

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ПРИРОДНО-МАТЕМАТИЧКИ ФАКУЛТЕТ
ДЕПАРТМАН ЗА ГЕОГРАФИЈУ,
ТУРИЗАМ И ХОТЕЛИЈЕРСТВО

ЕДИН ЈАХИЋ

**ТУЗЛАНСКИ КАНТОН - МОДЕЛ ТРАНСФОРМАЦИЈЕ
ИНДУСТРИЈСКЕ У ТУРИСТИЧКУ РЕГИЈУ**

-докторска дисертација-

Нови Сад, 2014. година

САЖЕТАК

У времену до 1992. године економску слику Тузланског кантона доминатно су формирали капацитети индустрије, енергетике и рударства. Неповољно економско-финансијско стање, последице девастирања у рату, застарелост технологије, недостатак капитала, ниско коришћење капацитета и знатан губитак тржишта за индустрију учиниле су базно-сировинску производњу Тузланског кантона „индустријама у заласку“ и економске трендове усмерили у другим правцима. Законодавна и извршна власт Тузланског кантона исправно је схватила да обнављање некадашње привредне структуре и на њој заснован будући привредни развој нема реалних претпоставки за развој Тузланског кантона. Обзиром на развојне трендове, природне и антропогене потенцијале, стање инфраструктуре, досадашњи ниво развијености туризма, као и стратешку усмереност да се у будућности развија као туристичка регија, дошло се до закључка да туризам дугорочно представља једну од најперспективнијих привредних грана Тузланског кантона.

Тузлански кантон у последњих петнаест година постепено се трансформише од индустријске регије, у којој је преовладала индустрија, у туристичку регију, која нуди различите облике туризма. Када се изврши анализа тренутног стања, али и реалних потребних инвестиција долазимо до закључка да Тузлански кантон има изузетно добру основу, али и добре компаративне предности за развој туризма.

На простору Тузланског кантона налазе се бројне природне и културно-историјске знаменитости које представљају добру основу за развој туристичке привреде, а преко ње и укупног привредног развоја читавог кантона. Због тога се интензивно ради на ревитализацији, валоризацији, заштити, чувању и презентацији културног и природног наслеђа у циљу промоције и развоја туризма.

У спроведеном анкетном истраживању, метод истраживања заснивао се на испитивању туриста или потрошача туристичких услуга, запослених у угоститељским објектима за смештај као пружаоца туристичких услуга и запослених у туристичким агенцијама. Интересантно је истаћи да су добијени одговори за све три групе готово идентични. Добијени одговори показују да се ради о дестинацији: у којој туристи угодно и радо бораве, изузетних природних атракција и ресурса, гостољубиве средине, са солидним смештајним и угоститељским потенцијалима. Истакнути су и елементи који се требају унапредити и додатно развијати, а то су: потребно је извршити

модернизацију објеката и пословања, направити приступачније цене, уводити нове садржаје и стварати бољи квалитет услуга, јер то представља основу развоја туристичке привреде у једној регији и истакнуто је да би на тај начин биле створене основне конкурентске предности Тузланског кантона. Потенцијали и вредности Тузланског кантона су велике и само их права и благовремена стратегија за релативно кратко време може ставити у функцију савременог и развијеног туризма.

Кључне речи: Тузлански кантон, регија, индустрија, трансформација, туристички ресурси, туристички капацитети, туристички промет.

SUMMARY

At the time until 1992., the economic picture of Tuzla canton was predominantly formed by capacities of industry, energy and mining. Adverse economic and financial situation, consequences of devastation of the war and obsolete technology, lack of capital, low capacity utilization and a significant loss of market for the industry, have made the base-feedstock production in Tuzla canton into "sunset industries" and economic trends focused in other directions. Legislative and executive authority of Tuzla canton correctly realized that restoring the former economic structure and the future economic development based on it, has no real prerequisites for development of Tuzla canton. Due to development trends, natural and anthropogenic resources, the state of infrastructure, achieved level of tourism development, and strategic direction to develop as a tourist region in the future, it was concluded that in the long run, tourism is one of the most promising economic branches of Tuzla canton.

In the last fifteen years, Tuzla canton gradually transformed from an industrial region in which industry dominated, to tourist region that offers different types of tourism. After the quality analysis of current situation, but also real-needed investments, we come to the conclusion that Tuzla canton has a very good basis, but also good comparative advantages to develop tourism.

In the area of Tuzla canton there are many natural and cultural-historical sights that are a good basis for the development of tourism economy, and through it the overall economic development of the entire canton. Therefore, there is an intensive work on the revitalization, valorization, protection, preservation and presentation of cultural and natural heritage in order to promote and develop tourism.

In conducted survey, a research method was based on examination of tourists or consumers of tourism services, staff in catering facilities for accommodation as providers of tourism services and employees of travel agencies. It is interesting to point out that the responses of all three groups are almost identical. The answers show that this is a destination in which visitors have a pleasant and happy stay, of exceptional natural attractions and resources, welcoming environment, with a solid accommodation and catering potentials. Elements needed to be improve and further develop are also prominent, and these are: It is necessary to modernize facilities and management, create more affordable prices, to introduce new contents and create a better quality of services, because it is the basis of development of the tourism industry in one region, and it is pointed out that thus would create the main

competitive advantages of Tuzla canton. Resources and values of Tuzla canton are great and just the right and timely strategy for a relatively short period of time can put them in the function of a modern and developed tourism.

Keywords: Tuzla canton, region, industry, transformation, tourism resources, tourist facilities, tourist movement.

ПРЕДГОВОР

Главни разлог због којег сам се одлучио за тему “Тузлански кантон - модел трансформације индустријске у туристичку регију“ производ је мог личног интересовања за ову проблематику, тим пре јер се мало ко до сада бавио овим проблемом. Такође, разлог одабира ове теме лежи у чињеници да сам свестан свих туристичких потенцијала и вредности Кантона, али и уверен да стратешко планирање развоја туризма и квалитетан менаџмент туристичке дестинације може да реши велики број постојећих проблема и у многоме да унапреди развој туризма у Тузланском кантону.

Тузлански кантон тежи да постане туристички оријентисана регија. Туризам у Тузланском кантону представља перспективну привредну делатност за домаће и инострано тржиште. Туристичка понуда Тузланског кантона је разноврсна и то за бањски, здравствени, рекреативни, излетнички и летни туризам. Тузлански кантон располаже са значајним туристички капацитетима, али и природним и културно-историјским богатствима који представљају добру основу за туристичку понуду. Раст туристичког промета последњих година потврђује да је Тузлански кантон на путу да туризам постане активни генератор развоја привреде. Како би се повећале економске користи од туризма, неопходно је имплементирати стратегију развоја туризма усмерену на одрживи развој са оријентацијом на оне облике туризма који ће стварати користи свим учесницима у туризму. Правилно позиционирање на динамичном и конкурентном туристичком тржишту треба бити условљено праћењем савремених трендова кроз које се идентификују кретања потражње, нове тржишне прилике, подручја могућих улагања и инфраструктурне потребе. Последњих година на тржишту тражње расте преференција туриста за специфичним врстама туризма. Културно-историјска баштина и многобројна природна богатства оквир су који би требао уз развој висококвалитетног смештаја, богате понуде садржаја и забаве, те врхунске услуге омогућити Тузланском кантону да постане привлачна дестинација за савремене туристе. Читаво подручје Тузланског кантона поседује изнимно разнолик и очуван природни и културни туристички потенцијал, што је драгоценост која се мора очувати и заштитити како би у будућности више доприносила развоју туризма. Туризам би требао постати један од основних покретача развоја и у подручјима у којима је до сада био маргинализован.

Циљ ове дисертације је створити оквир за развој квалитетне, савремене и иновативне туристичке понуде чиме ће се повећати конкурентност туризма Тузланског кантона на тржиштима туристичке потражње и капиталних инвестиција и сврстати Тузлански кантон у ред водећих туристичких регија у Босни и Херцеговини.

Велику захвалност за израду ове дисертације дугујем својој менторици Др Александри Драгин која ми је свесрдно и безрезервно помагала и која ме је корисним саветима усмеравала током истраживања и имала велико поверење у мене и мој рад током израде рада. Велику захвалност на конструктивним сугестијама, предлозима и мишљењима желим да упутим члановима Комисје Др Јовану Ромелићу, Др Јасмини Ђорђевић и Др Кадрији Хоџићу. Посебно се захваљујем колегици Тамари Јовановић која ми је помогла око статистичке обраде анкете. Захваљујем се Министарству трговине, туризма и саобраћаја Тузланског кантона и Туристичкој заједници Тузланског кантона на свесрдној помоћи и сарадњи. Такође, захваљујем се својој породици и пријатељима који су ме помагали и подржавали у мојим настојањима и тако дали велики допринос да истрајем у изради овог рада. На крају желим истаћи да сам овај докторат посветио својој деци, сину Фарису и кћерки Надини.

Един Јахић

Нови Сад, 2014. година

САДРЖАЈ

1. УВОД	1
2. ПРЕДМЕТ, ЦИЉЕВИ, ЗАДАЦИ ХИПОТЕЗА И ИСТРАЖИВАЊА ...	5
3. ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА	7
4. ТУРИСТИЧКО-ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ ТУЗЛАНСКОГ КАНТОНА	13
5. ПРИРОДНО-ГЕОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ТУЗЛАНСКОГ КАНТОНА	16
5.1. ГЕОЛОШКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ	16
5.2. ГЕОМОРФОЛОШКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ	19
5.3. КЛИМАТСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ	21
5.4. ХИДРОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ	24
5.5. ПЕДОЛОШКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ	25
5.6.1. ДОЛИНСКА ТЛА	25
5.6.2. БРЕГОВИТА ТЛА	25
5.6.3. АНТРОПОГЕНА ТЛА	26
5.6.4. ТЕХНОГЕНА ТЛА	26
5.6. БИОГЕОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ	26
6. ДРУШТВЕНО-ГЕОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ТУЗЛАНСКОГ КАНТОНА	29
6.1. ИСТОРИЈА.....	29
6.2. СТАНОВНИШТВО.....	33
6.3. НАСЕЉА.....	37
6.4. ПРИВРЕДА.....	38
7. ПРИВРЕДНЕ ПРИЛИКЕ У ТУЗЛАНСКОМ КАНТОНУ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ 20. И У ПРВОЈ ДЕЦЕНИЈИ 21. ВЕКА	42
8. МАТЕРИЈАЛНА БАЗА ТУРИЗМА	48
9. ТУРИСТИЧКИ ПРОМЕТ.....	63
10. ПРИРОДНА И АНТРОПОГЕНА ДОБРА У ФУНКЦИЈИ РАЗВОЈА ТУРИЗМА	74
11. ПРОМОТИВНЕ ТУРИСТИЧКЕ АКТИВНОСТИ	95
12. СЕЛЕКТИВНИ ОБЛИЦИ ТУРИЗМА ТУЗЛАНСКОГ КАНТОНА -	

ПЕРСПЕКТИВЕ РАЗВОЈА ТУРИЗМА	102
13. СТАВОВИ ЗАПОСЛЕНИХ У УГОСТИТЕЉСКИМ ОБЈЕКТИМ ЗА СМЕШТАЈ НА ПОДРУЧЈУ ТУЗЛАНСКОГ КАНТОНА О ТУРИЗМУ У ТОЈ ДЕСТИНАЦИЈИ	134
14. СТАВОВИ ЗАПОСЛЕНИХ У ТУРИСТИЧКИМ АГЕНЦИЈАМА НА ПОДРУЧЈУ ТУЗЛАНСКОГ КАНТОНА О ТУРИЗМУ У ТОЈ ДЕСТИНАЦИЈИ	147
15. АНКЕТНО ИСТРАЖИВАЊЕ О МОТИВИМА И ПРЕФЕРЕНЦИЈАМА ПОТЕНЦИЈАЛНИХ ТУРИСТА НА ПОДРУЧЈУ ТУЗЛАНСКОГ КАНТОНА	160
16. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА	178
17. ЛИТЕРАТУРА И ДРУГИ ИЗВОР ПОДАТАКА	187
18. ПРИЛОЗИ	202
19. БИОГРАФИЈА	253
20. КЉУЧНА ДОКУМЕНТАЦИЈСКА ИНФОРМАЦИЈА	254

1. УВОД

Реч “туризам“ је романског порекла, а настала је од корена француске речи “tour“ што у преводу значи – обилазак, кретање, путовање. Постоји неколико дефиниција туризма, али се за најприхватљивију дефиницију сматра дефиниција коју су дали швајцарски аутори Хунзикер и Крапф која гласи: “Туризам је скуп односа и појава које произилазе из путовања и боравка посетилаца неког места, ако се тим боравком не заснива стално пребивалиште и ако с таквим боравком није повезана никаква њихова привредна делатност“ (Унковић, Зечевић, 2011:10). Туризам је разнородна привредна делатност, која се састоји од различитих привредних и непривредних активности, а све заједно учествују у задовољењу потреба домаћих и страних туриста. Основу туристичке привредне делатности чине: угоститељство, саобраћај, туристичке и путничке агенције, трговина на мало, занатство и разне врсте комуналних делатности. Од непривредних делатности треба истаћи културно-уметничке, спортске и друге активности, затим рад разних туристичких организација и органа на регионалном, националном и међународном плану, које на директан или индиректан начин учествују у формирању туристичке понуде. Туризам је широка друштвена активност заснована пре свега на путовањима ради задовољавања потреба које се односе на одмор и рекреацију. Вечну тежњу и потребу човека за путовањем и упознавањем нових крајева и људи, у различитим фазама друштвеног и економског развоја, потицали су различити мотиви. У новије време туризам је постао глобална светска појава, а у туристичка кретања се укључују све шири слојеви становништва. У другој половини прошлог и у овом веку људи путују најчешће због одмора, здравља, забаве, спорта, жеље за променом свакодневне околине или дружења. У данашње време може се рећи да је већи дио људи задовољан своје основне животне потребе (исхрана, одевање, становање, и сл.), па се код њих јавља тежња и за задовољењем туристичких потреба. Туризам данас представља императив савременог начина живота, па и мерило друштвено-економског напретка. Данашње светско туристичко тржиште фокусирано је на потрошачке преференције које се из дана у дан мењају. Идеално провођење слободног времена у будућности мора бити испуњено садржајима који обогаћују живот. Треба истакнути да под појмом „одмор“, човек 21. века не подразумева искључиво одмарање, већ се жели опустити у новом окружењу. Испитивање тржишта, као жеља и потреба савремених туриста постали су императив за пружаоце туристичких услуга. Због тога се у туризму све више примењују бројна маркетинг средства, чији је посао “да претвори

промењиве потребе и жеље у исплативе прилике, а циљ је креирати вриједност нуђењем најбољих ријешења за купце и окружење“ (Клопић, 2010:40).

Данас је туризам, после производње нафте и аутомобилске индустрије, постао најјачом привредном граном у свету (Нурковић, 2006:253). Глобални значај туризма повезује се с чињеницом да се ова делатност по динамици сврстава у ред водећих трендова у свету чему у великој мери погодују процеси глобализације. Подаци показују да се број туриста у међународном промету после Другог светског рата повећао око 25 пута. Данас се у међународни туристички промет укључује преко једна милијарда људи који троше око 1.000 млрд. УСД годишње. Светска туристичка организација прогнозира раст међународног туризма у 2020. години на 1.561 милијарду туриста, док се очекује остварење од 2.000 милијарди УСД туристичке потрошње (Унковић, Зечевић, 2011:244-245). Тако да данас туризам врши значајан утицај на национални доходак земаља које представљају туристичке дестинације. Значај туризма се огледа и у његовој уској повезаности са низом делатности, као што су: саобраћај, култура, здравство, политика, итд. На овај начин туризам представља поливалентну друштвено-економску делатност која директно и индиректно утиче на многе економске, социјалне, политичке, културне и друге промене и процесе у подручјима у којима се развија. Што значи да има директан утицај на развој привредних и ванпривредних делатности на простору у којем се развија.

Туризам за многе земље пласира значајне извозне производе, те значајан је генератор запошљавања. Обухвата широки сплет појава и односа који настају пре и за време туристичког путовања, а у својој реализацији задире не само у економски, већ и у еколошки, социјални, те културни аспект живота. У структурним анализама и дугорочним пројекцијама туризам се оцењује као једна од најдинамичнијих појава с готово непроцењивом важношћу за развитак светске привреде. Упркос осцилацијама у светској економији и разним догађајима који нарушавају глобалну стабилност, туризам показује фасцинантну отпорност на промене у економском и друштвеном окружењу.

У складу са савременим светским економским политикама, државни законодавни и извршни органи у низу докумената истичу значај и улогу туризма у развоју Босне и Херцеговине. Свакако најзначајнији су Средњорочна развојна стратегија Босне и Херцеговине 2004-2007. године, Програм Владе Федерације Босне и Херцеговине за мандат 2006-2010. године и најновији документ Стратегија развоја туризма у Федерацији Босне и Херцеговине у раздобљу 2008-2018. година (у даљем тексту Стратегија туризма) и управо је у њима велика пажња посвећена развоју туризма и утицају туризма на економски развој

државе, али и појединих области. Назначено је како туризам повољно утиче на свеопшти напредак и развој, а посебно су истакнуте економске функције туризма (Стратегији туризма, стр. 18):

1. Конверзијска функција са потенцијалима туризма да претвара непривредне ресурсе у привредне (на пример, неискоришћене природне лепоте претвара у туристичку атракцију која доноси приход),

2. Индуктивна функција – покреће производњу за задовољавање потреба туризма (на пример производња органске хране за потребе страних туриста),

3. Мултипликативна функција – туризам покреће скоро све гране домаће економије и тако ствара мултипликаторе раста ГДП, запослености и инвестиција,

4. Акцелераторска функција – туризам омогућава убрзање регионалног и локалног развоја брже од било које друге гране,

5. Извозна функција – туризам поспешује девизни прилив и омогућава побољшање платне биланце земље,

6. Функција подстицања развоја неразвијених подручја – туризам је често делатност која може покренути развој неразвијених подручја које није могао покренути класични индустријски развој,

7. Функција запошљавања – туризам је радно интензивна, али у новије време и на знању заснована делатност, која тражи обучен персонал и високе радне, експертне и управљачке вештине.

С обзиром на развојне трендове, природне потенцијале, стање инфраструктуре, досадашњи ниво развијености туризма, као и стратешку усмереност, да се у будућности развија као туристичка регија, туризам дугорочно представља једну од најперспективнијих привредних грана Тузланског кантона. Развој туризма је одређен пре свега природним и друштвено-географским карактеристикама. Са географског становишта је најважнија концентрација природних ресурса и разноврсност понуде на малом географском простору. Тузлански кантон представља једну од најзначајнијих туристичких дестинација у Босни и Херцеговини, који упркос тренутном имиџу још увек има велике потенцијале за додатни развој туризма. Тузлански кантон захваљујући свом географском положају, природним и културним богатствима, привредној развијености, постојећој инфраструктури, саобраћајној повезаности и разноврсности туристичких потенцијала представља у пословном смислу атрактивну привредну регију. Туризам представља једну од перспективних привредних грана на којој кантон и све општине кантона могу темељити свој развој. У предратном времену,

економску слику Тузланског кантона су доминантно формирали капацитети: индустрије, енергетике и рударства, концентрисани, углавном, на подручје Тузланског басена (општине Тузла, Бановићи, Живинице и Лукавац). Неповољно економско–финансијско стање, последице девастирања у рату и застарелости технологије (нарочито у хемијској индустрији) и ратом условљене миграције становништва, недостатак капитала, ниско коришћење капацитета и знатан губитак тржишта за индустрију, учиниле су базно-сировинску производњу Кантона „индустријама у заласку“ и значајно су умањили економску снагу Кантона, а економске трендове усмерили у другим правцима. Законодавна и извршна власт Тузланског кантона исправно је схватила да обнављање некадашње привредне структуре (индустрије) и на њој заснован будући привредни развој нема реалних претпоставки за развој Тузланског кантона. Будући да је Тузлански кантон у својој развојној политици претежним делом упућен на властите могућности, а једине реалне могућности и потенцијали су људски ресурси и веома атрактивни природни и антропогени ресурси – туризам као развојна шанса Тузланског кантона наметнуо се сам од себе. Ти природни и антропогени ресурси јављају се као проверени и потпуно извесни развојни потенцијали који пружају могућност целогодишње понуде бројних, веома атрактивних туристичких садржаја. Ово одредење власти Тузланског кантона које се заснива на развоју туризма, у потпуности се уклапа у савремене развојне трендове у свету. На овај начин долази до постепене привредне трансформације Тузланског кантона. Од индустријске регије у којој је преовладала базна индустрија постепено се претвара у туристичку регију, која нуде различите облике туризма (летни, планински, бањски, верски итд.).

Туризам представља врло озбиљну развојну шансу Тузланског кантона, па је у Регионалној стратегији економског развоја из 2004. године означен као један од четири стратешка циља, а здравствени туризам је идентификован као једна од четири стратешке оријентације за регију. Туристичка привреда је део укупне привреде, па и на подручју Тузланског кантона, и као саставни део те привреде егзистира у условима који постоје и за остале гране привреде, те се истовремено ослања на све остале гране и зависна је од њиховог развоја. Тако, на пример, на развој туризма, поред рецептивних фактора за прихват туриста, непосредно утичу и образовање кадрова, квалитет саобраћаја, комуникацијски систем, комунална инфраструктура и сл.

2. ПРЕДМЕТ, ЦИЉЕВИ, ЗАДАЦИ ХИПОТЕЗЕ И ИСТРАЖИВАЊА

Предмет истраживања је стављен на ресурсну основу, односно физичке, социо-културне, технолошке, еколошке, политичке и маркетинг сегменте дестинације. Докторска дисертација обухвата анализу Тузланског кантона у смислу његових рецептивних фактора, али и усклађеност развоја туризма са одрживим концептом и употребом савремених мера и технологија у планирању, развоју и промоцији туризма и пословању туристичке привреде. Део докторске дисертације је посвећен проблемима развоја туризма у Тузланском кантону и предлозима за њихово превазилажење.

Циљ истраживања је да се прикаже модел трансформације индустријске регије у туристичку регију. Затим да се прикажу могућности и предности које пружају савремени облици пословања и одрживи концепт развоја туризма представи кроз теоријску и практичну анализу и прикажу могућности примене на нивоу Тузланског кантона уз анализу постојећег стања туризма и пројекције развоја туризма у Тузланском кантону у будућности.

Резултати истраживања ће бити од стратешког и тактичког значаја за носиоце туристичке политике на нивоу туристичке дестинације, Тузланског кантона. Конкретни резултати биће оформљени тако да буду примењиви у савременој туристичкој пракси, укључујући креаторе и имплементаторе туристичке политике на нивоу Тузланског кантона, као и туристичку привреду укључујући ту туристичке организације, туристичке агенције, угоститељска предузећа и друге делатности комплементарне туризму.

Узимајући у обзир процес развоја туризма на простору Тузланског кантона може се извести основа хипотеза и неколико подхипотеза.

Хипотеза докторске дисертације полази од чињенице да се туризам Тузланског кантона не налази на задовољавајућем нивоу, што је нарочито последица изостанка адекватних пословних активности, интересних повезивања, недовољне употребе информационих технологија и концепта одрживог развоја. Постоји низ слабости које треба превазићи у што скоријем периоду, а које у извесној мери смањују степен атрактивности Кантона. Темељна анализа тржишта туризма требала би да укаже на оне тржишне сегменте који би били највише заинтересовани за развој туризма у овој регији.

Тако постављена генерална хипотеза имплицирала је више помоћних хипотеза:

- Тузлански кантон са својим природним и антропогеним елементима, поседује значајну основу за развој туризма.
- Туризам би могао бити један од приоритетних привредних активности Кантона
- Потребно је провести неопходне активности на успостављању сарадње свих учесника у туризму (локалних самоуправа, Туристичке заједнице Тузланског кантона, предузетника у туризму, Министарства трговине, туризма и саобраћаја Тузланског кантона) на подручју Тузланског кантона, а све са циљем повећања броја квалитетних туристичких производа.
- Један од узрока недовољног броја посетилаца је недостатак квалитетне промоције, што значи да се туристичка понуда Тузланског кантона недовољно презентује на домаћем и иностраном тржишту.

Уз претходно стечена сазнања и наведене претпоставке, проучавање изнете проблематике (кроз истраживање и анализу добијених резултата) треба да допринесе проналажењу конкретних смерница за утврђивање праваца развоја туризма у Тузланском кантону.

3. ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

Туризам представља веома значајну област привреде која у свом раду обухвата читав низ привредних грана и делатности које учествују у формирању туристичке понуде и потражње. У том смислу у циљу задовољења туристичке потражње учествује велики број привредних и ванпривредних делатности на одређеном подручју, а све у циљу задовољења туристе као корисника и потрошача добара и услуга. Појам туризма се може посматрати у ширем и ужем схватању. Туризам у ужем смислу представља туристичко предузеће, туристичку агенцију, врсту туризма, док у ширем смислу представља целокупну туристичку делатност. Туризам представља сложен систем, који има своје подсистеме и своје законитости функционисања. Туристички систем уствари представља скуп појава и односа у којима овај феномен егзистира. То је отворени систем, којег карактеришу везе са економском, технолошком, политичком, социјалном, културном, природном, еколошком и другим срединама. Састављен је из два главна подсистема: подсистема туристичке тражње и подсистема туристичке понуде (Каспар, 1996:12). Туристичку тражњу представљају људске потребе за путовањима у оквиру земље и иностранства у туристичке сврхе и платежна способност носилаца туристичких потреба (Унковић, Зечевић, 2011:139). Туристичка тражња се односи на добра које је туриста вољан и спреман купити, а не на добра, које ће коначно потрошити или употребити, тако да се ради о потенцијалној тражњи. Туристичка тражња представља почетну фазу код потенцијалних туриста у процесу одлучивања о предузимању путовања, али и у већини случајева одлучујућу, јер данашњи туристи имају велика предзнања о туризму. Туристичка тражња је веома хетерогена и креће се од задовољења примарних туристичких потреба – смештаја и прехране – преко забаве, спорта и рекреације, до коришћења саобраћајних услуга, куповине различитих предмета и сл. Смештај и исхрана су ипак основни видови потражње и они у себи садрже велику лепезу различитих индустријских и прехранбених роба. Велики број фактора утиче на туристичку тражњу и они се деле у две групе: објективне и субјективне. Објективним факторима туристичке тражње сматрају се они фактори који су независни од понашања појединца. Субјективни фактори су они фактори који су одраз индивидуалних могућности и склоности појединца.

У групу објективних фактора туристичке тражње се сврставају:

- радна и животна средина (урбанизација, густина насељености, општи ниво цивилизације и културне средине, утицај техничких средстава, политичке прилике итд.);

- природни амбијент;
- слободно време (плаћено слободно време, скраћење радног времена, годишњи одмори и сл.);
- слободна средства (ниво националног дохотка и ниво животног стандарда итд.);
- остали објективни фактори тражње (социјално-туристичке тековине, повластице и погодности, постојање разних одмаралишта и сл., друштвене туристичке организације иницијативног карактера, организација туристичке штедње итд.).

У групу субјективних фактора туристичке тражње се сврставају фактори који се огледају у субјективном понашању појединца, на основу чега се појачава дејство објективних фактора. Наиме и поред постојања објективно повољних фактора, ипак се сматра да од човека зависи хоће ли се одлучити да своје слободно време и своја новчана средства искористи за туристичке или у неке друге сврхе. Такве одлуке су најчешће у домену његовог субјективног гледања на туризам. Субјективни фактори туристичке тражње се доста темеље на психолошким моментима, јер приликом предузимања туристичких путовања велики утицај имају мода, опонашање других, престиж, снобизам и сл. У најзначајније субјективне факторе туристичке тражње се сврставају:

- личне склоности човека за амбијентом туристичког циља;
- културно наслеђе (традиција и образовање);
- личне потребе (опоравак, одмор, рекреација);
- социјална средина (политичка ситуација, друштвени положај, мода, породичне везе итд.) (Унковић, Зечевић, 2011:148-149).

Међутим, некада је веома тешко повући јасну границу између објективних и субјективних фактора, јер су комплементарни. Битно је истаћи да се са задовољењем туристичке тражње јавља читав низ међузависних тражњи које мултипликативно делују на развој целокупне привреде датог подручја.

Туристичка понуда представља количину туристичких добара која се желе пласирати по одређеним ценама. Туристичку понуду можемо посматрати у ширем и ужем смислу. Туристичку понуду у ширем смислу чине услуге привредних делатности које сачињавају туристичку привреду и остали привредних и непривредних делатности које учествују у задовољењу потреба туриста. Исто тако овде треба имати у виду и друге атрактивне факторе у које се сврставају природни и друштвени услови (посебан значај имају културно-историјски споменици). Туристичку понуду у ужем смислу представљају услужне

делатности туристичке привреде (Унковић, Зечевић, 2011:152-153). Туристичка понуда зависи од две групе фактора, примарних и секундарних.

Примарна група фактора туристичке понуде односи се на физичке особине земље – природне лепоте (планине, језера, реке, мора, плаже итд.), климу и културно-историјске споменике из прошлости. Она обухвата добра, која нису производ људског рада, или које човек не може поново производити на одговарајућем нивоу квалитета, јер су настала у неком подручју, или временском периоду, које је претходило формирању туристичке тражње. Чине је природна – биотропна добра (планине, реке, језера, пећине, јаме, вегетација) и антропогена (културно–историјски споменици, музејске збирке, археолошка налазишта). Њихова количина и квалитет постоје у природи и то само у одређеном подручју и/или у одређеном времену. Основу за туристичку понуду представља тренутно стање добара. Антропогена добра представљају производ људског рада у ближој, или даљој прошлости, а од секундарне туристичке понуде се разликују у томе што су радови из прошлости непоновљиви у садашњости, због атрактивности коју поседују.

Секундарну групу фактора туристичке понуде представљају они производи који су резултат људске производње. Обухвата добра која човек производи и ту се сврставају све туристичке услуге, како оне угоститељске – смештај, храна, пиће (рецептивни фактори), тако и услуге у вези са превозом и другим саобраћајним комуникацијама (комуникациони фактор). Садржи инфраструктуру и темељна постројења или објекте које туриста употребљава посредно и за којима нема непосредне тражње, као и објекте за производњу производа и понуду услуга за којима постоји непосредна тражња туристе за куповином, или узимањем у најам, те и резултате производње (роба и услуге у угоститељској делатности, трговини, промету).

Туристичка тражња постоји првенствено за примарном туристичком понудом, а тек онда за секундарном, која представља допуну примарној. Примарна туристичка понуда је временски и просторно ограничена, а мења се са променом секундарне туристичке понуде, која валоризује природна добра (омогућавање приступа и употребе) у постојећим туристичким подручјима, или новим туристичким регијама, те на тај начин утиче на преображај природних добара у елементе секундарне туристичке понуде. Туристичка понуда, која представља саставни дио туристичког система, обухвата туристички производ као свој најважнији сегмент, преко којег се индиспонира на тржишту, односно укршта са туристичком тражњом. Заједно са туристичком тражњом, туристичка понуда представља унутрашњи део туристичког система. Туристички производ представља најважнији део

туристичког система, јер представља везу, главну спону између туристичке понуде и туристичке тражње. Целокупна туристичка понуда се темељи на атрактивним својствима и карактеристикама постојећих ресурса и стога она мора бити заснована на карактеристикама и својствима туристичке вредности ресурса и простора у целини са свим његовим природним и антропогеним туристичким ресурсима.

Власти Тузланског кантона на свим нивоима у својим стратешким документима теже да туризам постане једна од водећих привредних грана кантона развојем разноврсне туристичке понуде и створе добре претпоставке да Тузлански кантон трансформишу у туристичку регију. Туристичку регију је тешко дефинисати, јер је нужно респековати географску дефиницију регије, али истовремено и економску дефиницију регије. У географији се регија дефинише као простор истих или сличних природних и антропогених карактеристика, док се према економској дефиницији регија сматра као део националне територије која у првом реду треба представљати заокружену целину у погледу свог економског развоја. Код утврђивања туристичке регије требало би уважавати начело просторне и антропогене хомогености, али и функционалности и гравитације. То значи да таква регија мора задовољавати следеће критерије:

- да је природна и друштвено-економска целина,
- да осигурава услове и ствара могућности за складан развој,
- да омогућава међурегионалну повезаност и односе,
- да мора бити у додиру са тржиштем и
- да омогућава оптималну економску валоризацију простора у развоју туризма

(Билен, Бучар, 2001:54).

Туристичка регија је дакле просторна целина, хетерогена, односно полифункционална с обзиром на развој економских функција, али хомогена у просторном смислу. Она осигурава довољно елемената за самосталан развој, при чему је туризам једна од доминантних привредних делатности (Билен, Бучар, 2001:54). То је управо оно чему теже општине Тузланског кантона, али и сам Кантон као целина, да створе једну полифункционалну регију са туризмом као водећом привредном граном.

Методолошке основе овог рада обликоване су како следи: путем примарних и секундарних истраживања, као и комуницирања с интересним субјектима. Изведена је пуна објективизација стања и претпоставки развоја туризма Тузланског кантона, посебно са становишта изградње интернационалне конкурентности, а имајући у виду пре свега раст иностраног туристичког промета; применом принципа одоздо на горе, оцењивањем

различитих могућности изградње конкурентности на основу релевантних квантитативних и квалитативних тржишних истраживања формулисано је тржишно позиционирање и ефикасан продајно оријентисан маркетинг план туризма Тузланског кантона; дефинисан је нов и целовит управљачки механизам туризма Тузланског кантона; и обезбеђен је ефикасан план имплементације имајући на уму временску димензију и потребне ресурсе.

Рад је структуриран на следећи начин.

У уводном делу дат је детаљан приказ циљева и задатака истраживања уз дефинисање полазне као и помоћних хипотеза истраживања.

Друга фаза тезе бави се туристичко-географским положајем, природно-географским карактеристикама и друштвено-географским карактеристикама Тузланског кантона.

Трећа фаза тезе бави се постепеном привредном трансформацијом, туристичким атрактивностима дестинације Тузланског кантона, како природним тако и антропогеним потенцијалима, као и материјалном базом и организацијом туризма на нивоу дестинације.

Четврта фаза тезе представља могућности развоја туризам Тузланског кантона, тј. селективне облике туризма Тузланског кантона.

Пета фаза докторске тезе бави се истраживањем тржишта. Теренско истраживање спроведено је на територији Тузланског кантона који се састоји се од 13 општина. Полазиште истраживања се базирало на анализи ресурсне основе и стања туризма (промета и смештајних капацитета), те запосленима у туризму. Затим су анализирани стратешки документи, кроз које су сагледани ставови кантоналне власти у погледу туризма. Спроведено је и анкетно истраживање, с циљем да се сагледају ставови запослених у туристичким агенцијама и угоститељским објектима за смештај (превасходно хотелима - најрепрезентативнијим смештајним капацитетима). Као пружаоци услуга, они су у директном контакту са потрошачима – туристима, али и бројним примарним и секундарним интересним групама (локално становништво, привредни субјекти, држава). У Тузланском кантону се налазе 72 угоститељска објекта за смештај, док је анкетно истраживање обухватило 10% капацитета и 18 туристичких агенција и анкетирано је 20% капацитета. Анкетно истраживање је показало колики је њихов значај за креирање развоја туризма. Самим тим, јасно је да се ради о узорку који може да да конкретне одговоре на питања везана за адекватност понуде, односно потребне правце развоја туризма ТК. Коначно, анкетно истраживање је спроведено и међу локалним становништвом, њих 260, као потенцијалним домаћим туристима, али и потенцијалним пружаоцима услуга туристима. Анкете су базиране

на упитнику коришћеном за истраживање туристичког тржишта Србије, током израде Стратегије туризма РС (2005, 2006). Примењена је петостепена Ликертова скала. Фреквенцијска анализа је обрађена у статистичком програму SPSS (верзија 20). Код обраде података у анкети спроведеној међу резидентима, из дескриптивне статистике, поред анализе минималних, максималних вредности у одговорима и фреквенција, рађене су аритметичка средина (\bar{x}) и стандардна девијација (σ). Примењена је и унакрсна анализа одређених података. Кроз анкетно испитивање највише применом Hung & Petrick (2009) скале, односно њене адаптације за ово истраживање извршена је компаративна анализа мотива и других наведених фактора (пол, године старости, образовање итд.) битних за избор туристичке дестинације. Истраживање је спроведено кроз следеће кораке: прикупљање материјала, проучавање и поређење резултата сличних истраживања, детерминисање и генерализација тренутног стања изучаване проблематике, истакнути су проблеми и перспективе изучаване проблематике и могући предлози унапређења стања туризма и дискусија и закључци. Циљ поменутог истраживања био је издвајање доминантних мотива, односно најважнијих преференција туриста, али и ставова запослених у угоститељским објектима и туристичким агенцијама о стању туризма, али и могућностима развоја и унапређења туризма у Тузланском кантону.

У завршном делу рада дата су закључна разматрања у вези са наведеним истраживањем.

4. ТУРИСТИЧКО-ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ ТУЗЛАНСКОГ КАНТОНА

Туристичко-географски положај је основна географска категорија и он са своје стране указује на просторни однос појаве или објекта у одређеном подручју и указује на однос појединих места према правцима туристичких кретања (Дакић, 1979:13).

У просторно-географском смислу Тузлански кантон се налази у североисточном делу Босне и Херцеговине (карта 1). Тузлански кантон се простире од 44 °11' до 44°55' СГШ и од 18°08' до 19°03' ИГД. Тузлански кантон је до 1992. године припадао регији североисточне Босне. Североисточна Босна је била економска регија која је обухватала 19 општина раније Основне привредне коморе Тузла, тј. општине: Бановићи, Бијелина, Братунац, Брчко, Грачаница, Градачац, Калесија, Кладањ, Лопаре, Лукавац, Орашје, Сребреница, Сребреник, Шековићи, Тузла, Угљевик, Власеница, Зворник и Живинице. Површином је подручје североисточне Босне обухватало територију величине 6.820 км², што чини 13,3% простора Босне и Херцеговине. Након 1995. године 61% ове регије је Дејтонским мировним споразумом припојено ентитету Република Српска. На преосталој територији (39%) 1993. године основан је Округ Тузла, да би након имплементације Устава Федерације Босне и Херцеговине, августа 1994. године прерастао у Тузланско-подрињски кантон, односно, Тузлански кантон. Тузлански кантон је настао 1995. године у процесу кантонизације Федерације Босне и Херцеговине и био је први конституисани кантон. Тузлански кантон је једна од 10 федералних административних јединица (кантона) у саставу Федерације Босне и Херцеговине.

Тузлански кантон захвата 2.649 км², што чини 5,3% укупне површине Босне и Херцеговине, односно 10,5% површине Федерације Босне и Херцеговине. На подручју Кантона живи 499.221 становник. У саставу Тузланског кантона се налази 13 општина: Бановићи, Челић, Добој Исток, Грачаница, Градачац, Калесија, Кладањ, Лукавац, Сапна, Сребреник, Теочак, Тузла и Живинице. Четири општине су новоформиране - Ћелић, Добој-Исток, Сапна и Теочак - од подручја које су припадале општинама Добој, Лопаре, Угљевик и Зворник. У саставу Тузланског кантона се до марта 1999. године налазила општина Брчко (део предратне територије општине), која је одлуком Арбитражне комисије целом својом предратном територијом конституисана као Брчко - Дистрикт Босне и Херцеговине.

Географски положај Тузланског кантона је веома повољан. На северу се граничи са Посавским кантоном и Дистриктом Брчко, на истоку са семберско-мајевичким и

подрињским општинама Републике Српске, а на западу и југу са Зеничко-добојским кантоном. Са аспекта данашње босанскохерцеговачке регионалне стварности, Тузлански кантон представља нодално функционалну регију која је релативно хомогена физиономска целина везана за Тузлу као водећи центар административног, индустријског, привредног, здравственог, образовног, научног, културног и услужног центра развоја према коме гравитирају остала општинска подручја.

Геопрометни и туристички положај Тузланског кантона је веома добар. Тузлански кантон представља раскрсницу регионалних и међународних друмских и железничких праваца, у смеровима север - југ (Славонија-Босна и Херцеговина-Јадранско море) и исток-запад (Србија, Црна Гора-Босна и Херцеговина-Хрватска). На основу овог можемо видети да се Тузлански кантон налази на простору којим пролазе главни туристички правци кретања туриста из Централне, Источне и Западне Европе према Јадранском мору. Тузлански кантон је са севером повезан магистралним правцем Тузла-Жупања, према ауто-путу Београд - Загреб, односно, железничком пругом регионалног значаја, Бановићи - Тузла-Брчко. Са југом је повезан магистралним правцем Тузла - Сарајево - Мостар - Јадранска магистрала, а железницом са Сплитом (Тузла - Добој-Бања Лука) и поморском луком Плоче (Тузла - Добој - Зеница-Сарајево-Мостар-Плоче). Такође, према истоку и западу воде солидне друмске комуникације регионалног карактера, као и железничка пруга према Зворнику. Унутрашњост Кантона повезана је релативно добро развијеном мрежом локалних саобраћајница (карта 2).

Тузлански кантон има веома добар геопрометни положај, али квалитет комуникација није на задовољавајућем нивоу. Ради квалитетније туристичке понуде потребно је подићи ниво квалитета целокупне саобраћајне инфраструктуре у читавој држави ради омогућавања пружања конзистентне квалитетне понуде. Уколико Тузлански кантон жели искористити компаративну предност повољног географског положаја и релативну близину главних европских емитивних тржишта нпр. потребно је осигурати брз, ефикасан и сигуран транспорт гостију до дестинације и унутар ње, јер неретко квалитет превоза и саобраћајних средстава и саобраћајница имају одлучујућу улогу у избору дестинације. Саобраћај представља један од најважнијих фактора за развој туризма и он има иницијалну улогу и предуслов је туристичког промета. Саобраћај разноврсно и вишеструко делује на развој и омасовљење туризма, а знатно делује као стимулатор и генератор туристичких кретања. Покретачка снага саобраћаја у туризму огледа се у систему квалитетних саобраћајница и саобраћајних средстава у целости, квалитетом услуга и њиховом ценом. За развој туризма од највећег је значаја положај туристичке дестинације према главним путним правцима

туристичких кретања. Ниво квалитета саобраћаја који омогућује брз и сигуран превоз из места сталног боравка до туристичке дестинације веома је значајан како за домаћа, тако и за међународна кретања. Туристички развој примарно представља безбедну саобраћајну инфраструктуру (добра повезаност, брзина и трошкови доласка), што детерминише и ангажман туроператора, као и индивидуално организована путовања. Наравно да то иде паралелно са развојем потенцијала, изработом туристичких понуда и њиховом ефикасном продајом на тржишту и попуњеност, захтева ефикасност саобраћајних система. Квалитетна саобраћајна инфраструктура резултираће већим бројем излетника и туриста, који уједно постају потенцијални потрошачи бројних услуга и садржаја који се налазе уз магистралне правце којима се крећу. Осим што омогућава брзо и удобно путовање, модерна и квалитетна саобраћајна инфраструктура истовремено пружа могућност регијама кроз које пролази да путницима у транзиту презентују своју осталу понуду и знатно повећају приходе од туризма.

Међутим, посматрано у целини путну мрежу Тузланског кантона карактерише:

- недовољна развијеност;
- квалитет путне мреже је незадовољавајући;
- пропусна моћ путева је мала;
- у путној мрежи недостају брзе цесте и недовољно је израђено локалних путева.

Након арбитражне одлуке и проглашења Дистрикта Брчко (1999. године) Тузлански кантон чвршће се ослања на луку Брчко, односно на реку Саву, која ће га речним саобраћајем повезати са читавом Европом. Погодне климатске прилике (велики број ведрих дана у току године) као и геоморфолошки услови локације аеродрома отварају широке могућности за развој цивилног и теретног саобраћаја на Међународном аеродрому “Тузла“. Овај аеродром у функцији је од 1998. године и располаже са четири полетно-слетне стазе. Опремљен је за сасвим нормално одвијање путничког и теретног саобраћаја. Аеродром је удаљен 8 км од Тузле и 5 км од Живиница и отвара нове перспективе у најширим мерилима саобраћајног и привредног комуницирања Кантона са светом.

5. ПРИРОДНО-ГЕОГРАФСKE КАРАКТЕРИСТИКЕ ТУЗЛАНСКОГ КАНТОНА

Простор представља један од најзначајнијих фактора за развој туризма, јер од квалитета простора зависи да ли ће туристи посећивати одређено подручје, у којем интензитету и уз какве економске учинке. Карактеристике одређеног подручја, те односи који постоје и делују на њему одређују туристички потенцијал, врсте и облике туризма, те начин туристичке валоризације (Билен, Бучар, 2001:21). Тузлански кантон представља богат и разноврстан простор који има добре природно-географске предиспозиције за развој туризма.

5.1. ГЕОЛОШКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Геолошка грађа терена на простору Тузланског кантона је изразито хетерогена и она је настала као резултат дуге геолошке прошлости у којој су се збили догађаји који су условили стварање разноврсних стена. У геолошкој грађи овог простора учествују стене палеозојске, мезозојске и кенозојске старости. Палеозојске наслаге немају знатније учешће и налазе се на простору Теочака, Кладња, Ђурђевица и левој обали реке Гостеље и највише су представљене седиментима, пешчарима и конгломератима. Мезозојске наслаге имају најзначајније учешће у геолошкој грађи овог простора и налазе се на простору Ступара, Дјединске планине и Јаворника и представљенесу највише кречњацима и конгломератима. Доста су заступљене стене из периода Тријаса, Јуре и Креде које су највише представљене седиментним стенама и налазе се на ширем простору кантона. Тријас је заступљен кречњацима и распростире се јужно од села Грачанице и Ђурђевица на простору општине Живинице, у долини реке Дрињаче и источно од Бановића. Творевине Јуре су заступљене у масивима Коњуха и Озрена на простору општина Живинице, Кладањ и Бановићи. Креда се налази између Олова и Кладња, у сливу Дрињаче низводно од Кладња, североисточно од Коњуха и Кладња, у околини Грачанице, северно од спречног раседа, у околини Требаве, између Сребреника и Јасеничког потока до села Стража и на североистоку до Мајевице.

Највећи део Тузланског кантона чини Тузлански басен. Тузлански басен се налази у североисточном делу Босне и Херцеговине и смештен је између планина Мајевице и Озрена. По Соклићу (Тузла, 2001) тузлански басен је формиран почетком штајерске орогене фазе, а изграђен је од седимената: еоцена, олигоцен, миоцена, плиоцена и плеистоцена (ера

кенозоика, најмлађег раздобља геолошке прошлости Земљине коре). У доба Кенозоика су се десиле велике промене у геолошкој историји Босне и Херцеговине. Карактеришу га интензивни тектонски покрети, снажно убирање наслага, прекиди и промене режима седиментације и палеогеографије.

Настанак тузланског басена је као што видимо везан за више орогених фаза које су се смењивале након мезозоика, а које су за последицу имале стварање различитих услова таложења и у садејству са поликлиматским карактеристикама оставиле веома разнолике и специфичне седиментне творевине. Изграђене су од геолошких млађих седимената – слатководних неогена. Највећи део терена североисточне Босне чине наслага кенозоика. Фацијална разноврсност је опредељена присуством маринских, лагунских и језерских седимената са многобројним генетским и другим специфичностима. Заступљене су разноврсне, углавном седиментне творевине. Економски значајни седименти, по саставу минералних сировина (угља, камене соли, кварцног песка) јесу седименти еоцена, миоцена и плиоцена.

Седименти еоцена пружају се дуж јужног руба главног грбена Мајевице и југоисточних падина Требовца. Заступљене су наслага доњег, средњег и горњег еоцена, са континуалним пролазом у доњи олигоцен. Флиш доње еоценске старости лежи преко палеооценских кречњака без јасних трагова о прекиду седиментације: средњем еоцену припада глиновито-карбонатна серија са слојевима каменог угља 10-40 цм, а ређе до 60 цм, а у горњем еоцену и доњем олигоцену дебели комплекс глинаца, лапораца, пешчара и конгломерата, који у доњем делу има одлике флиша, а у горњем моласних наслага. Економски су интересантни, јер се у њима јављају слојеви каменог угља.

Конкордантно (међусобно паралелне наслага) леже дебеле наслага миоценских седимената, који имају велико хоризонтално и вертикално распрострањење. Они се могу поделити на: славиновићке кречњаке, црвену серију, тракасту серију, шлир, тортон, сармат, панон, који су маринског, језерског и слатководног порекла. У тортону море прекрива претежни део северне Босне (Паратетис) у којем се таложе лапори, пешчари, глине, различити вапненци и др. Миоцен је економски значајан због лежишта камене соли и угља. Проучавањем геолошких профила, бушотина и резултата добијених геолошким картирањем и сеизмичким испитивањима констатовано је да се тузланско соно лежиште налази у синклинали правца ЈИ-СЗ. Лежиште је изграђено од пет серија соли које су међусобно раздвојене доломитичним и глиновито-лапоровитим седиментима, тзв. тракасте серије. Лежиште је смештено у југозападном крилу антиклинале Долови. Источном границом се

сматра река Солина, а јужном река Јала где у коритима ових река избијају изданци соне формације (тракасти седименти). Северну границу представља антиклинала Долови, где су такође констатовани изданци тракасте серије, док граница према западу још није утврђена. Дужина лежишта је око 3 км, а ширина око 1,5 км. На плићем југоисточном делу дубина до наслага соли је 150м на југоистоку (Трновац), а на крајњем западном делу 600м на североистоку (Тушањ). Највећа дубина до подине лежишта износи преко 1000м. Генетски, тузланско лежиште камене соли је седиментно лежиште стварано у приобалном појасу некадашњег Панонског мора. Камена со и пратећи хемијски седименти настали су у процесу хемијске седиментације као резултат кристализације услед испаравања морске воде у релативно плитком басену са лагунско-језерским карактеристикама. Најстаријем миоцену припада и главни угљени слој са обе стране мајевичког гребена и бановићки и ђурђевићки угљени басени. Најстарији миоценски седименти су плочасти “славиновићки” кречњаци са прослојцима лапора и неодредљивим слојевима, које су највероватније језерска творевина. Њих смењују црвене глине, глинци, пешчари и конгломерати. Овакав литолошки састав указује на оштре промене у режиму седиментације и почетак знатнијих орогенетских и палеогеографских промена, што је праћено јаком вулканском активношћу. Описана збивања одговарају почетку тзв. штајерске фазе Алпског орогеног циклуса. Она у горњем бурдигалу имају повећан интензитет, што резултира стварањем класичних творевина шарене серије, која се у јужном делу Тузле јавља као бочни фацијални еквивалент сононосних седимената. У хелветском веку на овом простору се формира лагуна у којој се ствара тзв. “тракаста серија”, са хемигеним талозима: анхидритима, каменом соли, ламираним доломикритима, доломитним лапорцима и кречњацима. Преко лагунских творевина наталожени су лапори и лапорци, дебљине преко 300м, развијени у фацији шпира, а затим долазе разноврсне глиновите, песковите и шљунковите, ређе кречњачке насlage сармата. Завршни део миоцена припада лапорима, лапоровитим глинама и песцима панона, дебљине до 150м, који су нарочито развијени у подини понтијских наслага са угљем у крканском лежишту.

Од истог је значаја и плиоцен, који је представљен само седиментима понтијског века, који има високо калорични угаљ. У саставу плиоценске серије су кварцни пескови, шљунак, лигнит и глине. Ове насlage су заступљене од Докња до Грачанице, на простору Калесије, Дубрава, Равне Трешње, Креке и Лукавца и на целом простору од Градачца (Доњи Хргови - Вучковци) до Дрине, са прекидима у долинама река. Ритмична седиментација указује на осцилације басенског дна, које је у уској вези са неотектонским збивањима која су се дешавала крајем миоцена и почетком олигоцена. Седименти имају наглашен бочни

карактер, а угљене насlage су паралелног типа. У Тузланском базену понтијске насlage су заступљене на површини од око 180 км². Квартарна потолина реке Спрече образована је у зони спречног разлома, уз јужни руб неогеног басена. Постпонтске насlage ове потолине су флувијално-терастричког порекла и имају у неким деловима дебљину и преко 400м. Квартарни седименти утврђени су на знатно вишем нивоу од садашњих речних корита – старије и млађе речне терасе, делувијални падински материјал, алувијални покривач и местимично бигар. У сливовима река Спрече, Јале и Солине, кварталару припадају различити седименти депоновани у њиховим долинама и коритима њихових притока. Литолошки то су шљункови, састављени од зрна пешчара, кречњака, ређе серпентина, рожнаца и јасписа. Кроз њих, вероватно протичу подземне воде, које гравитирају сливу реке Спрече. У састав ових тераса улазе још суглине, иловаче и ретко разнобојни пескови. Као најмлађе творевине кварталара могу се одвојити рецентне суглине, пескови и муљеви седимената поводња, шљункови и пескови ада, као и валутице различитог пречника алувијалних корита водених токова и њихових притока (Чичић, Јовановић, 1987:40).

5.2. ГЕОМОРФОЛОШКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Савремена морфоструктурна основа рељефа Босне и Херцеговине је предиспонирана интензивном тектонском активношћу која се одвијала током кенозоика у више тектонских фаза алпске орогенетске епохе. Крајем терцијара и за време кварталара, посебно плеистоцена (Q₁) климатске прилике су се често мењале, при чему сусе смењивале фазе глобалног загревања (IV) глацијације са топлијим фазама (III интерглацијације). Наступила су колебања морског нивоа, као последица диференцијалних тектонских издизања Динарида. Тада интензивно тоне Тузлански басен док се на ободима издижу планине. Епирогенетске клисуре у долини Спрече, Модрац код Лукавца и Мађарска врата код Добоја, настала су након таложења III терасе реке Спрече. Кркански басен потонуо је крајем средњег и почетком горњег плеистоцена (Q₂₋₃) за 37 м што је утврдио Соклић 1970. године (Бараковић, Бараковић, 2009:31).

Подручје Тузланског кантона сврстава се у перипанонску област, тј. контактну зону Динарида и Панонске низије. Тузлански басен је током формирања био изложен интензивним кретањима и због тога се одликује изразитом разноврсношћу и врло сложенем структуром. Тектоника Тузланског басена ограничена је са севера мајевичким хорст-антиклиноријем, а са југа офиолитском зоном. У оквиру ове тектонске јединице налази се

више структурних јединица нижег реда: Докањска синклинала, антиклинала Долови, синклинала Крека, антиклинала Равна Трешња, синклинала Дубраве, Добошнички плато, југоисточни део басена: Прњавор-Шехер-Цапарде, Спречка депресија, Спречански разлом, Јужни мајевички расед и Попречни раседи. У географском смислу Тузлански кантон захвата различите географске целине: брдску, планинску, котлинску и алувијално-равничарску. Састоји се од дела босанске Посавине на северу, на северу и североистоку од планине Мајевице, на северозападу планине Требовац, на западу планине Озрен, на истоку дела доњег Подриња, у централном делу од тузланске котлине, те доњег и горњег слива реке Спрече, на југу и југозападу од планина Коњух и Дединска планина и југоистоку од планина Бишина и Јаворник.

На северу и североистоку налази се планина Мајевица која се простире од реке Тиње на северозападу до реке Дрине на истоку. Највиши врх Мајевице су Столице, чија висина достиже 915 м/нв. Мајевица са својим највишим деловима, чија просечна висина износи око 800 м/нв прави развође између Спрече на југозападној страни и Саве на северу. На крајњем северозападу пружа се планина Требава и просечна висина њених највиших предела је око 600 м/нв. На западу се налази планина Озрен, чији је највиши врх Велика Острвица (917 м/нв). Од планине Озрен терен се полако издиже према југу до планине Коњух. Највиши врх Коњуха је 1.328 м/нв. Испод овог врха извире река Оскова која се северним падинама ове планине спушта и протиче кроз општину Бановићи. Алувијална долина реке Спрече са својим притокама се простире у средишњем делу Тузланског кантона и издужена је у правцу исток-запад. Долина Спрече је равна (дуга је око 40 км) и широка (око 6 км). Она се од Калесије према Цапардама константно сужава и исчезава на северозападним падинама Јаворника и југоисточном делу Мајевице, шири се на централном делу и пружа се правцем према северозападу до добојске клисуре, где и престаје. Просечна надморска висина Спречанског поља од изворишта према ушћу је између 200 и 250 м/нв (карта 3).

Рубна подручја Тузланског кантона окружују: Посавина са севера, планине Смољан и Јавор с југа, Коњух са југозапада, Озрен са запада, Требава са северозапада и Мајевица са североистока. Тузлански кантон карактерише изразито планинско подручје: Коњух (1.328 м/нм), Смолин (Зечији рат 1.274 м/нм), Јаворник (Равно брдо 1.019 м/нм), Дединска планина (Божика 1.155 м/нм) на југу, Озрен (Велика Острвица 918 м/нм) на западу, простране речне долине Спрече и Тиње у централном делу, те масиви Требаве (Вис 692 м/нм) и Мајевице (Столице 916 м/нм) који се пружају правцем северозапад-југоисток и благо заталасано брежуљкасто подручје на северу. Надморска висина Тузланског кантона се креће

од 150 м на северу до 1.328 м (Коњух) на југу. Од укупне површине кантона низијско подручје обухвата 50%, брдско 42% и планинско 8% територије (Ресуловић, 1996:266).

Осим основних морфолошких облика заступљени су и микро-облици, као што је појава вртача (феномен крша) унутар уске зоне плочастог кречњака. У зонама солних наслага, тракасти лапор, глина, пешчар и конгломерати, примећују се рељефне промене у облику депресија (Тузла, Долови, Солина, Грабовица, Тетима). Посебну карактеристику терена чине депресије изнад самог лежишта соли створене услед интензивног излуживања соли, које се нарочито манифестује у самом граду Тузли. Вертикална компонента слегања је 100 мм годишње, а хоризонтална 480 мм. У вези с тим су и бројна клизишта констатована на површини северне стране градског подручја Тузле. Појаве тераса које граде шљунци, песци и глине (настале у плеистоцену) су утврђене на различитим нивоима. Међу појавама у низинама истичу се бројни меандри река.

Поред наведених геоморфолошких облика на простору Тузланског кантона присутни су и савремени геоморфолошки процеси као што су: ерозија тла, клизишта, наплавине идр., што је углавном настало под утицајем антропогених фактора.

5.3. КЛИМАТСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Подручје Тузланског кантона се налази у јужној половини северног умереног топлотног појаса и има одлике умерено-континенталне климе са јасно израженим годишњим добима. На овом простору постоје и одређене специфичности изазване локалним рељефом, географским положајем, близином Панонске низије, Босанског планинског централног масива и удаљеност од мора. Рељеф је један од најбитнијих локалних фактора који утичу на разноврсност климе у Тузланском кантону. Ту није само битна надморска висина, већ и правац пружања планина на овом простору. Планински венац Мајевице штити овај простор од директног утицаја ваздушних маса из Панонске низије. Обронци планине Коњух спречавају продор ваздуха са југа, односно из правца централног масива. Долина реке Спрече, десне притоке реке Босне остварује комуникацију ваздушних маса из Посавине. На измену микроклиме утиче и велика количина емисије полутаната из индустријских постројења и других емитера у атмосфери. Иако је клима прилично једнолична, највише умерено-континентална, ипак се могу издвојити три климатска типа. Први је део панонског басена где влада континентална и измењена континентална клима. Други тип је умереноконтинентална, који захвата највећи део кантона и трећи тип је област високих

планина, где се осећају карактеристике планинске климе. Планински делови се одликују дугим и хладним зимским периодима са обиљем снежних падавина. Основна карактеристика је да имају доста оштре зиме и топла лета. Осим тога у неким мањим котлинама запажају се мање карактеристике котлинске климе. Према Грачаници и Градачцу постепено преовлађује утицај континенталне климе, карактеристичне за јужне делове Панонске низије. Средња годишња температура ваздуха износи 10,1°C. Најтоплији месец је јули са средњом температуром од 19,3°C, а најхладнији децембар са средњом температуром од -0,8 °C. (табела 1). И зимске и летне температуре се повећавају од запада према истоку, а опадају према југу због повећања надморске висине. Управо због тога предели који гравитирају околним планинама припадају појасу умерено-континенталне климе предпланинског типа, док предели планина Озрена, Коњуха и Мајевице имају планинску климу.

Табела 1: Просечна температура ваздуха у периоду 1997-2012. године

Јануар	Фебруар	Март	Април	Мај	Јуни	Јули	Август	Септембар	Октобар	Новембар	Децембар
-1,2	-1,1	4,9	9,3	14,0	17,2	19,3	18,5	15,1	10,2	5,1	0,8

Извор: Метеоролошка станица Тузла, 2012. година

Најбољи показатељ влажности ваздуха је његова релативна влажност. Просечна годишња влажност ваздуха у Тузланском кантону износи 79,5% и на њу доста утичу локални услови (састав тла, биљни покривач, рељеф, експонираност терена итд.). Максимуми влажности ваздуха се јављају у хладнијем делу године (јануар 87,5%), док су најниже вредности измерене у топлијем делу године (мај-јули 73,5%) (табела 2). Пад релативне влажности ваздуха у првој половини године је, иначе, карактеристика тих крајева. Релативно велика влажност ваздуха је последица близине околних планина и географског положаја, што узрокује повећану појаву магле и облачности. Нешто већу од просечне релативну влажност имају делови Калесије, Живиница, Лукавца и Грачанице, који се налазе непосредно уз ток реке Спрече, па се они одликују и већом магловитошћу. Према приказаним подацима релативне влажности ваздуха ово подручје је умерено влажно.

Табела 2: Просечна влажност ваздуха у периоду 1997-2012. године

Јануар	Фебруар	Март	Април	Мај	Јуни	Јули	Август	Септембар	Октобар	Новембар	Децембар
87,5	85,0	80,5	77,5	73,5	73,5	73,5	76,5	79,5	82,5	81,5	85,5

Извор: Метеоролошка станица Тузла, 2012. година

Падавине су присутне у довољним количинама, али су неуједначене током године. У току године падне 906 мм падавина, али је битно истаћи да су падавине неуједначена на целом простору кантона. Средње количине падавина се крећу од 800мм у северозападним

подручјима, до 1.261 мм у подручјима који гравитирају планини Мајевици. То је и нормално, јер је масив планине Мајевице на путу продора фронтова ваздушних маса, а такође појачава конвекцију ваздуха у топлијим деловима године. У хладнијем делу године (октобар-март) падне око 40% падавина. Према томе преовладавају падавине у топлијем делу године. За топли део године веже се око 60% падавина, па је плувиометријски режим континентални. Када је у питању распоред падавина по месецима слика би била следећа: количина падавина почиње да расте од априла до јуна када достиже максималну вредност. Од јуна количина падавина почиње постепено да се смањује. Месец са највећом количином падавина је јуни (117,5мм), док је месец са најмањом количином падавина фебруар (59,3мм) (табела 3). Просечан број дана са падавинама износи 186. Главни облик падавина, у којем се оне јављају на овом подручју, јесте киша, али не треба занемарити и падавине у облику снега. Трајање снежног покривача се креће између 45 и 60 дана, а просечан број дана са снежним покривачем у Тузланском кантону износи 56.

Табела 3: Просечна количина падавина у периоду 1997-2012. године

Јануар	Фебруар	Март	Април	Мај	Јуни	Јули	Август	Септембар	Октобар	Новембар	Децембар
72,6	59,3	73,3	74,7	101,3	117,5	90,8	91,3	62,2	74,2	88,1	76,7

Извор: Метеоролошка станица Тузла, 2012. година

Дужина трајања сунчевог сјаја зависи од: географске ширине, надморске висине, рељефа, те степена облачности. Годишња инсолација је умерена, а износи 1.769,4 сата. Инсолација је најдужа лети, док је краћа у зимском делу године. Најмања је у децембру (51,6 сати), а највећа у месецу јулу (246,7 сати). Ове вредности зависе и конкретно од локације, тј. оријентације терена, облика рељефа итд.

Кретање ваздушних маса на овом простору је условљено рељефом. Планински гребен Мајевице штити Тузланску регију од директног утицаја континенталне климе Панонске низије. На јужној страни планине Коњух и Озрен спречавају продор ваздушних маса из централног дела Босне. Долином реке Спрече остварује се кретање ваздушних маса из Посавине. Тако планина Мајевица и долина реке Спрече својим правцем пружања условљавају општи правац ветрова исток-запад. Хладне ветрове узрокују продори хладних ваздушних маса са севера. Најветровитије годишње доба је пролеће. Лети се ваздушни притисак изнад земље смањује од северозапада ка југоистоку, па због тога и ветрови углавном имају такав правац. Најчешћи ветровина подручју Тузланског кантона су из правца SI, JZ, S и Z. Ветрови су углавном слабијег интензитета и јављају се са свих страна. Ипак је најчешћи ветар из правца SI, док је најјачи онај из правца JZ.

5.4. ХИДРОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Хидрографске карактеристике изражене су кроз развијену хидрографску мрежу и релативно велике количине падавина. Међутим, распоред атмосферских падавина није равномеран, те су велике осцилације нивоа и количине проточне воде, што водотоцима даје бујични карактер. Због тога режим хидрографске мреже на простору Тузланског кантона карактерише нагли надолазак краткотрајних великих вода и дуготрајност малих вода. Основни водотоци на подручју Кантона групишу се око река Спрече, Тиње, Дрињаче, Јале и Сапне, које са својим притокама припадају сливовима реке Босне и реке Дрине (карта 4). Тузлански кантон већим делом припада сливу реке Спрече, која је и највећи и најзначајнији водоток овог простора. Слив ријеке Спрече обухвата подручја општина Калесија, Бановићи, Живинице, Лукавац, Тузла, Грачаница и део Кладња. Долину Спрече уоквирују планине Озрен, Коњух, Јаворник, Мајевица и Ратиш. Река Спреча извире испод планине Јаворник (брдо Снагово 580м/нв) на територији општине Шековићи. Тече средином тузланског базена правцем југоисток-северозапад на дужини од око 137км. Спреча од изворишта тече према Калесији и северно од Живиница се улива у вештачко језеро Модрац. До тог дела прима притоке Гостиљу, Оскову и Турију. Од језера Модрац тече поред Лукавца и Грачанице према Добоју, где је њено ушће у реку Босну. У том делу прима притоке: Јалу, Лукавачку реку, Соколску реку, Грачаничку реку, Јадрину, Дубоки поток и Јазовац. Расположена запремина воде у сливу Спрече представља значајан хидропотенцијал. Већи део слива реке Тиње припада општинама Сребреник и Градачац, а значајан део слива реке Дрињаче општини Кладањ. Општине Сапна и Теочак, преко мањих водених токова, гравитирају сливовима река Саве и Дрине. Речни режим на простору Тузланског кантона је нивално-плувијални и веома је неуравнотежен. Први максимим је у мају, а други у новембру. Први минимум је у фебруару, а други у августу. Реке имају изразито неуједначен протицај, што је последица мале ретензије слива. Свака већа количина падавина изазива пораст водостаја, односно релативно брзо протицање. То показује да режим река зависи од количине падавина које падну на Мајевици, Коњуху, Озрену и осталом делу сливног подручја. Подземне воде представљају значајне резерве за снабдевање становништва и привреде. У подручју Спречног поља постоје истражени извори са којих је могуће захватити и веће количине за водоснабдевање Тузле и Живиница. На подручју Кантона постоји неколико хидроакумулација са поливалентном наменом (језера Модрац, Сњежница, Бистарац, Шићки Брод, Видара, Хазна и друга).

Минералне, олигоминералне и термалне воде идентификоване су на подручју Тузле, Грачанице, Градачца, Сребреника, Живиница и Кладња. Међутим, економска валоризација вода на простору Тузланског кантона још увек није утврђена и тек треба да уследи.

5.6. ПЕДОЛОШКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Узајамним деловањем низа педогенетских фактора (рељеф, клима, геолошки састав, биљни и животињски свет, време и човек) на подручју Тузланског кантона развили су се различити типови земљишта. То је и у уској вези са геолошком разноликошћу овог простора. Тла се деле на две основне групе и то: долинска тла и бреговита тла (карта 5).

5.6.1. ДОЛИНСКА ТЛА

Простирање ових земљишта на подручју Тузланског кантона (26%) везано је првенствено за рељеф и хидролошку мрежу. Ова тла захватају површине уз водотоке река Спрече, Оскове, Јале, Солине, Тиње, Сапне, Дрињаче итд. Ова тла настају од јаког влажења од оборинских вода, те допунског влажења од сливних, поплавних и подземних вода. Према агрофизичким и хемијским карактеристикама ово су најбоља тла и погодна су за развој пољопривреде. Од долинских тла заступљена су: алувијална тла на шљунцима и песцима, алувијална карбонатна тла, минерално глејна бескарбонатна тла, сивосмеђа бескарбонатна оглејна тла, сивосмеђа карбонатна глејна тла и смеђа карбонатна тла. Алувијална тла на шљунцима и песцима, минерално глејна бескарбонатна и смеђа карбонатна тла се налазе у долинама река Спрече, Јале, Солине и Оскове. Алувијална карбонатна тла се налазе у долини реке Тавне, Јање и Сапне. Сивосмеђа бескарбонатна оглејна тла се налазе у долинама река Јање, Шибошнице, Гњице и Сапне.

5.6.2. БРЕГОВИТА ТЛА

Највећи простор Тузланског кантона (76%) припада педосфери аутоморфних-бреговитих земљишта. Основна карактеристика ових земљишта је да се њихово влажење одвија искључиво оборинском водом, без других додатних влажења. Проток воде је углавном слободан, без дужег задржавања на меком тлу. Смеђа деградирана тла на глинама се налазе уз главне саобраћајнице и деградирана су услед урбанизације и индустријализације. Рендзине и смеђа тла на кречњацима се простиру на планини

Мајевици и то на целом простору од Калесије до Сребреника. Смеђа кисела тла на флишу су доста распрострањена и налазе се на простору општина Калесија, Живинице, Кладањ и Бановићи. Аутоморфна тла су присутна највећим делом у брдским и планинским областима и малог су значаја за аграрну производњу.

5.6.3. АНТРОПОГЕНА ТЛА

Антропогена тла су настала под утицајем агротехничких и агрохемијских мера и она имају измењена природна својства. Ова тла су мерама механичке обраде, мерама одводњавања, наводњавања, те употребом минералних гнојива и осталих супстрата претворена у веома плодне површине које се користе за пољопривреду. Антропогена тла су највише распрострањена у долини реке Спрече и северним деловима кантона који инклинирају Посавини.

5.6.4. ТЕХНОГЕНА ТЛА

Техногена тла настају као последица експлоатације руде и других сировина. Најчешће су настала код рударских ископавања (површински копови), одлагањем отпадних материјала на површину природног земљишта (шљака и пепео из ТЕ “Тузла“ и осталих фабрика у Тузли и Лукавцу) и изградњом објеката. Ова тла су највише распрострањена на простору општина Тузла, Лукавац, Бановићи и Живинице.

Највећи дио кантона (48,5%) чине пољопривредне површине, затим површине под шумама (43,7%), док најмањи дио отпада на неплодно тло (6,8%).

5.5. БИОГЕОГРАФСKE КАРАКТЕРИСТИКЕ

Географски положај, геоморфолошка рашчлањеност рељефа, специфична геолошка прошлост, еколошка хетерогеност простора и хидролошка разноликост, те диверзитет еоклиме дају посебно обележје флори и фауни Тузланског кантона.

Еколошко-вегетацијском рејонизацијом ово подручје је сврстано у Перипанонску област, једну од четири области у Босни и Херцеговини (Перипанонска, Прелазно илирско-мезијска, област унутрашњих Динарида и Медитеранско-динарска област). Перипанонска област је подељена на два подручја: Северобосанскоподручје (којем припада и Тузлански кантон) и Северозападно босанско подручје. Северобосанско подручје захвата шири простор

средишњег дела северне Босне, од реке Саве до обронака брдско-планинских области унутрашњих Динарида. На истоку се граничи са прелазном илирско-мезијском области, линијом Брчко-гребен Мајевице-источни руб Спречког поља, а на западу и југозападу са северозападнобосанским подручјем. У висинском дијапазону простире се од 80 до 980м/нв.

Природно-географски услови су означили основну карактеристику вегетације Тузланског кантона. Овде се сусрећу две фитогеографске провинције и то су: са истока мезијска и са севера средњоевропска. Оне постепено прелазе из једне у другу провинцију и условљавају климатске зоне. Радомир Лакушић истиче да овај простор припада климатогеном екосистему мезофилних шума храста китњака и обичног граба (*Carpinus betuli iliricum*, Тузлански кантон припада флористичкој провинцији Илирија) (Лакушић, 1981:64-66).

Биљни свет у Тузланском кантону може се поделити на два подручја, а то су: низијско и брдско-планинско подручје (карта 6). Низијско подручје простире се покрај река и њихових притока. То су реке Спреча, Тиња, Турија, Јала, Гостиља, Оскова, Сапна и њихове притоке, чије се земљиште налази на надморској висини до 250м/нв. У долинама уз водотоке обично се јављају врбе, тополе, јохе и леске. Велики део овог простора спада у нешумске површине (насеља, пољопривредне површине и др.). Брдско-планинско подручје обухвата терене планина Мајевице, Коњуха, Озрена, Требаве, Јаворника и њихових обронака. Највећа надморска висина овог подручја креће се до 1.300 м/нв. У северним, источним и јужним деловима кантона највише су лоциране површине покривене шумама и овде шуме заузимају скоро целокупну површину, док је насељеност мала. Природна вегетација на овом подручју је шума смрче, белог и црног бора, букве, храста, граба и јасена. Шумско земљиште заузима 43,7% укупне површине Тузланског кантона (Просторни план Тузланског кантона 2005-2025, 2008:96).

У доњем спрату свих ових биљних заједница доминирају разне маховине и жбунасто-грмолике врсте. Природна вегетација је деломично измењена у речним долинама и брежуљцима. Многе површине су претворене у оранице и воћњаке (Куленовић, 1994:20). Од укупно 99.052,05 ха пољопривредног земљишта на простору Тузланског кантона, обрадиво земљиште износи 87.491,35 ха односно 88,33%, од тога 59.524,81 ха односно 68,04% су ораничне површине, воћњаци заузимају 15.860,88 ха односно 18,13%, а ливаде су заступљене на 12.105,60 ха односно 13,83% од укупно обрадивог земљишта. Пашњаци су од укупног пољопривредног земљишта заступљени са 11,67%, односно 11.560,7 ха (Просторни план

Тузланског кантона 2005-2025, 2008:86). Тако да можемо закључити да је великим антропогеним утицајем природна вегетација готово у потпуности измењена.

Тузлански кантон обилује природним условима (шуме, ливаде, шумски плодови, обиље траве, изворишта итд.) што омогућава развој и опстанак разноврсним животињским врстама, нарочито разноврсној дивљачи. Дивљач се, углавном, налази на подручју планина и на ненасељеним подручјима. Врсте дивљачи које се појављују на овом подручју су: медвед, вук, дивља свиња, дивља мачка, срна, зец, лисица, јазавац, куна; те бројне врсте птица: тетреб, љештарка, јаребица, шљука, зеба, шева, сјеница, патка и фазан. На овом подручју богата је и фауна водоземаца, гмизаваца, риба и инсеката (Куленовић, 1994:21).

6. ДРУШТВЕНО-ГЕОГРАФСKE КАРАКТЕРИСТИКЕ ТУЗЛАНСКОГ КАНТОНА

Привредни развој неког простора у директној је зависности од природних богатстава. Велика природна богатства заснована у првом реду на наслагама соли и угља одиграла су важну улогу у развоју Тузланског кантона. Генетски, тузланско лежиште камене соли је седиментно лежиште стварано у приобалном појасу некадашњег Панонског мора. Камена со и пратећи хемијски седименти настали су у процесу хемијске седиментације, као резултат кристализације услед испаравања морске воде у релативно плитком басену са лагунско-језерским карактеристикама. Басен који се налазио релативно близу отвореног мора имао је повремено с њим везу преко које је вршена допуна басена морском водом (Јовановић, 1975:140). Захваљујући овим лежиштима соли тузланско подручје је насељено још од времена праисторије.

6.1. ИСТОРИЈА

Подручје Тузланског кантона већ дуго је насељено, о чему нам сведоче материјални остаци из праисторије, античког и римског периода, као и средњовековног периода. Ово подручје је одувек било привлачно због налазишта соли, а од аустроугарске окупације и због лежишта угља, тако да су ови ресурси највише утицали на насељеност.

Археолошким испитивањима откривени су разни археолошки материјали који су упућивали на културу праисторијског насеља из доба неолита. Почетком IV века п.н.е. у ове крајеве продиру Келти, носиоци млађе железне културе. Ове области биле су познате и становницима старе Грчке (IV и III век п.н.е.), а њихов долазак повезује се са трговином соли. Име реке Јале у Тузли потиче од келтског језика, а и у грчком језику (“јал”), то је корен речи со. Римска освајања на данашњој територији Босне и Херцеговине почела су врло рано, вероватно негде око 229. године п.н.е. и тада су Илири били побеђени и присиљени да плаћају данак. Када је коначно 9. године наше ере цело подручје Босне и Херцеговине прешло у власт Римљана, Илирик је био подељен на две провинције - Далмацију и Панонију. Тузланска котлина је била на граници између ове две провинције, мада је административно припадала провинцији Панонији. За слане изворе у тузланском подручју знали су и Римљани. Речица Солина и само насеље (Ад Салинас – град солана) добили су име за њиховог времена (Баум, 1957: 10-17).

Након Римљана, у ове крајеве продиру Германи и Монголи, а у VII веку у највећем делу Балканског полуострва (и у Босни) стално се настањују Славени. У X веку (950. године) први писани спомен града Тузле налазимо код византијског историчара – цара Порфирогенита. У свом познатом географско-историјском делу “*De administrando imperio*” – “О управљању државом“, византијски цар Константин Порфирогенит помиње, у грчкој транскрипцији, *Castron to Salenes*. *Salenes* представља латински назив *Salines* што у нашем преводу значи Град солана – сланица (Ханџић, 1975:10-17). У средњем веку спомиње се само жупа Соли без града, јер се и у средњем веку само наставља превођење овог имена, што су урадили и Словени и превели то место где се налази со у назив Соли. Тако, да се Тузла у средњем веку звала Соли, што се односило и на ширу околину града. Праве границе средњовековне жупе Соли нису још увек познате, али се предпоставља да се она налазила у долини реке Јале и горњег тока реке Спрече. Према западу она се могла протезати до данашњег Лукавца, према северу могла је допирати до врхова Мајевице, према истоку негде до Калесије и Осмака, а према југу до Бановића и Ђурђевица (Баслер, 1975:9). Границе средњовековне жупе Соли се отприлике поклапају са данашњим границама Тузланског кантона.

Турци су 1474. године освојили Соли и од некадашњих области Усора и Соли створен је Зворнички санџак (Баум, 1957:27). Име насеља Соли које су Турци затекли преведено је на њихов језик (туз-со). Успостављањем турске власти у структури становништва настаје процес мењања конфесија што је имало одраза и на пораст укупног броја становника које се, примајући ислам, досељавало из околних села. На ово подручје Турци су населили влашко становништво из јужне Херцеговине, Црне Горе и Србије. У целом крају дошло је до значајних етничких промена. У то време био је и велики механички прираштај; досељени су се почели бавити занатством, а евидентиран је и велики број сеоских занатлија који су се овде настанили. Брз процес развитка тих насеља на бази занатске и соларске привреде и тако рапидно повећање броја становника, слично је донекле са рапидним повећањем становника у градовима ових простора услед индустријализације (Куленовић, 1995:36). За време дугогодишње османске владавине Тузла је била административно-управни центар Зворничког санџака. Упоредо с том улогом развијала се као значајан привредни, првенствено трговачко-занатлијски, саобраћајни, војни и културни центар североисточне Босне (Хацибековић, 1979:11).

Берлинским конгресом 1878. године Босна и Херцеговина је припојена двојној Аустро-Угарској монархији. Аустро-Угарском окупацијом Босне и Херцеговине дошло је до

снажног продора капитализма на ове просторе. Модернија управа, повластице страном, а посебно аустријском, мађарском и италијанском капиталу, затим велика улагања и утицај државе у инвестицијама, стално присуство војних снага на источној граници, појаве су од пресудног значаја за даљи економски и политички развој Тузле и њене околине. У време аустро-угарске управе (1878-1918) тузланска регија је доживела интензиван индустријски развој. Тузла и њена околина, богата угљем, сољу, шумама, стоком и житом представљала је захвално подручје за пласирање страног капитала. Та богатства била су значајан економски мотив окупације Босне и Херцеговине, па је њихово искориштавање захтевало савремен техничко-технолошки приступ. За такав рад било је неопходно обезбедити довољан број искусних стручњака из Монархије. Због тога се у Тузлу и ширу околину доселио велики број страних чиновника и цивилних лица, пословних људи, квалификованих радника, људи различитих профила. Након окупације Босне и Херцеговине, у овом подручју започињу истражни радови на бушењу првих бушотина за слану воду и детаљна геолошка истраживања. Истовремено почиње и изградња солане у Симин Хану. Ова солана почела је с производњом 1885. године. У исто време завршена је изградња пруге Тузла-Добој (1886), пушта се у рад рудник угља у Креки (1884) у циљу снабдевања солане, саграђена је циглана (1885), пилана (1885), пивара (1884) и фабрика рума, прва фабрика амонијачне соде у Лукавцу (1893), Прва босанска фабрика шпирита 1887/88. године, а 1891. године саграђена је солана у Креки и 1905/6. почиње са радом електрична централа. Нагли развој индустрије, а посебно рударства, дрвне и грађевинске, хемијске, металне индустрије утицао је на бржи пораст и индустријског радништва. Интензиван развој индустрије непосредно се одразио и на измену социјалне структуре становништва. Ситни слободни сељаци и пољопривредни радници са периферије нестају из групе аграрног становништва и претварају се у индустријске и рударске раднике. Улога Тузле у економском и политичком животу Босне и Херцеговине и Аустро-Угарске монархије у том периоду била је изузетно значајна. Тај значај, у привредном погледу, заснивао се на обиљу природног богатства и привреди развијеној на тој основи, а у политичком и стратешком погледу на чињеници што је Тузла била најистуренији окружни град на граници Аустро-Угарске према Србији (Хацибеговић, 1979:11). Све ове околности значајно су утицале и на промене у етничкој и социјалној структури становништва града. Демографски развој и раст насеља у тузланском крају у доба Аустро-Угарске одвијао се у условима индустријализације и привредне експанзије. Такав привредни амбијент имао је одраза на раст укупног становништва и његове структурне карактеристике. Тузла се постепено мењала од традиционалног аграрно-занатлијско-

трговачког у индустријски град, са свим етничким, верским, социјалним, културним и цивилизацијским променама. Аустро-Угарском окупацијом отпочео је у Босни и Херцеговини развој капиталистичке привреде, који у односу на претходни период значи радикалну промену упосленика и изискује потребу за разним новим профилима квалификоване радне снаге, која се могла наћи само изван Босне и Херцеговине, што је и довело до великих имиграција у том периоду и сукцесивног усељавања странаца чији је број растао из године у годину. Ефекти започетог процеса индустријског развоја испољили су се и кроз промене структурне карактеристике становништва. Карактеристичне промене догодиле су се у економској и социјалној структури, а посебно у процесу деаграризације пољопривредног становништва. Највећи део радно активног становништва је изворе егзистенције тражио у ванаграрним делатностима. У социјалној структури становништва крајем XIX века, најбројнији су били радници, а затим занатлије, трговци, угоститељи, чиновници и мањи број световне и верске интелигенције. На основу напред реченог можемо закључити да је Тузланска регија захваљујући пре свега природним богатствима у време Аустро-Угарске владавине доживела економски, политички, урбани и демографски развој, који ће створити добру основу да касније постане јака индустријска регија.

У време Краљевине Југославије у Босни и Херцеговини ништа значајније се није покренуло, што би битније унапредило њену индустријску и привредну структуру. Релевантни историјски показатељи потврђују, не само стагнацију Босне и Херцеговине у то време, већи крупно заостајање у односу на друге крајеве тадашње Југославије. На подручју Тузле и њене шире околине раздобље између два светска рата више се памти по гашењу многих неуспешних занатских, трговинских и других фирми (или задржавање ниског обима производње постојећих капацитета), него по изградњи нових значајних индустријских погона (Клапић, 2002:157).

Након завршетка Другог светског рата кренуло се са развојем привреде која је била оријентисана на угљ и со. На бази соног ресурса израсла је група производно међузависних привредних капацитета у оквиру “СОДАСО“ пословног система која је крајем 80-тих година прошлог века запошљавала око 7.000 радника. Осим експлоатације солних лежишта, веома су била важна налазишта и експлоатација угља. У рудницима и другим предузећима ванрударске делатности крајем 80-тих и почетком 90-тих година прошлог века било је запослено око 16.000 радника (Клапић, 2003:115). Снажно развијено рударство и индустрија, као и њихова обимна инвестициона активност, погодовале су брзом развоју и осталих привредних грана.

На основу напред реченог може се закључити да су природна богатства (угаљ, со, шуме итд.) током историје представљала главни фактор развоја привреде и ванпривредних делатности у тузланској регији.

Данас Тuzлански кантон представља савремену мултифункционалну регију (економску, административну, образовну, културну итд.).

6.2. СТАНОВНИШТВО

У Босни и Херцеговини је у периоду од 1992. године до данас демографска слика доста измењена. У последње две деценије евидентне су многе демографске промене. Дошло је до великих миграцијских померања становништва, пад стопе природног прираштаја укупне популације је константан, старосна структура становништва је измењена у корист старије популације итд. На ове појаву утицали су различити социјално-економски фактори које треба посебно истражити, али посебно треба истражити ратове на простору бивше Југославије који су се дешавали 90-тих година прошлог века, али и економску депресију у којој се тај простор већ дуже време налази. Да ли ће се становништво Босне и Херцеговине у наредним деценијама континуирано смањивати (биолошки процеси, економски мотивиране миграције и сл.) или ће се демографска ситуација стабилизovati и кренути путем опоравка, зависи о више фактора. Уколико би се хтеле дати реалније дугорочне прогнозе о овој теми оне би морале бити засноване, пре свега, на социјално-економским показатељима садашње босанскохерцеговачке стварности (Куленовић, Ибрељић, 2000: 26-27). На основу напред реченог можемо закључити да су се у последњих 20-так година десиле велике промене на читавом простору Босне и Херцеговине, па самим тим и на простору Тuzланског кантона. Велики проблем код демографских истраживања представља чињеница да у Босни и Херцеговини попис становништва није извршен од 1991. године, тако да се сва истраживања врше на основу демографских процена које раде Агенција за статистику Босне и Херцеговине, Завод за статистику Федерације Босне и Херцеговине и Завод за статистику Републике Српске. Последњи попис становништва извршен је у октобру 2013. године, тако да ће се у наредним годинама објављивати конкретни подаци о становништву Босне и Херцеговине, али и о демографским променама које су се десиле у последњих 20 година.

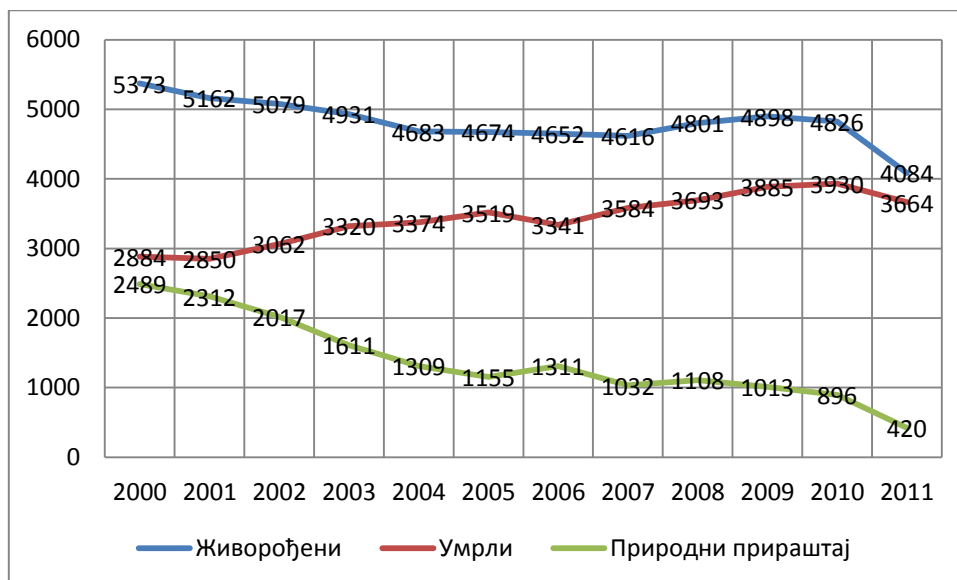
Тuzлански кантон захвата 2.649 км², што чини 5,3% укупне површине Босне и Херцеговине, односно 10,5% површине Федерације Босне и Херцеговине. Поређења ради, Тuzлански кантон је већи од државе Луксембург, а већи је од 23 од укупно 26 кантона

Швајцарске конфедерације. Тузлански кантон спада у привредно најразвијеније подручје Босне и Херцеговине. Према подацима Завода за статистику Федерације Босне и Херцеговине у 2012. годинина подручју Кантона живело је 499.221 становника. У становништву Босне и Херцеговине, Тузлански кантон учествује са 14,82%, а у становништву Федерације Босне и Херцеговине 21,5%. Тузлански кантон је најнасељеније подручје у Босни и Херцеговини. На основу праћења природног кретања становништва Тузланског кантона у периоду од 2000. до 2011. године уочава се да Тузлански кантон има евидентан пад наталитета и знатно повећање морталитета (табела 4). Такође, природни прираштај је константно у паду у последњих 11 година и видимо да је 2011. године изузетно низак (0,8‰). Број живорођених у 2011. години износи 4.084, док број умрлих износи 3.664, што значи да је природни прираштај свега 420 становника (графикон 1).

**Табела 4: Природно кретање становништва у Тузланском кантону
у периоду 2000-2011. године**

Година	Живорођени	Умрли	Природни прираштај
2000.	5.373	2.884	2.489
2001.	5.162	2.850	2.312
2002.	5.079	3.062	2.017
2003.	4.931	3.320	1.611
2004.	4.683	3.374	1.309
2005.	4.674	3.519	1.155
2006.	4.652	3.341	1.311
2007.	4.616	3.584	1.032
2008.	4.801	3.693	1.108
2009.	4.898	3.885	1.013
2010.	4.826	3.930	896
2011.	4.084	3.664	420

Извор: Статистички годишњак/љетопис, ФЗС, 2006. и 2012.

Графикон 1: Природно кретање становништва у Тузланском кантону у периоду 2000-2011. године

Извор: Статистички годишњак/љетопис, ФЗС, 2006. и 2012.

Старосна структура становништва, према подацима Федералног завода за статистику од 30.6.2011. године, није уједначена, јер преовладава зрело и старо становништво (табела 5). Од укупно 499.221 становника групи младог становништва (0-14 година) припада 90.220 или 18,1% становника, групи зрелог становништва (15-64 година) припада 345.852 или 69,3% становника, док у групу старог становништва (65 година и више) спада 63.149 или 12,6% становника кантона (графикон 2) (ФЗС, 2012:11). Реално је закључити да овако интензивне промене старосне структуре нису само резултат смањења природног прираштаја. Сигурно је да на њих има утицаја и иселјавање становништва које, наравно, највише практикују радно способни, па и млади, уз логичну претпоставку да је категорија старих много мање мобилна. Све то, у размишљању о перспективи, не даје пуно основа за повољнија очекивања, па чак нити за одржавање постојеће структуре. У етничкој структури становништва су најбројнији Бошњаци, а затим Срби, Хрвати и остали, али конкретни подаци о етничкој структури становништва нису доступни, јер у Босни и Херцеговини попис становништва није извршен од 1991. године.

Густина насељености Тузланског кантона је 195 становника/км² (у Босни и Херцеговини густина насељености износи 70 становника/км², а у Федерацији Босне и Херцеговине 91 становник/км²). Од десет кантона у Федерацији Босне и Херцеговине, Тузлански кантон је после Кантона Сарајево најгушће насељени кантон. Унутар подручја кантона значајне су разлике у густини насељености и оне се крећу од 45 ст/км² у Кладњу до

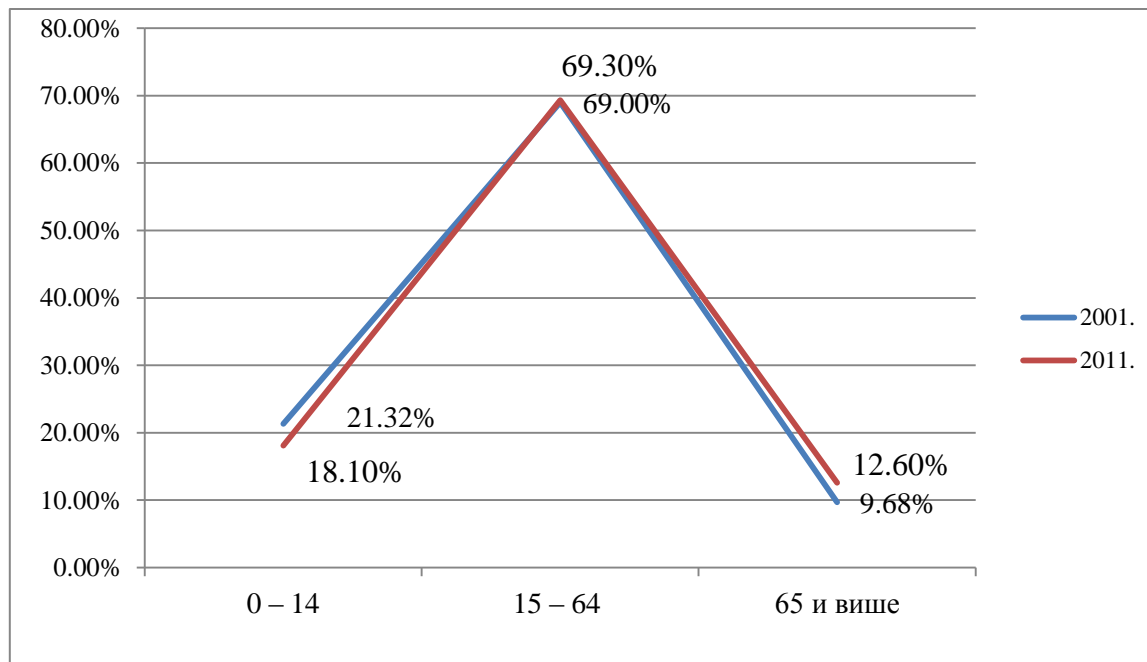
452,8 ст/км² у Тузли (табела 6). На густину насељености становништва утицали су природно-географски и друштвено-географски фактори. Брдско-планински простори кантона на северо-истоку и југу су слабије насељени, док је највећа густина насељености становништва у централним, западним и северо-западним деловима кантона, тј. у низијским деловима и у долинама река.

Табела 5: Старосна структура становништва Тузланског кантона 2001. и 2011. године

Година	2001.	2001.	2011.	2011.
Укупно	507.490	100%	499.221	100%
0-14	108.220	21,32%	90.220	18,10%
15-64	350.150	69,00%	345.852	69,30%
65 и више	49. 120	9,68%	63.149	12,60%

Извор: Тузлански кантон у бројкама, ФЗС, 2001. и 2012.

Поред природних фактора и друштвени фактори су одиграли веома важну улогу на густину насељености становништва у Тузланском кантону. Велико присуство привредних капацитета у Тузли, Лукавцу, Бановићима и Живиницама условили су просторно концентрисање становништва у тим општинама (33% од укупне популације).

Графикон 2: Старосна структура становништва Тузланског кантона 2001. и 2011. године (у %)

Извор: Тузлански кантон у бројкама, ФЗС, 2001. и 2012.

Врло битан фактор у формирању насељености овог простора су миграције. Као економско-социјално средиште Тузланског кантона, са својом највећом урбаном агломерацијом и концентрацијом индустрије на овом простору, Тузла има посебан значај, јер концентрише економске и друштвене (културно-образовне и здравствене) функције босанскохерцеговачког и регионалног значаја и представља једну од најважнијих спона Босне и Херцеговине са ширим европским простором.

Табела 6: Број становника у Тузланском кантону по општинама

Општине Кантона	Број становника	Површина км ²	Густина насељености становништва/км ²
Бановићи	25.816	185	139,5
Челић	13.864	140	99,0
Добој Исток	10.237	41	249,7
Грачаница	52.319	216	242,2
Градачац,	46.132	218	211,6
Калесија	35.857	201	178,4
Кладањ	14.900	331	45,0
Лукавац	50.845	337	150,9
Сапна	12.801	118	108,5
Сребреник	41.784	248	168,5
Теочак	7.391	29	254,9
Тузла	131.768	294	452,8
Живинице	55.507	291	190,7
Укупно	499.221	2.649	Просек 188,5

Извор: Статистички годишњак/љетопис, ФЗС, 2011.

6.3. НАСЕЉА

Систем насеља у Тузланском кантону је веома комплексан. Од 373 насеља на подручју Тузланског кантона, њих 315 је руралног карактера, у којима живи 35,6% укупног становништва Кантона. Урбана подручја чине 14,6% укупне површине и 64,4% укупног становништва Тузланског кантона. У насељима испод 2.000 становника, што се сматра доњом границом урбанизованог становништва (њих укупно 315 на 86,4% простора

Тузланског кантона), налазе се групације које ће у даљем тексту бити детаљније представљене (Просторни план Тузланског кантона 2005-2025, 2008:54-68):

а) Највећи број насеља у Кантону налази се у групи 0-200 становника (96 насеља, или 30,5% укупног броја насеља испод 200 становника), а у њима живи најмањи број становника - свега 1%). Ова насеља су највише лоцирана у Кладњу (22), Лукавцу (19), Тузли (16) и Градачцу (9).

б) Следе насеља са 200-500 становника (њих 67) са укупно 4% припадајућег становништва и са највећом лоцираношћу у Тузли (18), Кладњу (14) и Сребренику (13).

в) Насеља од 500-1.000 становника (укупно 83) су најзаступљенија у Сребренику (19), Тузли (15) и Живиницама (10), а у њима живи 12% становника Тузланског кантона.

г) У насељима која броје 1.000-2.000 становника (69) живи 19% становника, а највише их има на подручју Градачца (11), Тузле (11) и Лукавца (9).

У групи насеља преко 2.000 становника (њих 58) живи већина становника Тузланског кантона (64,4%).

Структурисање ових насеља је следеће:

а) Насеља са 2.000-3.000 становника (22) настањује 10% становника. Ових насеља највише има у Грачаница (5), Калесији (4) и Живиницама (4).

б) У насељима са 3.000-5.000 становника (26) живи 19% становника, од којих је највише у Тузли (4), Грачаница (4), Калесији (3), Лукавцу (3) и Сребренику (3).

в) Насеља са 5.000-10.000 становника има 5 и у њима живи 35% становника.

г) У групацији 10.000-20.000 становника су 4 насеља (по једно у Грачаница, Градачцу, Лукавцу и Живиницама) са 12% становника,

д) Само једно насеље је у групи преко 20.000 становника (Тузла) и у њему живи 17% укупног броја становника Тузланског кантона.

6.4. ПРИВРЕДА

Привреда Тузланског кантона је хетерогена. Тузлански Кантон је богат различитим природним ресурсима (минералне сировине, пољопривредно земљиште, шуме итд.) на којима су изграђени бројни индустријски капацитети. Најважнији су свакако рудници угља и камене соли, а затим камени агрегат/технички грађевински камен, кварцни песак, кречњак, магнезит, глине и лапорци.

Све минералне сировине присутне на подручју Тузланског кантона, сврстане су у енергетске, неметалне, металне; те минералне, термалне и термоминералне воде. Од енергетских минералних сировина у Тузланском кантону заступљени су: угаљ (више врста), појаве нафте, термалне и термоминералне воде. Од угљева на подручју Тузланског кантона заступљени су: камени угаљ, мрки и лигнитски угаљ. Изданци еоценских и олигоценских камених угљева налазе се у западној, средишњој и источној Мајевици: Стража, Јасенице, Лемешихи, Рожањ, Коњковићи, Веселиновићи и Перда. Рудник мрког угља "Бановићи" - Бановички базен се налази у североисточној Босни између Спречке долине на северу и планине Коњух на југу. Експлоатација мрког угља површинским путем врши се у басену Ђурђевик ревиру "Поточари" и "Вишћа" Тренутно се у подручју крканског басена врши експлоатација лигнита на два јамска (Рудник "Мрамор" и Рудник "Букиње") и два површинска објекта (ПК "Шикуље" и ПК "Дубраве"). Богата лежишта угља у Тузланском басену (рудници: Крека, Бановићи и Ђурђевик) у периоду до 1992. године производила су годишње просечно преко 12 милиона тона, и то 3,7 милиона тона мрког угља и 8,4 милиона тона лигнита. Ова количина чинила је једну петину производње угља у бившој Југославији. Производња мрког угља је, при томе, давала 37% југословенске, а производња лигнита 95% босанскохерцеговачке производње. Издашност експлоатације посебно показује податак по коме је у периоду 1885-1992. године ископано око 300 милиона тона, од чега 200 милиона тона лигнита и 100 милиона тона мрког угља (Хоџић и др., 2000:10). Тузлански Кантон представља најјаче енергетско подручје у Босни и Херцеговини. Са око 265 милиона тона резерви мрког угља (оне чине око 24% укупних резерви мрког угља у Босни и Херцеговини), са резервама од 1,6 милиона тона каменог угља (Мајевица) и 1.233 милиона тона резерви лигнита и на тој основи изграђеним термоенергетским капацитетима, термоелектрана Тузла, снаге 779 МВ, најважнији је термоенергетски капацитет у Босни и Херцеговини.

Соно лежиште у Тузли, укључујући и лежиште на локалитетима Тетима, једино је налазиште соли у Босни и Херцеговини и једино лежиште у бившој Југославији. Пре ратова у региону је подмиривало чак 75% укупних потреба бивше Југославије. Истражене и утврђене резерве представљају дугорочну основу развоја хемијске индустрије у тузланском индустријском басену и Босни и Херцеговини. Активно експлоатационо поље камене соли на локалитету "Тетима" је површине 393,24 ха, а његове резерве износе 54.720.000 тона.

Развој овог подручја, у значајној мери, темељи се и на богатству других минерала, као што су кварцни песак, кречњак, технички украсни камен, магнезит, лапорац, глина. Највећа лежишта кварцног песка у Босни и Херцеговини, налазе се у Тузланском кантону.

Налазишта кварцног песка откривена су на више локалитета и углавном појављује се као подински слој лигнитним лежиштима. Најзначајнија лежишта су Крека, Молухе, Шикуче, Лукавац и у околини Грачанице (Стратегија развоја ТПК,1999:98). Према проценама резерве кварцног песка креканског реона процењују се као потенцијалне (Ц2 категорије) на око 6-7 милијарди тона. Највише се користи у грађевинарству, мада су доста широке могућности његове примене.

Терени овог кантона обилују и другим више или мање значајним природним минералним ресурсима, као што су: кречњаци, дијабази, габро, габродолерити, магнезити, бентонитске глине, шљунак, металичне минералне сировине, минералне, термалне и термоминералне воде.

На подручју Тузланског кантона присутне су разне литолошко-стратиграфске врсте кречњака у којима се експлоатише кречњак у више од десетак каменолома, и то: "Вијенац" код Лукавца, "Сребреник" (оштра кривина у Тињи), Малешиви - Грачаница, село Грачаница код Живиница, "Дубоки Поток"- Бела река- Сребреник, "Орлова Клисура" - Сребреник, "Дреник"- Сребреник, "Храстић"- Брлошци код Ступара, "Ступари"Кладањ, "Хрдар Коса"- Ступари и "Снијежница" Теочак. По величини резерви најзначајнија су лежишта Дубоки поток (52 милиона тона), Венац (17,5 милиона тона), Ступари (2,2 милиона тона) и Грачаница (1,8 милиона тона) (Стратегија развоја ТПК,1999:99).

Потенцијална лежишта дијабаза, регистрована су као појаве и налазе се у Рибници на простору општине Бановићи, Јасеници на простору општине Сребреник, селу Куљанима, северно од Грачанице на простору општине Живинице, те у подручју Коњуха. У току су истражни радови на локалитету дијабаза у општини Бановићи. Потенцијална лежишта габра, спилита и габро-долерита су регистрована као појаве на подручју планине Коњух. Подручје планине Коњух представља налазиште квалитетног магнезита који према својим особинама може имати широку примену у индустрији керамике, грађевинарства, хемијској индустрији, те посебно индустрији високо-ватросталних материјала. Рудне резерве магнезита износе 1.678.000 тона.

Производне могућности у пољопривреди и шумарству детерминисане су карактеристикама брдског рејона којем највећи део тузланског подручја и припада. Пољопривредно земљиште Тузланског кантона заузима 34% укупних пољопривредних површина Федерације Босне и Херцеговине. Обрадиве површине захватају 93% укупних пољопривредних површина (111.750 ха, односно 48,5% територије Тузланског кантона). Површине под шумама захватају око 177.2 хиљаде хектара, односно 44,7% територије

Тузланског кантона и сконцентрисане су у јужном делу Тузланског кантона. Дрвна маса процењена је на 18,6 милиона м³ и представља важну основу за развој дрвнопрерађивачке индустрије.

Доминантни покретачи привредног развоја кантона су индустрија, енергетика и рударство. У последње време све већи значај у привреди Тузланског кантона преузимају терцијарне и квартарне делатности.

Тузлански кантон има и доста развијен квартарни сектор. Тузлански кантон има 88 основних школа са 49.171 ученика и 34 средње школе са 21.037 ученика и Универзитет са 14 факултета и око 15.000 студената. Од установа културе Музеј источне Босне, Међународна галерија "Исмет Муџезиновић", 11 библиотека од којих су најзначајније Народна и Универзитетска библиотека "Дервиш Сушић" Тузла и Народна библиотека Градачац (1839. година), Народно позориште Тузла (најстарије народно позориште у Босни и Херцеговини основано 1898. године) и Аматерско позориште у Живиницама, Регионални историјски архив Тузла, Босански културни центар Тузла, 4 биоскопа, 3 ТВ станице, 13 радио станица, Хрватско-културно друштво "Напредак", Бошњачка заједница културе "Препород", Српско културно друштво "Просвјета", фолклорна и друга друштва итд. На подручју кантона се налази Универзитетски клинички центар у Тузли и 13 домова здравља. О туристичкој привреди биће више речи у наредним поглављима.

Тузлански кантон повећава своје учешће у спољнотрговинској размени Федерације Босне и Херцеговине: у извозу Федерације Кантон учествује са 1/3, а у увозу са 1/5. Поред трговине велику експанзију доживљава туристичко-угоститељска делатност. О стању привреде и све присутнијем терцијарном сектору биће више речи у наредном тексту.

7. ПРИВРЕДНЕ ПРИЛИКЕ У ТУЗЛАНСКОМ КАНТОНУ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ 20. И У ПРВОЈ ДЕЦЕНИЈИ 21. ВЕКА

Тузлански кантон је у другој половини 20. и у првој деценији 21. века доживео велике структурне промене када је у питању привреда, али и у свим другим сегментима. Од типично рударске и индустријске регије постепено се трансформисао у регију терцијарних и квартарних делатности. Терцијарне и квартарне делатности данас преузимају примат у привредној структури Тузланског кантона, док примарне и секундарне привредне гране губе на свом значају. Ове промене су се десиле у последњих 50-так година, и оне су настале као последица многих фактора који су утицали на њих.

Након завршетка Другог светског рата кренуло се у обнову ратом порушене земље. Уследила је обнова привредних капацитета, саобраћајне инфраструктуре и покретање нових производних капацитета. Брзом индустријализацијом Босне и Херцеговине створена су многа радна места у градским делатностима, па је то био снажан фактор за егзодус сеоског становништва у градове. Индустријски развој се највише темељио на развоју енергетике и базно-сировинских грана. У том периоду такав развој је био диктиран потребама развоја земље, па је Босна и Херцеговина добила обележје југословенског базно-енергетског привредног подручја. Увиђајући да створена базно-енергетска основа представља солидну основу за развој прерађивачких капацитета индустрије, у каснијој фази приступило се њеном постепеном развоју уз наглашено учешће иностраних технологија и опреме што је постала основна оријентација привредног развоја у наредном периоду (Привреда БиХ, 1987: 5).

У периоду после Другог светског рата доминантна чињеница у развоју Тузланске регије је врло интензиван процес индустријализације који је за собом повукао и друга два процеса, деаграризацију и урбанизацију. Привредни успон Тузланскерегије испољавао се како у квалитативном (развој и обогаћивање привредне структуре), тако и у квантитативном погледу (проширење капацитета и увећање производње, раст запослености, раст друштвеног производа).

Рудна богатства, угаљ, со и дрво били су основа убрзаног развоја овог региона. Велики значај у овом периоду одиграла је 1946. године изградња пруге Брчко-Бановићи у дужини од 92 км. Резерве соли у Тузли се процењују на око 3,1 милиона тона и 342 милиона тона на Тетими (Мајевица) (Стратегија развоја ТПК, 1999:97-98). На бази соног ресурса у периоду од 50-тих до средине 80-тих година прошлог века израсла је група производно

међузависних привредних капацитета: експлоатација слане воде и камене соли, финализација јестиве соли, хемијска прерада соне супстанце и на тој основи производња и даља финализација интермермедијера (Фабрика соде Лукавац, Хлоралкални комплекс 1 “Полихем”, “Хлоралкални комплекс 2 - Изоцијанатна хемија”, Фабрика детерџента “Дита” Тузла), а уз њих и комплементарне производње (“Картонажа” Тојшићи, Калесија, Фабрика цемента Лукавац, Фабрика украсног камена Шековићи), те истраживачко-развојне и образовне делатности (Институт за рударска и хемијско-технолошка истраживања Тузла, Институт за рударска истраживања Тузла, Технолошки факултет и Рударско-геолошки факултет). Ова група делатности, као својеврстан пол раста у ткиву босанско-херцеговачке привреде, развила се од почетка 70-тих у оквиру “СОДАСО“ пословног система, досегнувши крајем 80-тих величину од око 7.000 запослених (Клапић, 2003:114).

За послератни развој Тузланске регије у периоду 1945-1991. године, осим експлоатације солних лежишта, била су веома важна налазишта и експлоатација угља. Угљоносно подручје се налази дуж југозападног дела планине Мајевице и северног и североисточног дела планине Озрен и планине Коњух. У рудницима и другим предузећима ванрударске делатности крајем 80-тих и почетком 90-тих година 20. века било је запослено око 16.000 радника (Клапић, 2003:115).

Привредни раст је убрзан нарочито у период од почетка 60-тих до друге половине 80-тих година прошлог века. Развијене су биле хемијска, дрвна и дрвопрерађивачка индустрија, метална и металопрерађивачка индустрија, индустрија грађевинског материјала, грађевинарство, индустрија текстила, обуће и прехранбена индустрија. Простор данашњег кантона имао је јако развијену пољопривреду, занатство (производно и услужно). Од почетка 70-тих до краја 80-тих година 20. века у индустрију кантона уложено је око 4,2 милијарде ДЕМ (што чини 72,3% укупних привредних инвестиција) и у овој привредној области је 1990. године било запослено 49,8 хиљада радника (Клапић, 2002:121). Ови показатељи говоре колики је био значај индустрије за привреду Тузланског кантона у том периоду. Најзначајнији индустријски погони су били Творница транспортних уређаја у Тузли, Ливница челика Тузла, Творница трајножарећих пећи “Хелиос” Бановићи, Фабрика гасбетона “Сипорекс” у Тузли, Фабрика обуће “Аида” Тузла, Фабрика цемента у Лукавцу и Коксно-хемијски комбинат у Лукавцу.

Индустрија и рударство (630 привредних субјеката у различитим секторима власништва) су до 1990. године биле најважније привредне гране Тузланског кантона. Ова

област је 1990. године партиципирала у друштвеном производу са 49,3%, у броју запослених са 45,8%, у инвестицијама са 72,3%, а у основним средствима са 73,3% (Клапић, 2002:135).

Снажно развијено рударство и индустрија, као и њихова обимна инвестициона активност погодовале су брзом развоју и осталих привредних грана. Економски чиниоци и положај у односу на минерална богатства и залихе руда, условили су динамику њеног развоја. Веома развијена привреда омогућила је и развој образовања, културе, здравства и других делатности.

Трговина је на подручју Тузланског кантона била друга делатност по значају, по учешћу у друштвеном производу привреде (15,5% у 1990. години). Бројем запослених (6.747 што чини 11,3% укупне привреде), трговина је рангирана на другој позицији (после индустрије). Тузли као регионалном центру трговачке делатностије у структури трговачке делатности Кантона (1990) припадало следеће учешће: у друштвеном производу 52,2%, у броју запослених 46,1%, а у инвестицијама 40,9% (Клапић, 2002:137). Данас је то привредна делатност са 915 привредних субјеката, 7.539 запослених и оствареним прометом од 1.978.292 КМ. Вредност извоза са простора Тузланског кантонау 2011. години износила је 1.136.234 КМ, док је увоз износио 1.389.139 КМ (Тузлански кантон у бројкама, ФЗС, 2012:23). Ови подаци показују да се ради о заиста активној привредној делатности, која запошљава значајан број радне снаге и остварује добар профит.

Не треба испустити из вида ни саобраћајну функцију Тузланског кантона који је у послератном периоду (после 1945. године) повезан са свим крајевима државе. У саобраћају кантона у периоду до 1990. године реализовано је 8,5% друштвеног производа, те се ова област нашла на трећој позицији по значају у том погледу. Радни капацитети у предузећима која су се бавила превозом робе били су прилагођени производној структури (и обиму производње) привреде кантона (превоз угља, соли, нафте, њених деривате за потребе хемијског комплекса, превоз осталих терета). Захваљујући снажном привредном развоју и великим инвестицијама дошло је до значајног развоја саобраћаја на овом простору. Друмски саобраћај се развио, тако да је Тузлански кантон повезан са свим деловима државе. Са севером је повезан путем Тузла-Жупања, према ауто-путу Београд-Загреб; према југу-путем Тузла-Сарајево-Мостар-Јадранска магистрала; према истоку и западу постоје солидне друмске комуникације према Добоју и Зворнику. Што се тиче железничког саобраћаја, Тузлански кантон је важно железничко чвориште, које води према Хрватској и Србији. Железнички путни правци су: железничка пруга Добој-Тузла-Зворник и железничка пруга Брчко-Тузла-Бановићи.

Грађевинарство се налазило на четвртом месту по висини учешћа у остварењу укупне суме друштвеног производа привреде кантона (7,2% у 1990. години). У овој привредној грани је радило око 12-15% укупно запослених (Клапић, 2002:138). У читавом постратном периоду ова привредна грана проживљава кризу.

Пољопривреда представља веома значајну привредну област у Тузланском кантону и она је крајем осамдесетих година 20. века партиципирала са 6,8% у друштвеном производу привреде кантона. Битно је истаћи да је у пољопривреду на подручју кантона инвестирано веома мало, свега 1,7% укупних привредних инвестиција, мада су производне могућности изразито велике (Клапић, 2002:139).

На основу напред реченог можемо закључити да је Тузлански кантон у периоду 1945-1991. године доживио просперитет у правом смислу речи у свим областима (економија, образовање, култура, спорт, здравство итд.), што је значајно утицало на урбани и демографски развој ове регије.

Ратна дешавања у периоду 1992-1995. године врло неповољно су се одразила на Тузлански кантон. Поред људских губитака причињене су и велике материјалне штете, а то се посебно одразило на привреду и то директне штете (на објектима и опреми) тако и на индиректне штете (неостварена производња, неостварени друштвени производ и губитак тржишта). Многа индустријска предузећа, затим рударство, саобраћај, трговина и друге области привреде Тузланског кантона претрпели су значајне губитке на објектима, опреми и другој имовини. Укупне директне штете у привредним и ванпривредним делатностима са стањем на крају 1995. године процењени су на укупно 1,4 милијарде ДЕМ. Највећи део процењених штета су штете настале на опреми и објектима у привреди, првенствено у индустрији, затим у саобраћају и трговини. Директне штете у привредним делатностима процењене су на око 1.008 милиона ДЕМ, док сештете у ванпривредним делатностима процењене су на 410 милиона ДЕМ. Индиректне материјалне штете су веће од директних. Процена тих штета извршена је на основу остварења друштвеног производа и националног дохода у Тузланском кантону у периоду 1981-1990. године. Прорачун је извршен на бази десетогодишњег просека оствареног друштвеног производа и националног дохода множеног фактором 4 (време трајања рата). Добијени износ умањен је за 10%, јер се привредна активност, у рату, у просеку кретала у тим релацијама. Према изведеном прорачуну укупно процењени губици привреде у неоствареном друштвеном производу су 6,0 милијарди КМ (Стратегија обнове и развоја ТПК, 1999:37-44).

Ратни период 1992-1995. године оставио је велике последице на Тузлански кантон, како у економском, тако и у демографском погледу, што ће се посебно одразити у постратном периоду о чему је већ било речи у претходном делу текста.

После завршетка рата, у постдејтонској Босни и Херцеговини долази до обнове производње и санације основне инфраструктуре.

Прератну привреду Тузланског кантона карактерисали су велики привредни системи који су производили за подручје региона. Рат на овим просторима довео је до губитка тржишта, заустављања производње и застаревања технологија, емиграције становништва, праћеног стањем опште незапослености. Излаз из ове ситуације се види у реструктурирању привреде уз посебан значај развоја малих и средњих предузећа, развоју на темељу примене нових информационих технологија, те развоја регионалне и међународне економске сарадње.

Инвестициона подршка сектору индустрије је рапидно смањена. У односу на предратни период дошло је до смене у секторској структури. Доминантну позицију у стварању укупног прихода од индустрије преузима терцијарни сектор. Следе прерађивачка индустрија, рударство, грађевинарство, саобраћај итд. Тако да Тузлански кантон губи атрибут индустријскерегије и постаје све више регија услужних, односно терцијарних и квартарних делатности.

Привреда у Тузланском кантону у последњих 15 година доживљава постепену транзицију, односно реструктурирање. Као и у другим транзицијским просторима тако и у Тузланском кантону реструктурирање је приоритетан циљ (Ибрељић, 2001:83). Ово реструктурирање обухвата велике измене физиономије и структуре предузећа, а пре свега технолошку, економску, тржишну, финансијску и организациону трансформацију сложених, неефикасних, технолошки и економски застарелих предузећа. У суштини, реструктурирање или структурна реформа је процес комплементаран са развојем, а проводи се онда када структурне диспропорције постану лимитирајући фактор економског развоја (Куленовић, 2006:33).

Тузлански кантон захваљујући свим својим функцијама данас представља једну типичну нодално-функционалну регију. Данас Тузлански кантон у привредном погледу представља једно је од најзначајнијих подручја у Босни и Херцеговини. Осим што га карактерише велика насељеност, носилац је и индустријског развоја Федерације Босне и Херцеговине и Босне и Херцеговине у целини. Његову привредну структуру, према стању 31.12.2011. године чине 23.587 регистрованих пословних субјекта: 7.931 правна особа, 5.280 јединице у саставу и 10.376 обрт. Сви ови пословни субјекти запошљавају 82.946 радника.

Глобалну структуру привреде карактерише различит удео основних сектора. Секундарном сектору припада доминантно учешће у броју запослених (33.863 или 40,82%). Терцијарни и квартарни сектор привреде су изузетно значајани с обзиром на број запослених (47.659 или 57,45%) (Тузлански кантон у бројкама, ФЗС, 2012:9-14).

Тузлански кантон се развија првенствено успостављањем хетерогене привредне структуре, новим привредним активностима у терцијарном сектору (за што су потребна нова знања-високо едукована радна снага), обезбеђењем финансијског капитала (кроз разне облике пословне сарадње са иностранством, избором стратешких инвеститора у процесу приватизације и др.), новим производним профилисањем у индустрији, адекватним инфраструктурним опремањем у регији (модернизација и проширење ауто саобраћајница и увезивање у коридоре европске мреже, доградње железничке мреже), те оптималним коришћењем интериндустријске економије.

На основу напред изложеног можемо закључити де је Тузлански кантон у привредном погледу у последњих педесет година доживео преструктурирање, тј. од индустријске регије постепено се претвара у регију терцијарних и квартарних делатности, где се наметнуо и туризам.

8. МАТЕРИЈАЛНА БАЗА ТУРИЗМА

Туризам је друштвена активност заснована на путовањима људи ради потреба које се не могу задовољити у месту становања. Туристи морају током свог путовања бити прихваћени у одговарајући смештај уз одговарајуће услуге. Развијеност туристичке понуде обично се изражава капацитетима за смештај туриста. Капацитети смештаја су полазна основа у развоју туристичке понуде. Рецептивни фактори, уз повољан географски положај, затим природне и антропогеографске мотиве чине саставни део туристичке понуде. Подела рецептивних фактора врши се на оне који на директан начин учествују у пружању туристичких услуга и представљају основу туристичке привреде тог места и на оне који се на индиректан начин укључују у овај процес. Рецептивни фактори условно се деле на директне и индиректне рецептивне капацитете.

Директни туристичко-рецептивни капацитети су:

- објекти за смештај туриста, нарочито хотелијерство;
- ресторатерски објекти који туристима пружају исхрану и пиће;
- трговинске радње;
- средства комуналног саобраћаја;
- занатске радње и сервиси;
- објекти који придоносе богатијем и разноврснијем садржају боравка (објекти и установе културног, забавног, спортског и осталог рекреационог карактера и садржаја);
- поштански и телекомуникациони уређаји;
- туристички бирои и друге одговарајуће службе туристичких организација;
- специјалне туристичке делатности и службе.

Индиректни рецептивни капацитети су:

- паркови, шеталишта, обални путеви, видиковци и сл.;
- јавни украсни објекти (водоскоци, фонтане, скулптуре и сл.);
- унутрашњи (месни) путеви, јавна паркиралишта, прихватни објекти за пловила и сл.;
- водоснабдевање, а нарочито уређаји за илуминацију разних знаменитости и сл. (Унковић, Зечевић, 2011:85).

Оваква подела рецептивних фактора на директне и индиректне рецептивне капацитете је само теоретска пошто и једни и други капацитети најнепосредније утичу и детерминишу развој туристичке привреде, тј. њихово постојање представља објективни предуслов развоја туризма датог простора.

Од квалитета смештајних капацитета (хотели, мотели..), ресторатерских објеката, објеката разоноде, трговина, обртничких радионица, установа културног, забавног, спортског и рекреативног садржаја, те других објеката зависи масовност туристичких кретања, али и економски учинци који се постижу у туризму (Билен, Бучар, 2001:12).

Рецептивни фактори сачињавају онај део туристичке понуде који је намењен прихвату туриста у месту његовог боравка и који том боравку пружа одговарајући рекреациони садржај. Од величине рецептивних фактора доста зависи и туристички промет. Због тога су рецептивни фактори један од одлучујућих фактора за постизање привредних резултата туризма, а тиме и вршење целокупне његове економске функције.

У Тузланском кантону заступљеност, односно бројност директних и индиректних рецептивних фактора је различита од општине до општине, што свакако при оваквим разматрањима треба имати у виду.

Када се говори о рецептивним факторима, мислимо на скуп свих елемената који примају туристе или директно или индиректно учествују у пријему туриста. Задатак рецептиве је одговоран, а иза њега стоје екипе стручних и одговорних запосленика, као и власници објеката различитих намена. Смештај је услов да се туризам одвија и евидентира; он привлачи пажњу; повећава доходак-профит и врло често је покретач туризма и окосница иницирања нових улагања у нове и савременије објекте. Смештајни капацитети запошљавају велики број локалне радне снаге. Смештај је често допунски бизнис за домаћинства и локално становништво. Капацитети смештајних објеката основна су потреба сваког туристичког одредишта, јер развој туризма директно зависи од развијеног угоститељства, пре свега хотелско-ресторатерских смештајних капацитета. Смештајни и прехранбени капацитети представљају непосредне и неопходне рецептивне капацитете за развој туризма.

У Федерацији Босне и Херцеговине област угоститељства је регулисана Законом о угоститељској делатности Федерације Босне и Херцеговине ("Службене новине Федерације БиХ" 32/09), док је у Тузланском кантону тај Закон преузет и тренутно је у скупштинској процедури у форми предлога Закона. Према том Закону извршена је и категоризација угоститељских објеката. Угоститељски објекти с обзиром на врсту угоститељских услуга које се у њима пружају, могу бити:

1. смештајни објекти - објекти у којима се пружају услуге смештаја, исхране, пића, напитака и сластица;

2. угоститељски објекти - објекти у којима се пружају услуге прехране, пића, напитака и сластица;

3. катеринг објекти - објекти у којима се припремају јела, сластице, пића и напитци за конзумирање на другом месту са или без услуживања.

Смештајни објекти (угоститељски објекти за смештај) се разврставају у групе:

- хотели,
- кампови и друге врсте објеката за смештај;

Угоститељски објекти за конзумирање хране, пића и напитака се разврставају у групе:

- ресторани,
- барови;

Катеринг објекти се разврставају у скупине:

- припремнице јела, сластица, пића и /или напитака,
- кантине.

Угоститељски објекти за смештај (хотели, кампови и друге врсте објеката за смјештај), обавезно се категоризују, зависно о уређењу, опреми, уређајима, услугама, одржавању и осталим елементима. Правилником о разврставању, минималним условима и категоризацији угоститељских објеката из скупине хотели које је направило Министарство околиша и туризма Федерације БиХ 2010. године прописане су минималне угоститељске услуге и услови за врсте и категорије угоститељских објеката који чине скупину хотели, врсте које се категоришу, категорије, ознаке за врсте и категорије, начин одржавања врста и категорија, те начин категоризације објекта. У Федерацији БиХ угоститељски објекти који чине скупину хотели разврставају се у следеће врсте:

1. хотел баштина,
2. хотел,
3. апартхотел,
4. туристичко насеље,
5. туристички апартмани,
6. мотел и
7. пансион.

Да би објект био разврстан у поједину врсту мора испуњавати услове који су прописани овим Правилником, а то су општи услови, минимални услови и услови за категорију објекта. Сваки објект категорише се појединачно. Ознака за категорију појединог угоститељског објекта за смештај је звезда и сви објекти се поново категоришу сваке пете године или у неким другим случајевима. Пансиони се категоришу у две категорије: “стандард“ и “комфор“. Категоризацију угоститељских објеката за смештај проводи Комисија Министарства која се састоји од пет чланова, а именује је Министар.

У Тузланском кантону број регистрованих привредних субјеката у области угоститељства у периоду од 2000. године у константном је порасту. Према подацима којима располаже Федерални завод за статистику број регистрованих привредних субјеката у области угоститељства 2000. године износио је 212, док је 2011. године тај број износио 2.114 (табела 7). Овако повећање броја привредних субјеката не можемо сматрати реалним, јер је у посматраном периоду била доста заступљена сива економија и илегалан рад. Међутим, са јачањем државних институција и легислативе видимо да расте број пријављених привредних субјеката, тј. долази до постепене легализације рада. У Федерацији БиХ је 2011. године број регистрованих привредних субјеката у области угоститељства износио 10.107 (ФЗС, 2012), што значи да се 20,9% регистрованих привредних субјеката у области угоститељства од читаве Федерације БиХ налази у Тузланском кантону.

Табела 7: Укупан број регистрованих привредних субјеката у области угоститељства

Година	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.
Број пословних субјеката	212	226	102	1.247	1.464	1.601	1.676	1.788	1.860	1.914	2.023	2.114

Извор: Тузлански кантон у бројкама 2001-2012., ФЗС, Сарајево

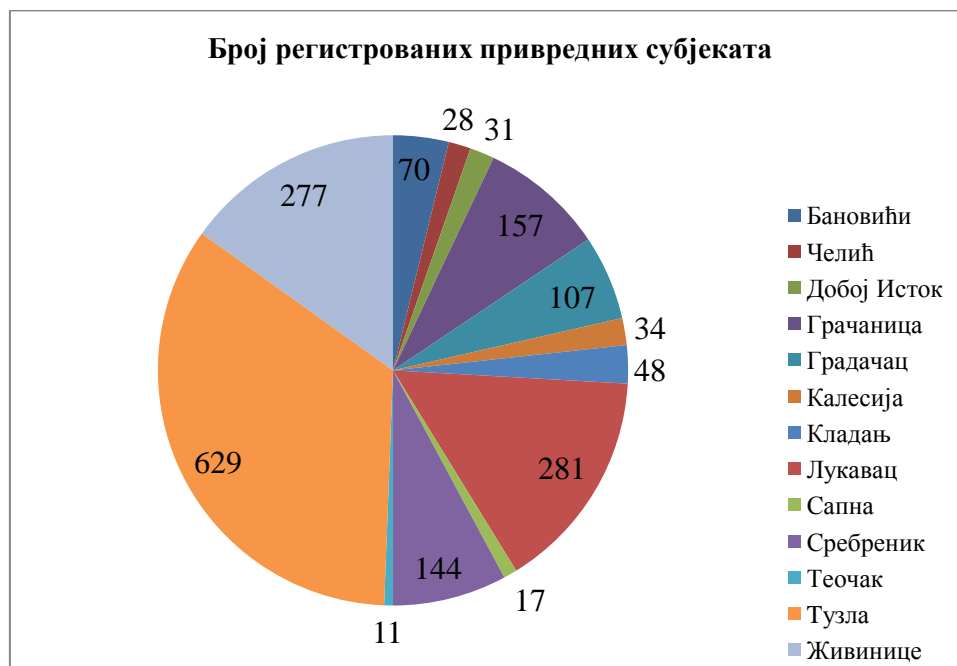
Према подацима Министарство трговине, туризма и саобраћаја Тузланског кантона за 2011. годину, број хотела и мотела у Тузланском кантону је 29. Поред ових смештајних капацитета повећан је и број других објеката за смештај и исхрану о чему говоре подаци у овом раду. Користећи базу коју води Министарство трговине, туризма и саобраћаја на основу достављених Решења о оснивању угоститељски радњи, као и Решења о престанку рада угоститељске делатности од надлежних општинских служби, може се констатовати да је на подручју Тузланског кантона у области туризма и угоститељства у 2011. години било регистровано 1.834 привредних субјеката (табела 8). Током 2011. године, на подручју Тузланског кантона регистровано је нових 244 привредна субјекта у области угоститељства, док је 124 престало са радом (табела 9).

Табела 8: Укупан број регистрованих привредних субјеката у области угоститељства по општинама

Општина	Бановићи	Челић	Добој Исток	Грачаница	Градачац	Калесија	Кладањ	Лукавац	Сапна	Сребреник	Теочак	Тузла	Живинице	Σ
Број регистрованих привредних субјеката	70	28	31	157	107	34	48	281	17	144	11	629	277	1.834

Извор: Министарство трговине, туризма и сабраћаја Тузланског кантона, 2012.

Укупан број регистрованих привредних субјеката из области туризма и угоститељства по општинама, те учешће у укупном броју регистрованих пословних субјеката из туристичко-угоститељске делатности види се на графикону број 3. Према наведеном графикону највише регистрованих субјеката који се баве туристичко-угоститељском делатношћу налазе се у општинама Тузла (629), Лукавац (281) и Живинице (277).

Графикон 3: Укупан број регистрованих привредних субјеката у области угоститељства по општинама

Извор: Министарство трговине, туризма и сабраћаја Тузланског кантона, 2012.

**Табела 9. Регистровани и одјављени привредни субјекти у Тузланском кантону
у сегменту угоститељства**

Општина	Бановићи	Челић	Добој Исток	Грачаница	Градчац	Калесија	Кладањ	Лукавац	Сапна	Сребреник	Теочак	Тузла	Живинице	Σ
Пријава	5	5	5	18	42	7	8	16	9	31	-	77	21	244
Одјава	3	1	3	9	24	4	13	8	4	28	-	17	10	124

Извор: Министарство трговине, туризма и саобраћаја Тузланског кантона, 2012.

У 2011. години укупан број регистрованих угоститељских објеката у Тузланском кантону се повећао за 15,34% у односу на 2010. годину. Посматрано по општинама, у односу на 2010. годину број регистрованих угоститељских објеката у Тузли се повећао за 13,94%, Лукавцу 6,03%, Живиницама 8,2%, Грачаницама 12,94% итд.

Туризам као грана привреде увелико је овисан о људском фактору односно о радној снази. Рад у туризму је специфичан и карактерише га рад у више смена, рад празницима, ноћни рад и сезонско пословање. Исто тако, трендови показују повећану потребу за сезонском радном снагом, те већим нивоом образовања запослених у туризму. С обзиром на чињеницу да туристичка понуда зависи и од квалитета и едукованости радне снаге, радна снага мора поседовати одређени ниво образовања, културе и понашања, те као таква представља једну од кључних претпоставки за развој туризма. Број запослених у туристичко-угоститељској делатности Тузланског кантона у периоду од 2000. до 2011. године се, са малим осцилацијама, константно смањивао, иако се број привредних субјеката у истом сектору у посматраном периоду повећавао.

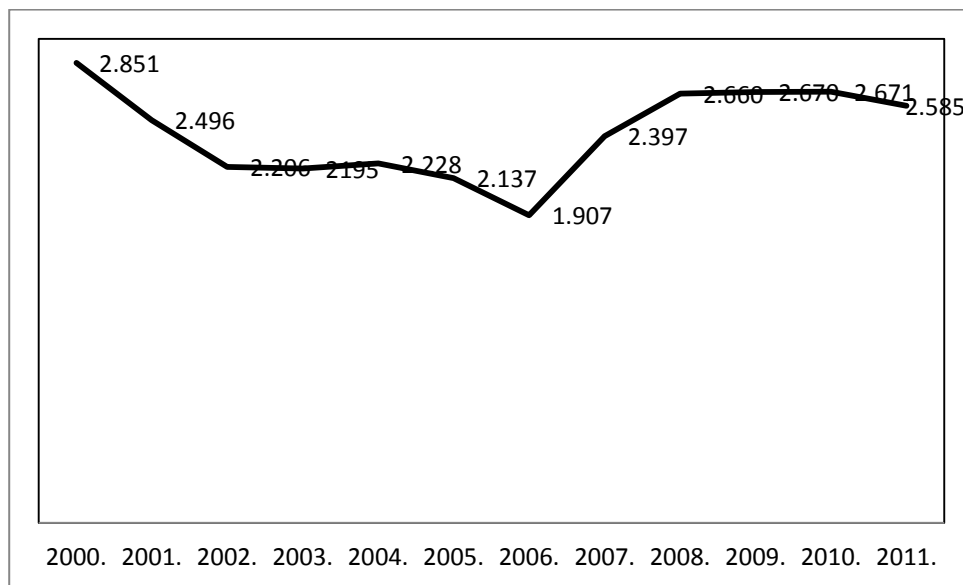
Табела бр. 10: Број запослених у туристичко-угоститељској делатности Тузланског кантона

Година	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.
Број запослених	2.851	2.496	2.206	2.195	2.228	2.137	1.907	2.397	2.660	2.670	2.671	2.585

Извор: Министарство трговине, туризма и саобраћаја Тузланског кантона; ФЗС, 2011.

У 2000. години број запослених је износио 2.851 и тај број се смањивао до 2006. године, када је износио 1.907 и од тада има благи раст до 2010. године када је износио 2.671. Број запослених у туристичко-угоститељској делатности у 2011. години је 2.585, што је у односу на просек у 2010. години смањење за 3,22% (табела 10 и графикон 4). У односу на број регистрованих привредних субјеката просечна запосленост по регистрованом субјекту

износи 1,4 запослена. Овакво стање са бројем запослених у туристичко-угоститељској делатности Тузланског кантона настало је као последица економске кризе, која се доста одразила и на ову делатност. Према подацима Федералног завода за статистику број запослених у области угоститељства у ФБиХ у 2011. години износио је 17.135 (ФЗС, 2012), што значи да 15,08% од свих запослених у области угоститељства у ФБиХ долази са простора Тузланског кантона.

Графикон бр. 4: Број запослених у туристичко-угоститељској делатности Тузланског кантона

Извор: Министарство трговине, туризма и саобраћаја Тузланског кантона, 2012.

Смештајни капацитети Тузланског кантона представљају један од кључних носиоца туристичке понуде. Када се посматрају смештајни капацитети потребно је узети у обзир број расположивих смештајних објеката, број лежаја на подручју кантона, категорију објекта, али и појединачних капацитета (домаћинства, сеоске куће, викендице...) да би се на тај начин добио увид у стање смештајне инфраструктуре на подручју Тузланског кантона. Угоститељски објекти који пружају услуге смештаја обавезно се категоризују. Категоризација угоститељских објеката за смештај је утврђивање квалитета елемената понуде који су на темељу прописаних стандарда значајни за одрђену врсту угоститељског објекта. Током 2010. и 2011. године Комисија за категоризацију и утврђивање минималних и других увјета за угоститељске објекте који пружају услуге смештаја, а коју је формирало Министарство трговине, туризма и саобраћаја Тузланског кантона извршила је категоризацију и пријем осам нових угоститељских објеката за смештај (табела 11). Министарство по службеној дужности сваке три године спроводи поновну категоризацију смештајних објеката из групе „хотели“ чије се категорије означавају са две и три звезде.

Табела 11: Категоризација угоститељских објеката за услуге смештаја

Назив и врста објекта	Број лежаја	Категоризација
Хотел “Техноград“, Тузла	33	**
Хотел “Лукавац“, Лукавац	33	***
Мотел “Рудар“, Тузла	78	***
Мотел “Ивељић“, Тузла	22	***
Мотел “Mellody“, Лукавац	28	***
Мотел “Millenium“, Лукавац	28	***
Пансион “Рудар“, Тузла	58	“стандард“
Пансион “Мирис дуња 88“, Тузла	25	“стандард“

Извор: Министарство трговине, туризма и саобраћаја Тузланског кантона, 2012.

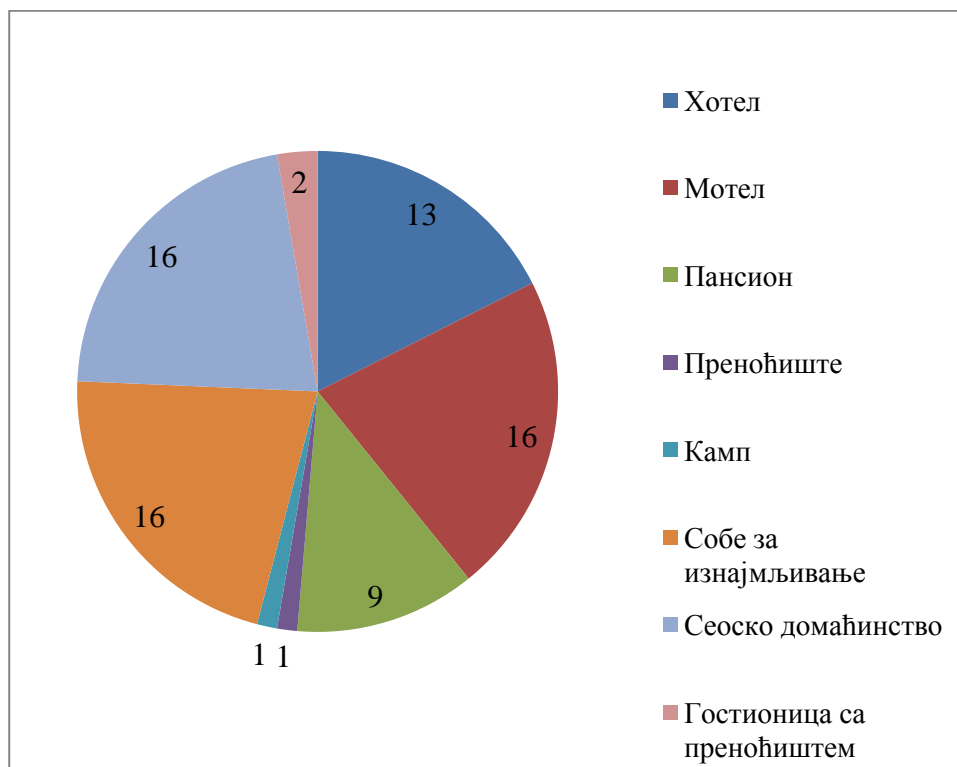
Табела 12: Преглед регистрованих угоститељских објеката који пружају услуге смештаја

Р.Б.	Општина	Хотел	Мотел	Пансион	Преноћиште	Камп	Собе за изнајмљивање	Сеоско домаћинство	Гостионица са преноћиштем	Укупно
1.	Бановићи	1	-	1	-	-	-	-	-	2
2.	Грачаница	1	1	1	-	-	1	-	1	5
3.	Градачац	1	-	1	1	-	4	-	-	7
4.	Калесија	1	1	-	-	-	-	-	-	2
5.	Кладањ	2	2	-	-	-	-	-	-	4
6.	Лукавац	3	2	1	-	1	4	16	-	27
7.	Сребреник	1	4	1	-	-	1	-	-	7
8.	Тузла	3	4	4	-	-	6	-	-	17
9.	Живинице	-	2	-	-	-	-	-	1	3
Укупно		13	16	9	1	1	16	16	2	74

Извор: Министарство трговине, туризма и саобраћаја Тузланског кантона, 2012.

Сходно врсти угоститељских објеката за смештај на подручју Тузланског кантона највише су заступљени објекти типа мотела (16), хотела (13) и соба за изнајмљивање (16), затим објеката на језеру Модрац приказаних као „сеоско домаћинство“ (16) и пансион (9).

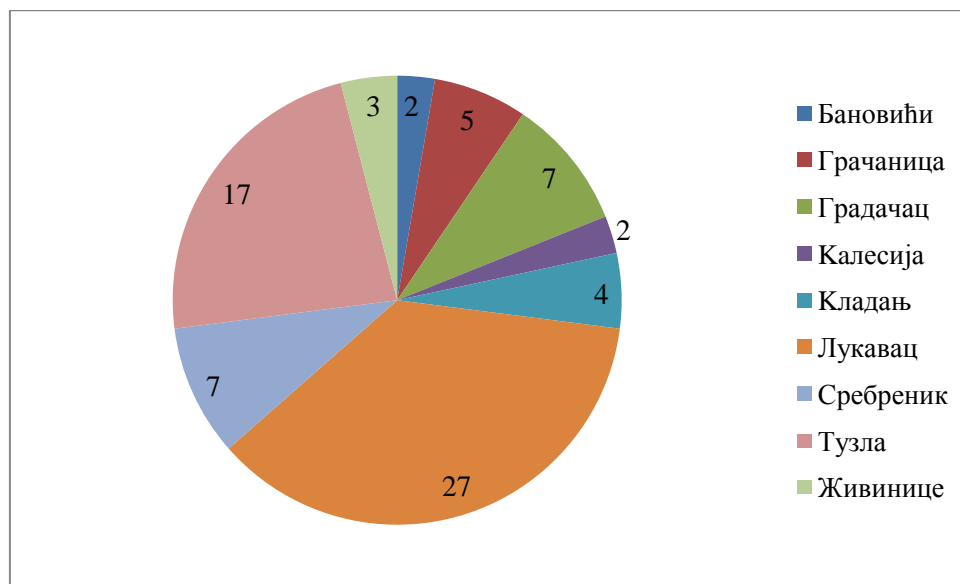
Незнатно је учешће гостионица са преноћиштем (2), преноћишта (1) и кампова (1) (табела 12 и графикон 5). Оваква структура угоститељских објеката за смештај је још увек лоша, јер не одражава савремене туристичке захтеве. Ово треба нагласити из разлога што приказана врста „сеоско домаћинство“ не подразумева оно што сходно туристичким стандардима треба да буде, већ је то одраз законске регулативе и углавном се односи на објекте који се налазе у подручју језера Модрац и пружају искључиво услуге смештаја.

Графикон 5: Структура угоститељских објеката за смештај сходно врсти угоститељског објекта

Извор: Министарство трговине, туризма и саобраћаја Тузланског кантона, 2012.

На простору Тузланског кантона у 2011. години највећи број угоститељских објеката за смештај туриста имала је општина Лукавац (27), Тузла (17), Градачац (7), Сребреник (7), Грачаница (5), Кладањ (4), Живинице (3), Калесија и Бановићи (2). Све остале општине у овом кантону имају мали број објеката за смештај туриста, док општине Саона, Теочак, Челић и Добој Исток немају регистрованих угоститељских објеката за смештај (графикон 6).

Графикон 6: Приказ броја угоститељских објеката за смештај по општинама Тузланског кантона

Извор: Министарство трговине, туризма и саобраћаја Тузланског кантона, 2012.

Категорија угоститељских објеката за смештај дефинише изглед објекта односно општи дојам о угоститељском објекту за смештај, ниво и квалитет опреме, као и ниво и квалитет услуга које исти пружа. Према подацима до којих се дошло приликом прикупљања података може се закључити да се у последње две године ниво и квалитет угоститељских објеката за смештај, као и ниво и квалитет услуга у истим значајно побољшао и све више се приближава утврђеним европским стандардима. Ова чињеница се посебно односи на објекте врсте „хотел“ и „мотел“. Истовремено се утврдило да се значајно побољшава квалитет боравка у смештајним објектима што се постиже кроз значајније повећање корисног простора који се ставља на располагање гостима у смештајним објектима.

Од укупно 14 регистрованих хотела на подручју Тузланског кантона један носи категорију која се означава са четири звездице (****), осам их има ознаку кетегорије три звездице (***) , један хотел има ознаку кетегорије две звездице (**), два хотела су са једном звездицом (*), док један хотел није категорисан, а ради се о хотелу „Мушка вода“ у Кладњу који је у фази реконструкције и један хотел је у фази изградње - Хотел “Бристол“ (табела 13). Хотел “Бристол“ који се тренутно налази у завршној фази изградње представља изванредан пример иностраног улагања у Тузлански кантон. То је инвестиција вредна 120 милиона евра, где је руски инвеститор купио Хотел “Бристол“, који је имао функцију хотела и бање, срушио га и сада гради нови објекат. Главни разлог због којег се одлучио да инвестира у Тузлу је то што у Тузли види туристички потенцијал.

Табела бр. 13: Категорије хотела на подручју Тузланског кантона

Р.Б.	Хотел	Број лежаја	Категорија
1.	“Тузла“, Тузла	308	****
2.	“Техноград“, Тузла	33	**
3.	“Дом пензионера“, Тузла	46	*
4.	“Лукавац“, Лукавац	33	***
5.	“Сенад од Босне“, Лукавац	60	***
6.	“Науат“, Лукавац	48	***
7.	“Парк“, Грачаница	60	***
8.	“Злаћа“, Бановићи	60	***
9.	“Илица“, Градачац	54	***
10.	“Парк“, Сребреник	42	***
11.	“Кошута“, Калесија	60	***
12.	“Босна“, Кладањ	60	*
13.	“Мушка вода“, Кладањ	36	Није категорисан
14.	“Бристол“, Тузла	-	У фази изградње
Укупно лежаја:		900	---

Извор: Министарство трговине, туризма и саобраћаја Тузланског кантона, 2012.

Од укупно 16 мотела, колико их је регистровано на подручју Тузланског кантона, девет их носе ознаку категорије са три звезде (**), што је и највећа категорија за ову врсту угоститељских објеката за смештај у БиХ. Четири мотела носе ознаку категорије са две звезде (*), док су три објекта сврстана у трећу категорију и носе ознаку једне звезде (*) (табела 14).

Капацитет угоститељских објеката за смештај огледа се у броју соба, односно лежаја који се могу ставити на употребу гостима. Током 2011. године у објектима за смештај туристима је на располагању било 1.050 соба са 2.114 лежаја. Сходно општинама које располажу са смештајним капацитетима, највише их је у Тузли, где је гостима на располагању 733 лежаја у 418 соба, затим у Лукавцу, где је у понуди 466 лежаја у 230 соба и Кладњу где се налазе 104 собе са 246 лежаја. Најзначајнији капацитети код угоститељских објеката за смештај су врсте хотел, затим мотел и собе за изнајмљивање, што је и разумљиво и одговара структури смештајних објеката на подручју Тузланског кантона. У понуди хотела налази се 974 лежаја распоређена у 509 соба, у мотелима понуда је 490 лежаја у 233 соба, у

пансионима се налази 217 лежаја распоређених у 98 соба и у собама за изнајмљивање је 208 лежаја у 102 собе. Према структури угоститељских објеката за смештај највише су заступљени објекти типа мотела, хотела и собе за изнајмљивање. Информације о броју туриста и броју ноћења у објектима врсте сеоско домаћинство је готово немогуће прикупити, а и њихов удео у укупном броју долазака и ноћења је готово занемарив и већина их се налази на подручју језера “Модрац“ (табела 15).

Табела 14: Категорије мотела на подручју Тузланског кантона

Р.Б.	Хотел	Број лежаја	Категорија
1.	“Royal“, Тузла	20	***
2.	“Рудар“, Тузла	78	***
3.	“Ивељић“, Тузла	22	***
4.	“Ман“, Тузла	22	**
5.	“Оникс“, Лукавац	32	***
6.	“Milenium“, Лукавац	28	***
7.	“Sax“, Грачаница	28	***
8.	“Јелен“, Кладањ	27	*
9.	“Америка“, Кладањ	19	**
10.	“Орион“, Сребреник	46	***
11.	“Градина“, Сребреник	22	**
12.	“Стоглав“, Сребреник	9	*
13.	“Руж“, Сребреник	14	*
14.	“Polo junior“, Калесија	17	***
15.	“Три брата“, Живинице	25	***
16.	“Yat star“, Живинице	40	**
Укупно лежаја:		449	---

Извор: Министарство трговине, туризма и саобраћаја Тузланског кантона, 2012.

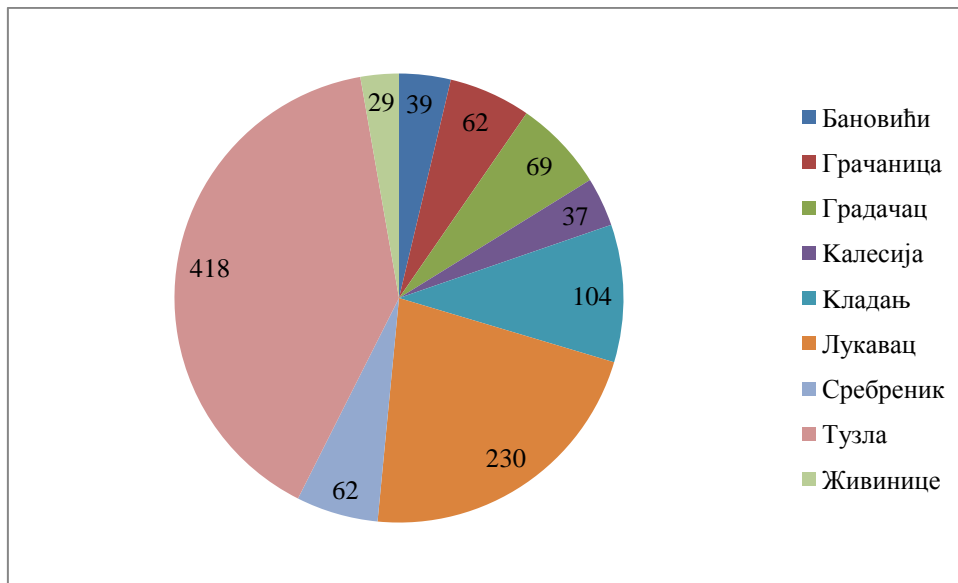
Табела 15. Преглед података о броју соба и лежаја по врстама угоститељских објеката на подручју Тузланског кантона

Р.Б.	Општина	хотел		мотел		пансион		преноћиште		камп	
		собе	лежаји	собе	лежаји	собе	лежаји	собе	лежаји	собе	лежаји
1	Бановићи	29	60	-	-	10	27	-	-	-	-
2	Грачаница	29	56	14	28	6	10	-	-	-	-
3	Градачац	21	75	-	-	8	15	6	12	-	-
4	Калесија	28	60	9	17	-	-	-	-	-	-
5	Кладањ	75	174	29	72	-	-	-	-	-	-
6	Лукавац	75	141	29	60	18	41	-	-	30	60
7	Сребреник	19	38	33	83	6	12	-	-	-	-
8	Тузла	233	370	95	178	50	112	-	-	-	-
9	Живинице	-	-	24	52	-	-	-	-	-	-
	УКУПНО	509	974	233	490	98	217	6	12	30	60

Р.Б.	Општина	Собе за изнајмљивање		Сеоско домаћинство		Гостионица са преноћиштем		Укупно	
		собе	лежаји	собе	лежаји	собе	лежаји	собе	лежаји
1	Бановићи	-	-	-	-	-	-	39	87
2	Грачаница	9	19	-	-	4	9	62	122
3	Градачац	34	77	-	-	-	-	69	179
4	Калесија	-	-	-	-	-	-	37	77
5	Кладањ	-	-	-	-	-	-	104	246
6	Лукавац	15	32	63	132	-	-	230	466
7	Сребреник	4	7	-	-	-	-	62	140
8	Тузла	40	73	-	-	-	-	418	733
9	Живинице	-	-	-	-	5	12	29	64
	УКУПНО	102	208	63	132	9	21	1050	2114

Извор: Министарство трговине, туризма и саобраћаја Тузланског кантона, 2012

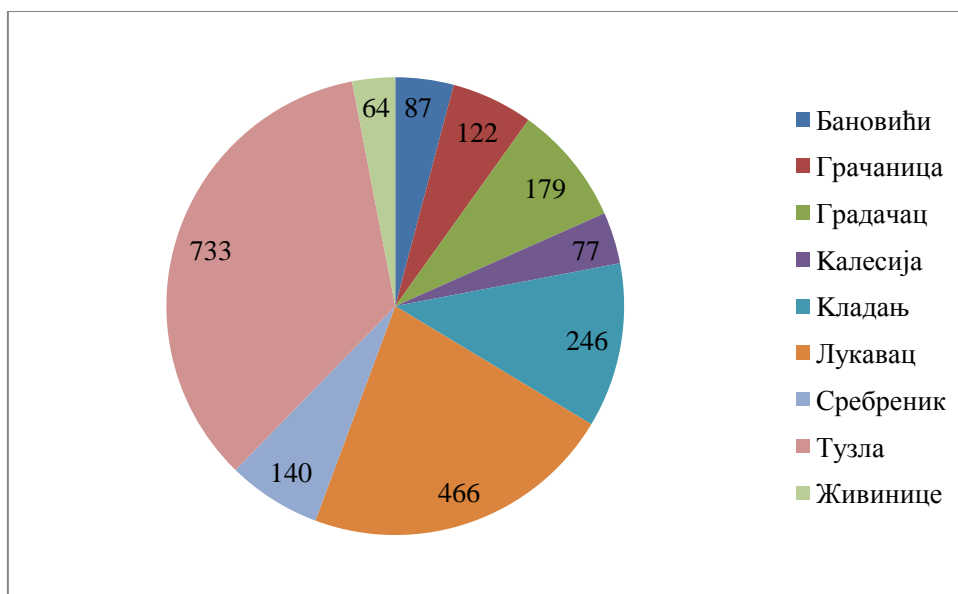
У укупном броју соба које су на располагању гостима у Тузланском кантону предњачи општина Тузла (418), затим Лукавац (230) и Кладањ (104) (графикон 7).

Графикон 7: Учешће општина Тузланског кантона у погледу броја соба

Извор: Министарство трговине, туризма и саобраћаја Тузланског кантона, 2012.

У укупном броју лежаја који су на располагању гостима у Тузланском кантону предњачи општина Тузла (733), затим Лукавац (466), Кладањ (246) и Градачац (179) (графикон 8).

Графикон 8: Учешће општина Тузланског кантона које располажу са угоститељским објектима за смештај у укупном броју лежаја који су на располагању гостима

Извор: Министарство трговине, туризма и саобраћаја Тузланског кантона, 2012.

Наведени објекти су савременог типа, собе су са терасом, телефоном, интернетом, климатизацијом, сателитском телевизијом, паркиралиштем и осталим потребним садржајима, што омогућава квалитетан прихват већег броја туриста који дођу на овај простор.

9. ТУРИСТИЧКИ ПРОМЕТ

По дефиницији Агенције за статистику Босне и Херцеговине турист је свака особа која путује у неко место изван свог пребивалишта и проведе најмање једну ноћ у угоститељском или неком другом објекту за смештај гостију, а мотив боравка у угоститељском објекту може бити: одмор, послови (конгреси, сајмови и изложбе, мисије међународних организација и сл.), здравље, учествовање у спортским активностима и сл. Домаћи турист се сматра свака особа са пребивалиштем у Босни и Херцеговини која у неком месту у Босни и Херцеговини, изван места свог пребивалишта, проведе најмање једну ноћ у угоститељском или другом објекту за смештај гостију. Страним туристима сматрају се све особе са пребивалиштем изван Босне и Херцеговине која привремено бораве у БиХ и која проведу најмање једну ноћ у угоститељском или другом објекту за смештај гостију (www.bhas.ba/saopstenja/2013/TUR_2013%20M%2009_001_bos.pdf).

Праћење кретања туриста у Тузланском кантону се врши кроз праћење броја долазака и броја ноћења у угоститељским објектима који пружају услуге смештаја и то кроз достављање месечних извештаја од стране угоститељских објеката на обрасцу који је за ове потребе припремило ресорно министарство. На основу образаца “Преглед броја посетилаца“ који је 2012. године донело Министарство трговине, туризма и саобраћаја Тузланског кантона (Службене новине Тузланског кантона 8/12) прати се број посетилаца у Тузланском кантону. Сваки угоститељ овај попуњени образац дужан је до 5. у месецу доставити у Министарство. На основу пристиглих образаца Министарство врши праћење и анализу броја посетилаца на подручју Тузланског кантона. У том образцу се налазе подаци о броју соба, броју лежаја, броју посетилаца, броју ноћења, земља из које долазе посетиоци и цене услуга. Кретање туриста се прати у 27 угоститељских објеката који пружају услуге смештаја. Разлика у броју регистрованих објеката и броју објеката код којих се прати кретање туриста произилази из чињенице да је један део објеката још увијек регистрован за обављање ове делатности, али су већ дуже време ван употребе због реконструкције, као нпр. хотел „Мушка вода“ и хотел „Бристол“.

Кретање броја туриста и броја ноћења у угоститељским објектима који пружају услуге смештаја у Тузланском кантону приказан је у овом раду за период од 2000. до 2011. године (табела 16). Број долазака туриста 2000. године је износио 31.314, док је број ноћења износио 61.068. Након тога дошло је до константног повећања и броја долазака туриста и броја ноћења, све до 2008. године када долази до светске економске кризе. Од тада, па све до

данас, долази до пада и броја долазака туриста и броја ноћења (графикон 9 и 10). У односу на 2008. годину укупан број долазака туриста у 2009. години мањи је за 4,8%. Број домаћих долазака туриста у 2009. години мањи је за 13,1% у односу на 2008. годину, док се број долазака иностраних туриста повећао за 11,34%. У 2010. години Министарство трговине, туризма и саобраћаја Тузланског кантона пратило је број долазака и ноћења туриста у 29 угоститељских објеката за смештај. Тузлански кантон у наведеном периоду забележио је 33.847 туристичких долазака, што представља смањење броја долазака у односу на 2009. годину за 2,4%. Тренд смањења броја туриста се наставља, што је последица негативних трендова у укупним економским кретањима на просторима Тузланског кантона. У укупном броју туриста на Тузланском кантону домаћи туристи остварили су 21.425 долазака, док страни туриста учествују са 12.422 доласка, односно 36,70%. Овај однос још показује неповољну структуру туриста и у поређењу са 2009. годином, број домаћих туриста повећао се за 2,96%, док се број иностраних туриста смањило за 10,45 %. На овај начин регистровани туристи на подручју Тузланског кантона остварили су у 2010. години 88.699 ноћења и то: домаћи туристи 64.549 ноћења, или 72,77%, инострани туристи 24.150 ноћења, односно 27,23%. Тузлански кантон током 2011. године посетило је 23.997 туриста, и то 12.724 домаћих туриста и 11.273 инострана и остварено је 40.428 ноћења.

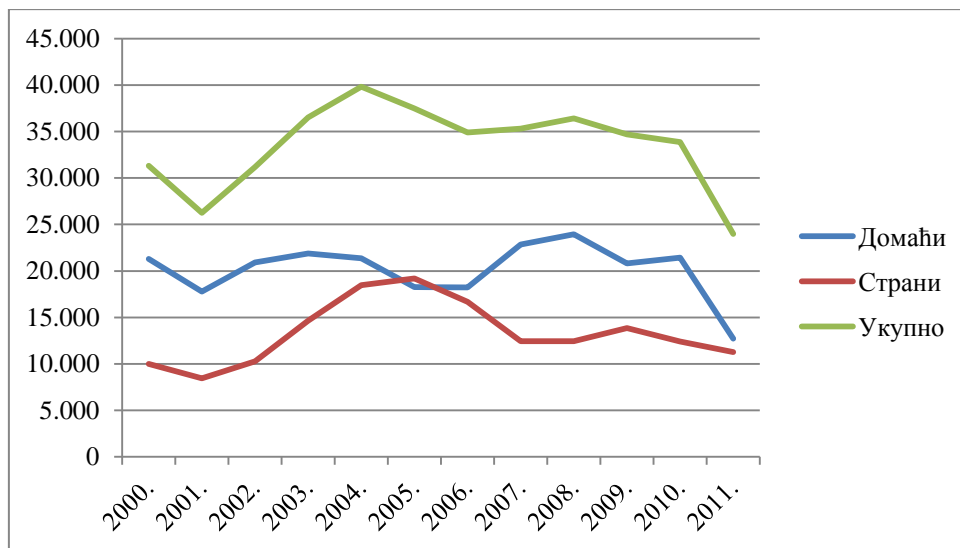
Табела 16: Број туриста и ноћења у Тузланском кантону у периоду 2000-2011. године

Година	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	Кумулатив 2000-2011.
Туристи													
Домаћи	21.306	17.801	20.933	21.880	21.377	18.274	18.217	22.855	23.946	20.809	21.425	12.724	241.547
Страни	10.008	8.460	10.263	14.643	18.459	19.205	16.672	12.452	12.460	13.873	12.422	11.273	160.190
Укупно	31.314	26.261	31.196	36.523	39.836	37.479	34.889	35.307	36.406	34.682	33.874	23.997	401.737
Ноћења													
Домаћи	41.556	36.001	39.518	39.247	35.141	33.638	33.062	36.272	40.611	25.972	27.128	18.008	388.146
Страни	19.512	15.822	18.319	24.949	29.086	30.302	26.023	29.296	29.104	29.266	24.170	22.420	275.849
Укупно	61.068	51.823	57.837	64.196	64.227	63.940	59.085	65.568	69.715	55.238	51.298	40.428	663.995

Извор: Министарство трговине, туризма и саобраћаја Тузланског кантона; ФЗС, 2012.

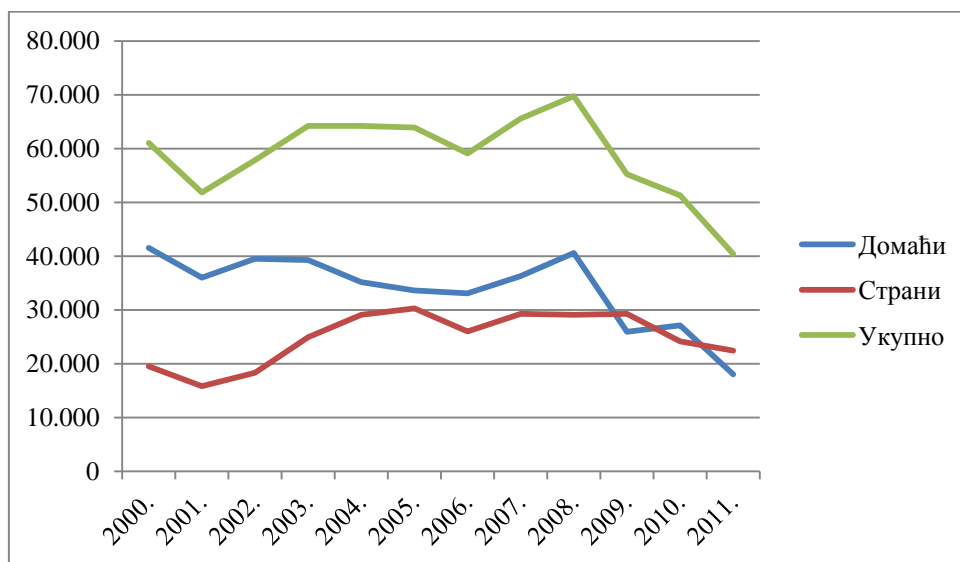
Према наведеним показатељима у 2011. години дошло је до смањења броја туриста за 21,76%. Број остварених ноћења смањен је за 20,67%. Број домаћих туриста у 2011. години је мањи за 30,07%, док се број страних туриста смањило за 9,69%. Број ноћења домаћих туриста у 2011. години мањи је за 32,8% у односу на претходну годину, а број ноћења

страних туриста смањено се за 7,20%. Сви ови показатељи су неповољни за развој туризма, али и свеукупне привреда у Тузланском кантону. Међутим, када се погледа кумулативно период од 2000. до 2011. године, види се да је у овом периоду Тузлански кантон посетило 401.737 туриста који су остварили 663.995 ноћења. Ови подаци показују да је туризам, ипак, веома значајна привредна грана у Тузланском кантону, која заслужује велику пажњу кантоналних власти и представља добру перспективу за развој кантона.

Графикон 9: Број домаћих и страних туриста у Тузланском кантону у периоду 2000-2011. године

Извор: Министарство трговине, туризма и саобраћаја Тузланског кантона, 2012.

Графикон 10: Број ноћења домаћих и страних туриста у Тузланском кантону у периоду 2000-2011. године

Извор: Министарство трговине, туризма и саобраћаја Тузланског кантона, 2012.

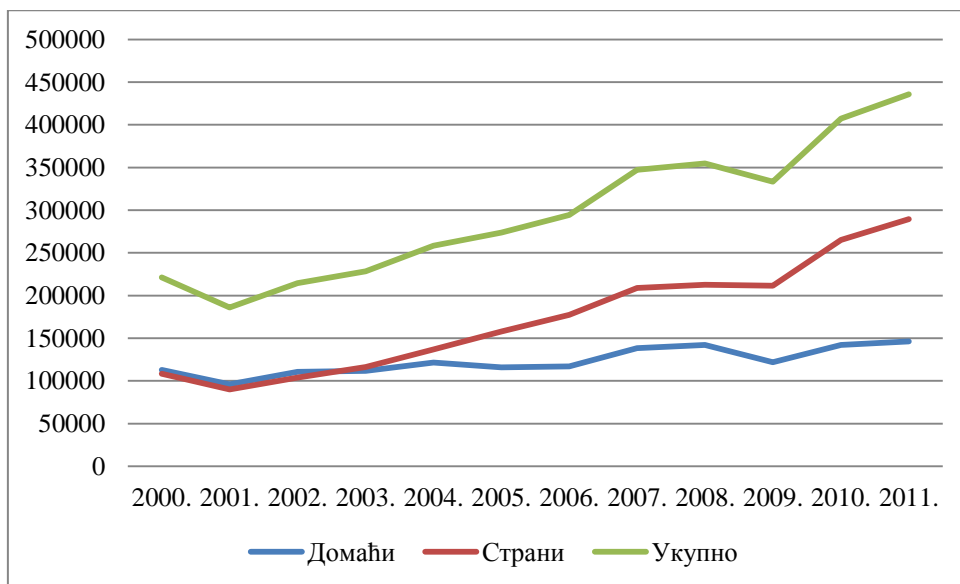
Међутим, када погледамо податке о броју туриста у Федерацији Босне и Херцеговине у овом посматраном периоду видимо боље показатеље него када је Тузлански кантон у питању. Број туриста у Федерацији Босне и Херцеговине 2000. године износио је 221.418, док је 2011. године број туриста износио 435.926 (табела 17 и графикони 11 и 12). Када то погледамо кумулативно за период 2000-2011. године тај број износи 3.555.830 туриста. Број ноћења је 2000. године износио 511.048., док је у 2011. години износио 870.163 ноћења.

**Табела 17: Број туриста и ноћења у Федерацији Босне и Херцеговине
у периоду 2000-2011. године**

Година	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	Кумулатив 2000-2011
Туристи													
Домаћи	112.900	95.877	110.555	111.899	121.610	115.983	117.235	138.313	142.042	121.813	142.185	146.415	1.476.827
Страни	108.518	90.086	104.085	116.479	136.820	157.929	177.306	209.007	212.749	211.469	265.044	289.511	2.079.003
Укупно	221.418	185.963	214.640	228.378	258.430	273.912	294.541	347.320	354.791	333.282	407.229	435.926	3.555.830
Ноћења													
Домаћи	248.485	199.062	230.546	223.581	240.542	245.360	243.687	273.190	275.355	230.844	261.859	269.761	2.942.272
Страни	262.563	221.640	275.226	285.959	321.712	351.325	417.426	477.599	469.129	453.096	557.235	600.402	4.693.312
Укупно	511.048	420.702	505.772	509.540	562.254	596.685	661.113	750.789	744.484	683.940	819.094	870.163	7.635.584

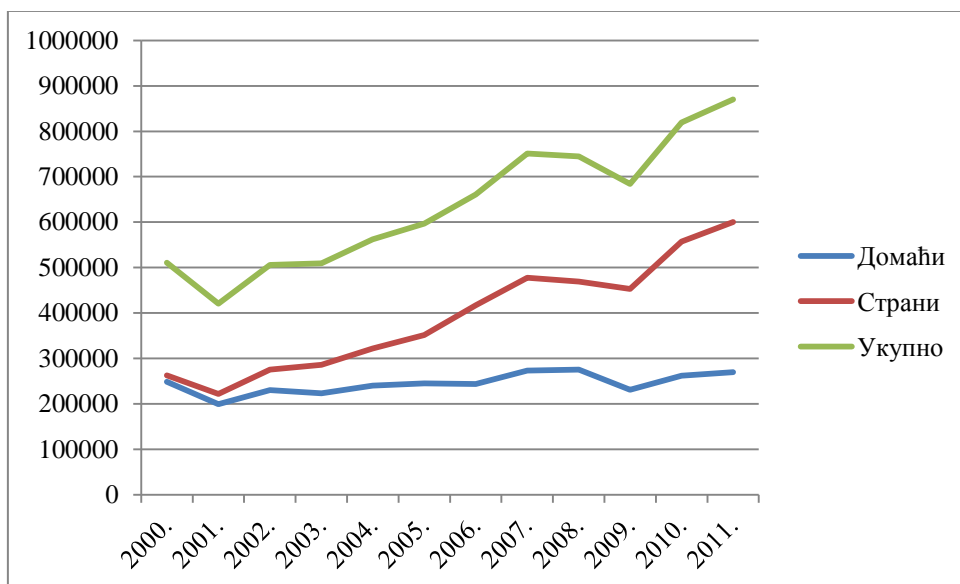
Извор: ФЗС, Сарајево, 2012.

Када то погледамо кумулативно за период 2000-2011. године тај број износи 7.635.584 ноћења. Подаци о броју туриста и броју ноћења у овом посматраном периоду нам показују да туризам у Федерацији Босне и Херцеговине константно напредује и да представља перспективну привредну делатност. Податке о броју туриста и броју ноћења за Босну и Херцеговину је могуће пратити за период од 2005. године, јер Агенција за статистику Босне и Херцеговине располаже само са овим подацима. Број туриста у Босни и Херцеговини 2005. године износио је 434.000, док је 2011. године број туриста износио 686.000 (табела 18 и графикони 13 и 14). Када то погледамо кумулативно за период 2005-2011. године тај број износи 4.042.000 туриста. Број ноћења је 2005. године износио 1.018.000, док је у 2011. години износио 1.054.000 ноћења. Када се то погледа кумулативно за период 2005-2011. године тај број износи 9.118.000 ноћења.

Графикон 11: Број домаћих и страних туриста у Федерацији Босне и Херцеговине у периоду 2000-2011. године

Извор: ФЗС, Сарајево, 2012.

Графикон 12: Број ноћења домаћих и страних туриста у Федерацији Босне и Херцеговине у периоду 2000-2011. године

Извор: ФЗС, Сарајево, 2012.

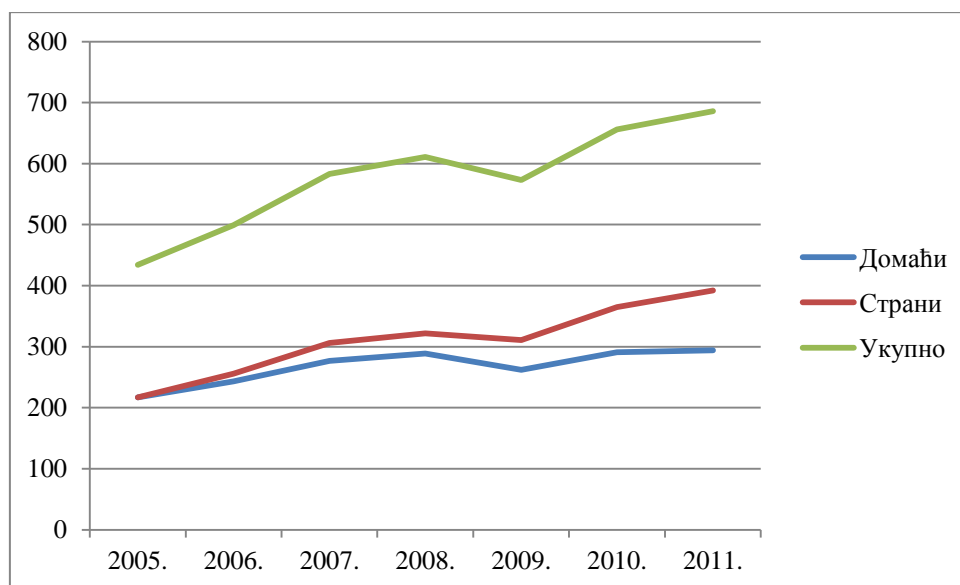
На основу напред приказаног, може се констатовати да туризам у Тузланском кантону не прати трендове развоја и да је у заостатку у односу на Федерацију Босне и Херцеговине и на Босну и Херцеговину. Укупан број туриста у Тузланском кантону у 2011. години представља свега 5,5% туриста у ФБиХ и 3,5% туриста у БиХ. Укупан број ноћења у Тузланском кантону у 2011. години представља свега 4,6% ноћења у ФБиХ и 2,7% ноћења у

БиХ. Ови подаци указују да Тузлански кантон у будућности треба доста више радити на привлачењу туриста и стварању бољих услова за развој туризма.

Табела 18: Број туриста и ноћења у Босни и Херцеговини у периоду 2005-2011. године у хиљадама

Година	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	Кумулатив 2005-2011.
Туристи								
Домаћи	217	243	277	289	262	291	294	1.873
Страни	217	256	306	322	311	365	392	2.169
Укупно	434	499	583	611	573	656	686	4.042
Ноћења								
Домаћи	533	583	642	678	597	644	668	4.345
Страни	485	594	695	719	671	773	836	4.773
Укупно	1.018	1.177	1.337	1.397	1.268	1.417	1.504	9.118

Извор: АСБиХ, Сарајево, 2012.

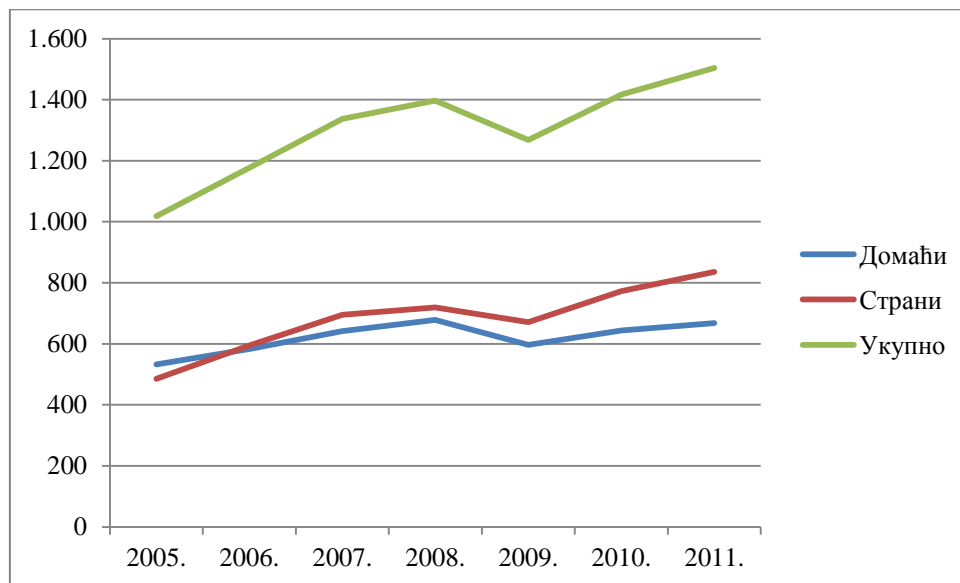

Графикон 13: Број туриста у Босни и Херцеговини у периоду 2005-2011. године у хиљадама

Извор: АСБиХ, Сарајево, 2012.

Највећи број туриста на подручју Тузланског кантона је био из земаља непосредног окружења (Хрватска, Словенија и Србија), док од осталих европских земаља предњаче туристи из Италије, Аустрије и Немачке. Ове околности су веома значајне због тога што страни туристи имају профилисана очекивања од туризма на знатно вишемнивоу од

домаћих, имају различите мотиве посета и имају потребу за знатно већим бројем информација.

Графикон 14: Број ноћења у Босни и Херцеговини у периоду 2005-2011. године у хиљадама

Извор: АСБиХ, Сарајево, 2012.

С друге стране, због “неоткривености“ Босне и Херцеговине, многи страни туристи су захвална циљна група према којој се може деловати активним маркетингом, за који су потребна повећана и адекватно структурирана улагања у промотивну делатност. Земље које настоје привући стране туристе морају имати високу одговорност према њиховој сензибилности на промоцију туристичке дестинације.

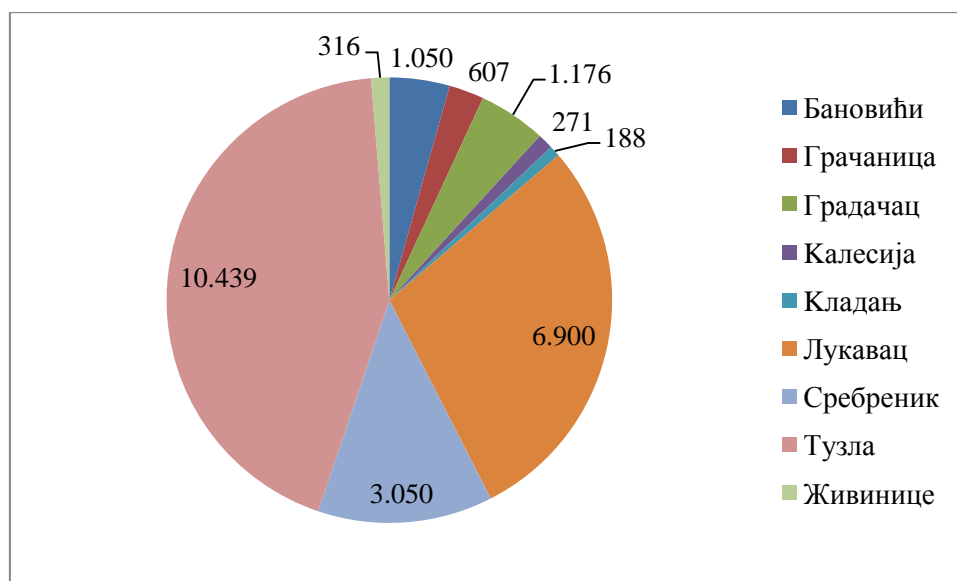
Од укупног броја туриста на подручју Тузланског кантона 10.439 смештај је потражило у општини Тузла, 6.900 на подручју општине Лукавац, 3.050 на подручју општине Сребреник, док је удео осталих општина био знатно мањи (табела 19 и графикон 15). Обзиром на чињеницу да је Тузла административно средиште Тузланског кантона, овакав однос је савим разумљив.

Највећи број ноћења у 2011. години остварен је на простору општине Тузла 17.421, Лукавац 12.702, Сребреник 4.153, Градачац 2.041, Бановићи 1.935, док је у осталим општинама укупан број ноћења био знатно мањи (табела 20 и графикон 16).

Табела 19: Број домаћих и страних туриста у општинама Тузланског кантона

Општина	Домаћи	Страни	Укупно
Бановићи	854	196	1.050
Грачаница	300	307	607
Градачац	801	375	1.176
Калесија	271	0	271
Кладањ	133	55	188
Лукавац	3.549	3.351	6.900
Сребреник	1.731	1.319	3.050
Тузла	4.909	5.535	10.439
Живинице	227	89	316
Укупно	12.775	11.227	23.997

Извор: Министарство трговине, туризма и саобраћаја Тузланског кантона, 2012.

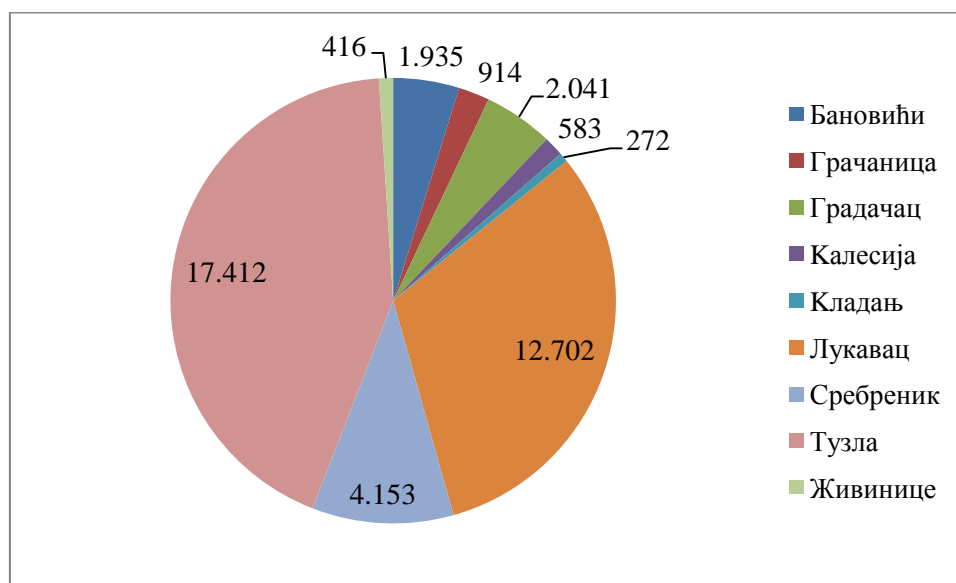
Графикон 15: Учешће општина Тузланског кантона у укупном броју туриста

Извор: Министарство трговине, туризма и саобраћаја Тузланског кантона, 2012.

Табела 20: Број ноћења домаћих и страних туриста у општинама Тузланског кантона

Општина	Домаћи	Страни	Укупно
Бановићи	1.550	385	1.935
Грачаница	364	550	914
Градачац	1.265	776	2.041
Калесија	583	0	583
Кладањ	185	87	272
Лукавац	5.395	7.307	12.702
Сребреник	2.069	2.084	4.153
Тузла	6.239	11.173	17.412
Живинице	358	58	416
Укупно	18.008	22.420	40.428

Извор: Министарство трговине, туризма и саобраћаја Тузланског кантона, 2012.

Графикон 16: Учешће ноћења туриста у општинама Тузланског кантона

Извор: Министарство трговине, туризма и саобраћаја Тузланског кантона, 2012.

Просечна дужина боравка туриста на подручју Тузланског кантона у 2011. години износи 1,68 дана. Ова чињеница указује на недовољну искоришћеност туристичких потенцијала Тузланског кантона, као и на проблеме недовољне увезаности смештајних капацитета, туристичких агенција и Туристичке заједнице овог кантона. Дужина боравка туриста је највећа на подручју општине Градачац и тај боравак у просеку износи око 10 дана,

док код осталих општина то није ни приближно тако. Обзиром да туристи на простору општине Градачац углавном користе услуге бањско-лечилишног центра „Илица“, онда је оваква дужина боравка и логична, јер је углавном условљена терапијом лекара која захтева дужи боравак, односно одређене терапије. Степен искоришћености смештајних капацитета на подручју Тузланског кантона за 2011. годину износи 16,96% и далеко је испод економске оправданости.

Од услуга ноћења на простору Тузланског кантона у 2011. години у 27 угоститељских објеката за смештај које прати ресорно Министарство, остварен је укупан промет за услуге ноћења у износу од 5.244.658,07 КМ. У односу на све друге угоститељске објекте који пружају услуге смештаја неопходно је издвојити бању „Илица“ у Градачцу која пружа услуге здравственог туризма. Током 2011. године услуге ове установе користило је 3.206 корисника и остварен је приход за услуге ноћења у износу од 2.090.718,00 КМ.

Туристичке дестинације, те хотелске и друге фирме, у складу са својом понудом и положајем на тржишту требају тежити оптималном односу организованог и индивидуалног туристичког промета, како би се постигла што боља искоришћеност капацитета и финансијски учинци.

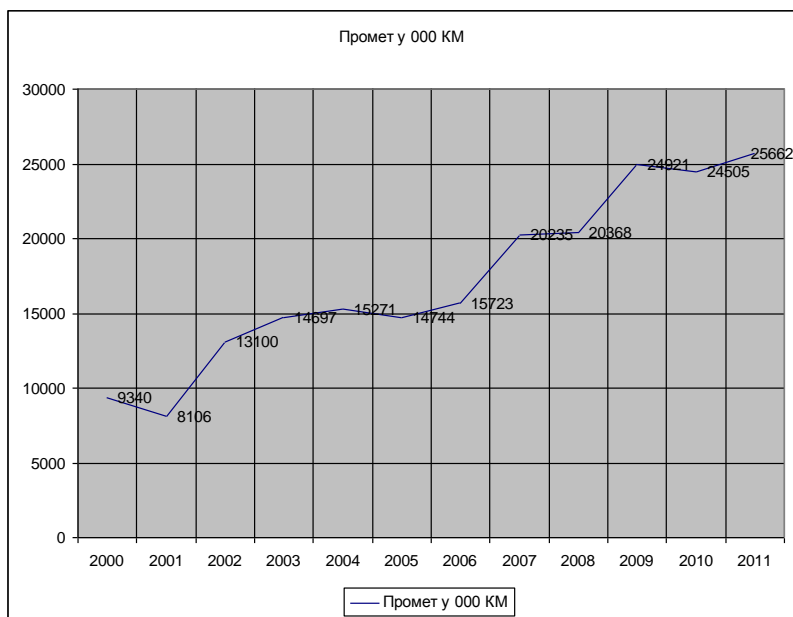
Табела 21: Промет у угоститељству у Тузланском кантону у периоду 2000-2011. године

Година	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	Кумулатив 2000-2010.
Промет у 000 КМ	9.340	8.106	13.100	14.697	15.271	14.744	15.723	20.235	20.368	24.921	24.505	25.662	206.672

Извор: Министарство трговине, туризма и саобраћаја Тузланског кантона, ФЗС, 2012.

Према подацима Министарства трговине, туризма и саобраћаја Тузланског кантона укупан промет у угоститељству током 2011. године износио је 25.662.793 КМ, што показује повећање укупног промета за 39,18% у односу на укупан промет у 2010. години. Дошло је до смањења потрошње алкохолних пића (4,28%), док је укупан промет у потрошњи хране повећан за 1,6%, промет безалкохолних пића повећао се за 19,92%, а остали робни промет је повећан за 1,3%. Када анализирамо период од 2000. до 2011. године видимо да је промет у угоститељству у константном расту и повећао се са 9.340.000 на 25.662.000 (табела 21 и графикон 17). Промет у угоститељству у ФБиХ је 2011. године износио 139.943.000 КМ, што показује да је знатно већи од промета у Тузланском кантону (ФЗС, 2012.). Међутим, битно је истаћи да промет у угоститељству Тузланског кантона износи 18,34% од укупног промета у

Федерацији БиХ што показује да туризам представља значајну привредну грану и има велики значај, не само за Тузлански кантон, већ и за Федерацију БиХ.

Графикон 17: Промет у угоститељству у Тузланском кантону у периоду 2000-2011. године

Извор: Министарство трговине, туризма и саобраћаја Тузланског кантона, ФЗС, 2012.

Када израчунамо кумулативно видимо да је промет у угоститељству у периоду од 2000. до 2011. године износио 206.672.000 КМ, што сасвим довољно показује колики је значај ове привредне гране за развој туризма у Тузланском кантону.

Захваљујући напред наведеним подацима у последње време се врше велика инвестициона улагања у туристичке објекте у Тузланском кантону, што потврђују чињеницу да туризам представља реалну основу за будући привредни развој овог подручја. Пружаоци туристичких услуга у Тузланском кантону су свесни да ниво квалитета свих компоненти понуде туристичке дестинације мора бити на високом нивоу и у свом раду се прилагођавају трендовима на тржишту понуде и потражње. Оно што је потребно урадити на плану угоститељске понуде Тузланског кантона је да треба подићи ниво услуга (нпр. обука конобара), ниво квалитета хране, ниво хигијене, приступ према гостима, као и одређене активности у погледу измене ентеријера. Понуду у сваком погледу треба обогатити и проширити. Већина наших градова нема објекте са националном кухињом и посластичарнице са домаћим колачима. На томе би требали базирати аутентичност своје понуде. Ради уврштавања у понуду домаћих јела и пића треба помоћи заинтересованима да се баве таквом врстом угоститељских услуга. Постојеће објекте треба улепшавати, прилагодити европским стандардима угоститељске понуде и тиме то издићи на још виши ниво.

10. ПРИРОДНА И АНТРОПОГЕНА ДОБРА У ФУНКЦИЈИ РАЗВОЈА ТУРИЗМА

Посебна улога туризма је у томе што утиче на искоришћавање природних и антропогених добара у функцији развоја туризма, али и искоришћавање природних и економски индиферентних добара у привредно специфично корисна добра и на укључивање непривредних делатности у привредни циклус, односно економски процес (Фестић, 1986:21).

Туристички ресурси представљају основни предуслов за развој туризма неке регије, неког места или земље у целини. Ресурсе можемо дефинисати као природна или антропогена добра која се могу економски искористити у циљу развоја туризма. Иако се деле на природне и антропогене туристичке вредности, оне су у већини случајева комплементарне. Туристичке вредности и њихова међусобна прожимања су промењива категорија, зависна од стања тражње на туристичком тржишту, елемената промоције, понуде, богатства садржаја, цена услуга и опремљености. Уопштено, туристичке вредности су објекти, појаве, процеси и догађаји у животној средини, који привлаче пажњу туриста. Као такве имају наглашена својства привлачности, које се заснивају на различитим особеностима природе и антропогених објеката у њој (Станковић, 2008:72-73).

Природне туристичке вредности су објекти и појаве у простору настали радом унутрашњих и спољашњих сила Земље, који имају својства туристичких вредности. Природне туристичке вредности се деле на:

- геоморфолошке туристичке вредности,
- климу као туристичку вредност,
- хидрографске туристичке вредности,
- биљни и животињски свет као туристичке вредности (Станковић, 2008:77).

Антропогене туристичке вредности су они објекти, догађаји и манифестације у простору за које се може везати пажња туриста. Ту спадају сви они елементи које је створио човек својим радом, а који чине културно-историјско наслеђе једног друштва. Културно-историјско наслеђе човечанства у целини резултат је деловања материјалне и духовне културе од најранијих облика људских заједница па све до данашњих дана. За туристе су посебно значајни они елементи који се одликују одређеним уметничким, естетским, куриозитетним или историјским својствима. Антропогена туристичка добра подстичу културна и манифестациона туристичка кретања. Ова кретања условљавају краћи боравак

туриста и слабије економске ефекте, али су значајна због тога што често нису временски условљена и на тај начин се туристички промет може одвијати током целе године и користити за продужење туристичке сезоне. Посебно су значајни рекреативни туристички ресурси које је створио човек, а који служе да задовоље рекреативне потребе становништва.

У зависности од физичких, уметничких, културних својстава, као и у зависности од могућности туристичке презентације, културна добра се деле у више група:

- археолошка налазишта
- дела са споменичким и уметничким својствима (дела архитектуре, сликарства, вајарства, примењених уметности, драмске, музичке или филмске уметности)
- просторне културно-историјске целине (стара језгра градова, сеоске амбијенталне целине, етно паркови, манастирске целине, средњовековни градови, утврђења)
- знаменита места или спомен обележја
- фолклорно наслеђе, духовно и материјално народно стваралаштво
- манифестационе вредности
- установе културе (музеји, галерије, културни центри) (Томка, 1998:86).

У високо развијеним државама културно-историјско наслеђе представља водећи туристички ресурс у развоју туризма. На простору Тузланског кантона се налази велики број природних и антропогених знаменитости које представљају добру основу за развој туризма.

Природна средина, чија се својства могу валоризовати за потребе развоја туризма могу се сматрати природним туристичким ресурсима. Тузлански кантон представља туристичку дестинацију са значајним природним богатствима. Сва добра природног наслеђа Тузланског кантона, према студији Природне и историјске вредности Тузланског кантона из 2001. године могу се сврстати у две основне групе:

- предели природних лепота (укључују и меморијална подручја),
- споменици (обликоване) природе (укључује и угрожене биљне и животињске врсте).

Попис најзначајнијих добара природног наслеђа са назнаком кључних обележја, њихове туристичке атрактивности и намене, представљен је у наредној табели (табела 22). Према наведеном попису на подручју Кантона евидентирана су 32 локалитета изузетно вредних природних добара. С тим у вези може се закључити следеће:

- Територијална диспозиција најатрактивнијих добара природе на овом Кантону показује да се највећи број налази на територији општине Тузла (7), затим Кладња (5), Градачца (4), Живиница и Грачанице (по 3), те Бановића, Челића и Сапне (по 2);

- Утврђена добра представљају значајан еколошки квалитет у заштити здраве животне средине;

- Природне вредности обликованог порекла утврђене су, углавном, у урбаним (већим) средиштима Кантона;

- Значајан део добра природног наслеђа по својој природи хидролошког је карактера, природна и вештачка језера, термална и минерална изворишта, изданска изворишта – појединачна и скупна, те атрактивни водотоци.

Коришћење природних богатстава уз одређена улагања и њихово коришћење у туристичке сврхе представљају оно што карактерише Тузлу. Општина Тузла је доста развила своју туристичку понуду и она са свим својим капацитетима представља добар пример искоришћености физичко-географских и антропо-географских потенцијала у циљу развоја туризма. Област туризма на подручју Тузле у неколико протеклих година значајно је унапредовала изградњом и унапређењем туристичких садржаја и туристичке инфраструктуре. То се пре свега односи на изграђени комплекс Панонских језера и водопада, изградњом Археолошког парка – Сојеничко насеље, Геолошког музеја Панонског мора, као и уређење градских тргова (Сони Трг и Трг Слободе) и паркова, унапређење садржаја културе и забаве на подручју града. Нарочито велику туристичку атракцију града Тузле представљају реконструисани Трг Слободе са зградом Барока (слика 1), као и Градски парк у чијем централном делу се налази споменик краљу Твртку Котроманићу (слика 2). Све је ово утицало на повећање интереса туриста за посетом и обиласком града, о чему ће у наредним поглављима бити више речи.

Табела 22: Преглед посебно вредних природних добара на простору Тузланског кантона

Природно добро	ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ, АТРАКТИВНОСТ, ЗНАЧАЈ
Парк у Миладијама-Тузла	Величина: 5 ха. Бројност и разноликост биљних врста (150). Један од највреднијих паркова у Североисточној Босни. Атрактивност у изразитој лепоти хабитуса. Висок степен еколошког квалитета парковске композиције. Постоји могућност формирања ботаничке баште за едукативне потребе.
Илинчица - Тузла	Традиционално излетиште меморијалног карактера. Кључне валоризационе предности: пошумљеност, зељаста вегетација и разноликост пејзажа. Основне биљне врсте: аутохтона састојина китњака и граб.а Функције: еколошко-заштитна, рекреативна, хидролошка, климатска, естетска. Заштитни појас Тузле (према Урбанистичком плану).
Меморијални комплекс Трновац - Слана бања- Тузла	Просторни комплекс површине 3,5 ха садржи више спомен обележја. Локалитет просторно вредан у средишњем је делу града. Поливалентност значаја: образовни, културни, рекреативни.
Језеро Модрац и Тузлански кисељак - Тузла	Привлачан амбијент за спортско-рекреативне сврхе (спортски риболов). Акумулационо језеро као пејзажно обликована рекреативна и естетска вредност, врло значајна туристичка атракција Тузланског кантона. Амбијент изворне природе са привлачним крајолицима и богатство обалске флоре. Тузлански кисељак од давнина познато издашно извориште квалитетне минералне воде.
Паноника - слана језера и слапови у Тузли	Јединствена туристичка атракција: једина слано језера у урбаном центру у свету. Поливалентност значаја: научноисторијски, здравствени, рекреативни и други аспекти.
Стари храстови (Тузла, Љубаче, Пожарница) Тузла	Атрактивност: последњи остаци доминирајуће биљне заједнице овог подручја. Посебно вредан примерак: храст у Креки (старост цца 300 год).
Термални извори у Славиновићима - Тузла	Термо-минерални потенцијал знатне издашности. Посебно интересантан у здравствене сврхе.
Парк у Креки - аутобуска и жељезничка станица	Споменик обликоване природе. Велика просторна вредност за презентацију дела кипарске и других просторних уметности.
Излетиште Мачковац - Бановићи	Јединствени парк природе, као саставни део обронака Коњуха. Атрактивност: лепота хидролошког комплекса, богатство биодиверзитета, чист зрак, орографска разноликост терена, саобраћајна отвореност. Познато босанскохерцеговачко ловиште. Посебан значај у рекреативном погледу.

Табела 22: Наставак

Пећински комплекс Боровац - Бановићи	Крашки (пећински) споменик природе. Атрактивност: разноврсност пећински објеката, суви и повремено хидрографски ходници шпиље.
Извор Грачаничке реке - Живинице	Извориште карстног типа у водопадној форми. Атрактивност: обиље хладно-чисте воде у водотоку у форми каскадно-камените удолине украшена палетом рељефних облика у амбијенту листопадне вегетације.
Скупине храста лужњака (локалитети уз АМД и Хотел „Коњух“) Живинице	Биљна врста (лужњак) као природна вредност, аутохтоног порекла. Атрактивност: скупина стабала импозантних димензија, високог степена очуване изворности. Велики еколошки значај за уже градско подручје.
Мушка вода - Кладањ	Извориште у крајолику изузетне природнелепоте. Атрактивност: природно-пејзажна вредност, репрезентативност изражена у степену вредности и разноликост природних форми. Значај: рекреативни, у масовној форми током читаве године. У ширем подручју Коњуха ловни туризам.
Предео Караула - Кладањ (локалитети: Столице, Кобиљаче и Хендек)	Атрактиван предео ливадског типа, употпуњен скупинама дрвећа, стаблима солитерске форме и изворима воде. Пејзажно-просторна вредност. Значај: рекреативни, првенствено за зимске спортско-рекреативне сврхе (скијалиште са стазама за алпско и нордијско скијање).
Кањон Ујче - Кладањ	Споменик природе геоморфолошког карактера. Изванредан природни феномен, изузетне природно-пејзажне вредности.
Језеро на Коњуху-Кладањ	Водена акумулација површине 1.200 м ² у амбијенту високоцрногоричне шуме јеле и смрче. Језеро богато риблим фондом. Рекреативни и естетски значај.
Пећина у Бебрави (у средишњем масиву Коњуха) - Кладањ	Специфичан споменик природе (пећински ходник дужине цца 400 м). Атрактивни садржаји: пећински украси (сиге) у мноштву различитих облика и димензија. Посебна атракција и вредност пећине: богатство изворске воде.
Бања Илица - Градачац	Најважнији дио туристичке понуде Градачаца. Терапеутска вредност бањског лечења позната више од 150 година.
Језера Хазна и Видара - Градачац	Видара(велико) и Хазна (мало) позиционирана у природном амбијенту ливадског типа. Оба језера са уређеним плажама. Специфична природна вредност језера Видара (1) рукавци за узгој рибе (2) погодно за све врсте спортова на води.
Градски парк-Градачац	Споменик обликоване природе. Просторна и амбијентална вредност; диспонираност парка у средишту града. Други аспекти значајности: естетска, еколошка и културноисторијска вредност.

Табела 22: Наставак

Орманица - Градачац	Природни амбијент изузетних услова за рекреативне сврхе у масовном обиму.
Извор реке Градачнице - Градачац	Посебна атрактивност у пејзажном погледу. Рекреативни значај.
Природни предео Соко - Грачаница	Грачаница Природни крајолик комплексног типа: вегетацијска, хидролошка и рељефно-корална садржина. Значај: заштитна функција културно-историјског наслеђа босанске средњовековне архитектуре тврђаве Соко.
Градски парк- Грачаница	Природно добро високоизражајне пејзажне архитектуре. Посебна вредност: изузетна усклађеност природне са градитељско-скулпторском компонентом. Објекти и скулптуре у природном парку исказују културно-стваралачки и револуционарни идентитет овог краја.
Река Соколуша - Грачаница	Посебност овог природног добра: (1) у пределу културно-историјског комплекса Соко обогаћује пејзаж и природну разноврсност (2) украшава пејзаж урбаног дела Грачанице.
Предио Сватовац - Лукавац	Обухвата врло атрактивне локалитете Венац и Одмаралиште. Велики значај у рекреативно-излетничкој понуди Лукавца, хидролошка компонента, борове шуме, пропланци, капиталне су природне вредности ове дестинације.
Етно-природни пејзаж млинова Горњи Хргови - Сребреник	11 воденица на реци Тињи чине врло атрактиван и јединствен предио у ширим регионалним оквирима.
Хумачко језеро - Хумци - Челић	Хидролошки споменик природног порекла (1.000 м ²). Богато фауном (рибљи фонд). Непосредно окружење ливадски амбијент са шумском вегетацијом.
Природни предео Брњик - Челић	Предио природне лепоте: равничарски плато. Значај у излетничкој понуди, масовна рекреација становништва.
Водоток Рожањска река - Сапна	Извориште разбијеног типа (већи број мањих изворишта и поточића чисте воде). Пејзажна атрактивност водотока: корито са вертикалним каменим (плочастим) профилима, дно каскадно. Могућност изузетне физичке и психичке рекреације.
Природни локалитет Врело - Ковачевићи - Сапна	Изворска скупина од четири водопадна врела „Скакавци“. Атрактивни амбијент: природни декор мешовите шуме.
Језеро Сњежница - Теочак	Акумулационо језеро, осим привредне важности као посебна пејзажно-обликована и рекреациона вредност.
Природни предео Вис - Калесија	Видиковац, пејзажна атрактивност.

Извор: Група аутора (2001: 59-67): Студија

Слика 1: Трг Слободе у Тузли
Фото: Денис Башић, 2012.

Слика 2: Споменик краља Твртка Котроманића у
Тузли
Фото: Денис Башић, 2012.

Једну од највећих туристичких атракција на простору Тузланског кантона представљају Панонска језера у Тузли. Комплекс Панонских језера је од њиховог оснивања посетило више од два милиона посетиоца, што је значајно унапредило слику туристичке понуде Тузле и Тузланског кантона. Ово је податак добијен на основу продатих улазница, али је веома битно истаћи да је број посетилаца знатно већи, јер се улазнице продају само у току љетне сезоне, док је у вансезонском периоду улаз слободан. Ван сезоне језера се испразне, али је комплекс због свих осталих садржаја (археолошки парк, терени за фитнес итд.) интересантан и посећен и у том периоду. Тузла је једини град у Европи који има слана језера у центру града и једини град на свету чије се слана језера, слани водопади, купалиште и плажа налазе у центру града (слика 3 и 4). Када се, пре неколико милиона година, Панонско море повлачило са великог дела европског тла, испод Тузле је оставило милионе тона наслага камене соли и слане воде. Захваљујући овом природном богатству, а уз подршку домаћих стручњака, слана вода је извучена на површину и 2003. године претворена у Панонско језеро – језеро у којем се налази минералима богата слана вода, која се сланим бунарима црпи испод земље. Комплекс панонских језера чине три слана језера и слани водопади. Поред ужитка у купању у води, која има готово све карактеристике морске воде, ова вода има и лековита својства, поготово у лечењу реуматских и дисајних оболења. Све ово током летне сезони дневно привлачи на хиљаде посетилаца. Највећи број посетилаца је са простора Тузланског кантона, али и са читавог простора Босне и Херцеговине. Такође, због великог салинитета и лековитости воде све је више долазака посетилаца из иностранства, а највише из Србије и Хрватске. Поред ових посета веома је битно истаћи и организоване посете ученика основних и средњих школа, које имају едукативно-рекреативни

карактер. Туристичка понуда Тузле обogaћена је Археолошким парком – праисторијским (неолитским) сојеничким насељем, јединим археолошким парком на подручју Балкана. На основу резултата археолошких истраживања, пронађених предмета из доба неолита и других доказа о постојању сојеничких насеља на ужем локалитету Тузле, сачињена је реконструкција начина живота људи на овим просторима у периоду неолита. Овакав, научни приступ, представљао је основу за изградњу реплике праисторијског сојеничког насеља, са свим кућним и околичним инвентаром, карактеристичним за период у којем су постојале. Овај, јединствени простор има вишеструко значење, не само за туристичку понуду Тузле и региона, него и у погледу валоризације културно-историјског наслеђа. Овим садржајима археолошки парк има не само музејску улогу, већ и едукативну улогу, јер посетиоцима на директан начин представља живот људи тог доба. Вредност и значај археолошког парка “Неолитско сојеничко насеље“ у промоцији културног туризма и ревитализацији историјског наслеђа најбоље потврђују многобројне додељене награде и признања, пре свега другу награду Одисеј за 2012. годину за иновације у јавним политикама и управљању, за пројекат „Валоризација природног наслеђа - Панонска слана језера у Тузли“, коју је Светска туристичка организација Уједињених нација (UNWTO) доделила Општини Тузла, затим награду “Златна ружа за развој и промоцију туризма у Босни и Херцеговини“ која је 2009. године додељена поводом обележавања Светског дана туризма у оквиру пројекта Туризам плус БиХ. Комплекс Панонских језера и сланих водопада се непосредно наставља на спортско-рекреативних комплекс Слана бања, који је један од најпространијих и најуређенијих централних паркова у Босни и Херцеговини, са стазама за шетњу и џокинг, тениским теренима, игралиштем за мали ногомет и кошарку и друго. Слана бања је тузланско шеталиште које се налази на Трновцу. Настало је у аустроугарском периоду, када је изграђена зграда лечилишта Слана бања 1914. године. Од друге деценије XX века, па све до данас Слана бања је постала позната као меморијални комплекс. Ту се налазе споменици чија су идејна решења и израду потписивали уметници као што су: Исмет Мујезиновић, Перо Јелисић, Антун Аугустинчић, Драгиша Трифковић и др. Централни део комплекса краси фонтана са скулптуром Леда, делом познатог тузланског кипара Фрање Ледера. У саставу Слане бање налази се Кућа Пламена мира, намењена активностима младих, њиховим креативним иницијативама и идејама, те неколико угоститељских објеката.

Веома битно је истаћи да је Извршни Директориј манифестације ИНТЕРСТАС – Међународне смотре туризма, у сарадњи са Европском федерацијом туристичких новинара (Ф.Е.С.Т.), са седиштем у Риму, доделио је престижне међународне туристичке награде:

ЗЛАТНИ ИНТЕРСТАС '2013. Општини Тузла, те награду ПОВЕЉА Европске федерације туристичких новинара (Ф.Е.С.Т.) начелнику Општине Тузла, Јасмину Имамовићу. У образложењу номинације стоји да је град Тузла номинован за Међународну туристичку награду ЗЛАТНИ ИНТЕРСТАС 2013, “за изузетан допринос развоју туризма града Тузле, тиме и значајан допринос развоја туризма БиХ у цијелости“. У образложењу, такођер, стоји: “Приједлог номинације Повјеренства туристичких новинара темељи се на врло запаженом улагању у развој туризма града Тузле, посебице сјајног пројекта “Слана језера“, јединственог еуропског феномена“. У образложењу награде ПОВЕЉА Ф.Е.С.Т., коју је Европска федерација туристичких новинара доделила начелнику Општине Тузла, Јасмину Имамовићу, стоји: “Номинирајући град Тузлу, и предлажући Вас за туристичку награду, закључна је оцјена да Вашим особним залагањем у туристичким развојним пројектима града Тузле активно подупирете и не само развој вашег града, већ активно придонosite и укупности квалитете туристичке понуде БиХ у међународној туристичкој размјени, а тиме и бољем разумијевању међу народима и земљама, што је препознало и Повјеренство Еуропска и Свјетска туристичка новинарска асоцијација (Ф.Е.С.Т.-а и Ф.И.Ј.Е.-а)“. Међународну туристичку награду “ЗЛАТНИ ИНТЕРСТАС“, својеврсни туристички Оскар, већ дуги низ година додељује ФЕЕСТ/Европска федерација туристичких новинара, Рим, Италија и ИНТЕРСТАС (Међународна смотра туризма, филма и крајобраза), а од ове године и Ф.И.Ј.Е.Т./Светска федерација туристичких новинара. Награда се додељује појединцима, туристичким организацијама, градовима, регијама и националним туристичким организацијама. Ове године, покровитељ манифестације је био председник Републике Хрватске Иво Јосиповић, а свечано уручење награда уприличено је 08.11.2013. године у Солину (Република Хрватска) (Извор: <http://www.panonika.ba/index.php/o-nama/item/2832-evropska-federacija-turisti%C4%8Dkih-novinara-presti%C5%BEa-nagrada-za-tuzlu-i-na%C4%8Delnika-imamovi%C4%87a>).

Слика 3: Комплекс Панонских језера у Тузли

Извор: [www.bastina.ba /index.php?option=com_phocagallery&view](http://www.bastina.ba/index.php?option=com_phocagallery&view)

Слика 4: Авиоснимак Панонских језера у Тузли

Извор: [www.panonika.ba /index.php/foto-galerija](http://www.panonika.ba/index.php/foto-galerija)

Поред природних богатстава, Тузлански кантон представља дестинацију са богатим културно-историјским вредностима, која су основ за развој туристичке привреде, где се већ деценијама постижу запажени економски и други резултати. Развој туризма, утемељен на културно-историјском наслеђу нуди бројне развојне ефекте. Он привлачи нове инвестиције, ствара нова радна места, привлачи куповну моћ из других подручја на простор Тузланског

кантона, а истовремено ствара синергијске ефекте са свиме оним што ствара туристички производ на кантоналном или локалном нивоу. Културна баштина представља један од кључних елемената које утиче на развој туризма. Међутим, културна баштина сама за себе не може бити носилац развоја туризма. Њена адекватна искоришћеност треба бити заснована на одрживом развоју, те додатним садржајима који се вежу за поједино културно добро, те представљају његову додатну вредност. Обилазак културних атракција одувек је представљао важан мотив путовања, било да је реч о посећивању културних атракција као примарном или комплементарном мотиву, успутном или случајном мотиву. У том смислу, све се више развија сегмент културног туризма који обухвата широку палету садржаја из домене културно-историјске баштине, урбане целине (споменици, верске и аутентичне грађевине), културе живота и рада (нпр. фолклор, традиционалне делатности, гастрономија), те догађања (нпр. културна, верска, привредна).

Културно-историјским наслеђем Тузланског кантона сматрајемо се објекти и остаци различитих цивилизација и друштава које су боравиле на овом подручју од праисторије до данас. Ради се о широком спектру споменичког инвентара који припада културном кругу различитог етничког и религиозног система вредности које су на овом простору остављале разне цивилизације: Илири, Келти, Римљани, Словени, Византија, те Отоманско Царство и Аустро-Угарска монархија. Захваљујући пре свега свом повољном географском положају, али и бурној прошлости, Тузлански кантон обилује богатим и разноврсним споменицима различитих култура и цивилизација. У том контексту се могу разматрати: археолошка наслеђа из праисторијског, античког и средњовековног периода, средњовековни градови, стећци и грађевине сакралне архитектуре. Културно-историјски споменици су смештени на просторима свих општина Тузланског кантона.

С обзиром да се континуитет насељености на простору Тузланског кантона још од праисторије па све до данас није прекидао, културна баштина овог простора је заиста разноврсна и богата. Од културно-историјских знаменитости нарочито су значајна праисторијска налазишта, затим стећци, средњовековни градови, грађевине из османског и аустро-угарског периода, сакрални објекти (цамије, самостани, цркве, мезарја, православна, католичка и јеврејска гробља, меморијални споменици). Према подацима Завода за заштиту културно-историјског наслеђа и природних реткости Сарајево на простору Тузланског кантона евидентиран је 381 споменик, односно споменички комплекс. Из праисторијског периода евидентирано је укупно 32 културно-историјска споменика, из средњовековног периода 154, из османског 126 и аустроугарског периода 62 споменика (Куленовић, 2005:50)

(табела 23). На релативно уском просторном сегменту културне целине Босне и Херцеговине (на простору ТК-а) откривени су и сачувани трагови (споменици и споменички комплекси) културних целина Европе, Византије, Медитерана Оријента и цивилизација које су се у континуитету смењивале од палеолита до савременог доба (табела 24).

Табела 23: Преглед регистроване споменичке баштине Тузланског кантона

Општина	праисторијски и антички период	средњовековни период	османски период	аустро- угарски период	остали периоди	укупно
Бановићи	-	2	-	-	-	2
Челић	-	4	5	-	1	10
Добој Исток	2	-	-	-	-	2
Грачаница	7	1	8	1	-	17
Градачац	6	8	12	-	-	26
Калесија	2	23	-	-	-	25
Кладањ	5	85	42	6	4	142
Лукавац	-	2	1	1	-	4
Сапна	2	-	-	-	-	2
Сребреник	1	2	1	-	-	4
Теочак	-	3	-	-	-	3
Тузла	7	9	51	54	2	123
Живинице	-	15	6	-	-	21
УКУПНО	32	154	126	62	7	381

Извор: Група аутора (2001:51): Студија

Табела 24: Преглед добара и локалитета културно-историјског наслеђа утврђених просторним планом Тузланског кантона

Р.Б.	Назив добра и локалитет	Општина и локалитет	Категорија добра
1.	Праисторијско насеље и некропола	Тузла, Горња Тузла	2.
2.	Вишеслојни културни локалитет "Солина-Градоврх"	Тузла, Солина-Градоврх	2.
3.	Шарена џамија	Тузла, Стари град	2.
4.	Јалска џамија	Тузла, Тузланског одреда	2.
5.	Епархијски двор	Тузла, Мишка Јовановића	2.
6.	Пољска џамија	Тузла, Туралибегова	3.
7.	Џиндијска џамија	Тузла, Џиндић махала	2.
8.	Барутана из Османског периода	Тузла, Градина	2.
9.	Бијела џамија	Тузла, Горња Тузла	2.
10.	Католичка црква "Св. Јурја"	Тузла, Моранчани-Љубаче	3.
11.	Католичка црква "Узнесења Госпина"	Тузла, Брешке	3.
12.	Капела (светиште) Госпе Липничке	Тузла, Средња Липница, Марићи	2.
13.	Спомен парк Хусинским рударима	Тузла, Хусино	2.
14.	Јеврејско гробље	Тузла, Буковчић	2.
15.	Стара босанска кућа из османског периода "Бугиловић"	Тузла, Горња Тузла	1.
16.	Муслиманско гробље из османског периода	Тузла, Доња Липница	2.
17.	Усамљени стећак	Тузла, Расовац	2.
18.	Некропола стећака	Тузла, Хусино	2.
19.	Пећина у Братељевићима	Кладањ, Братељевићи	1.
20.	Некропола стећака "Куман" Брдијељи	Кладањ, Коњух, Јаворје	2.
21.	Некропола стећака "Љуто брдо" Допасци	Кладањ, Допасци	2.
22.	Некропола стећака "Ступарски крш" Ступари	Кладањ, Ступари	2.
23.	Некропола стећака "Осица" Тухољ	Кладањ, Тухољ	2.
24.	Хаџи-Балибегова џамија-Куршумлија	Кладањ	2.
25.	Титова пећина "Плаховићи"	Кладањ, Плаховићи	1.
26.	Некропола стећака на Врпољу - Ђурђевић	Живинице, Ђурђевић	1.
27.	Некропола стећака "Складови"	Живинице, Ђурђевић	2.
28.	Муслиманско гробље "Чардак"	Живинице, Куљани	2.
29.	Градина	Живинице, Ђурђевић	2.
30.	Два усамљена стећка "До"	Челић, Вражићи	2.
31.	Некропола стећака	Сапна, Растошница	3.

Табела 24: Наставак

32.	Касноантички рефугиум "Градина"	Сапна	3.
33.	Градина "Туловић"	Бановићи, Туловић	2.
34.	Усамљени стећак "Божићко Бановић"	Бановићи, Бановићи Село	2.
35.	Спомен обелиск на жељезничкој станици	Бановићи	3.
36.	Тврђавски комплекс Кула Хусеин-капетана	Градачац	2.
37.	Џамија Хусејнија	Градачац	2.
38.	Сахат кула	Градачац	2.
39.	Кућа Градашчевића	Градачац	2.
40.	Католичка црква	Градачац	3.
41.	Средњовековна војна утврда "Соко"	Грачаница, Соко	2.
42.	Ахмед-пашина или Чаршијска џамија	Грачаница	2.
43.	Сахат кула	Грачаница	2.
44.	Зграда општине Грачаница	Грачаница	2.
45.	Историјско урбано језгро Грачаница	Грачаница	2.
46.	Средњовековни град утврда	Сребреник, Горњи Сребреник	2.
47.	Православна црква "Св. Петра и Павла"	Сребреник, Јасеница	3.
48.	Спомен костурница	Сребреник	3.
49.	Археолошки локалитет "Мрамор"	Лукавац, Горња Бријесница	3.
50.	Џамија у Деветак	Лукавац, Деветак	2.
51.	Православна црква "Св. Петра и Павла"	Лукавац, Пурачић	3.
52.	Индуријско-архитектонски ансамбл са старом технологијом "Solvay"	Лукавац	2.
53.	Некропола стећака	Калесија, Зелина	2.
54.	Некропола стећака "Бркића гробље"	Калесија, Дубница	2.
55.	Стара џамија	Теочак	2.

Извор: Група аутора (2001:41-42): Студија

Археолошка налазишта из праисторијског периода распрострањена су на ширем простору Тузланског кантона. Археолошким истраживањима утврђено је да су на подручју Горње Тузле (старчевачка култура) и Доње Тузле (винчанска култура) постојала праисторијска насеља. Археолошким испитивањима откривени су разни археолошки материјали који су упућивали на културу праисторијског насеља из доба неолита. Археолошки налази потврђују да је неолитско насеље у Тузли формирано на мањем узвишењу које се налазило са десне стране реке Јале. О постојању овог насеља и животу тадашњих становника на наведеној локацији сведоче остаци комада камених секира, ножева, стрелица, земљаног посуђа и других предмета, као и остаци сојеничких насеља која су подизана поред речице Јале (Пуш, 1957:85). Поред овог праисторијског насеља у долини реке Солине, десне притоке Јале, постоји локалитет Градоврх, такође настањен још у предисторијско доба, о чему сведоче скелети, уломци керамике и других материјала. Ту је пронађено праисторијско насеље и једна већа некропола, који се у хронолошком погледу

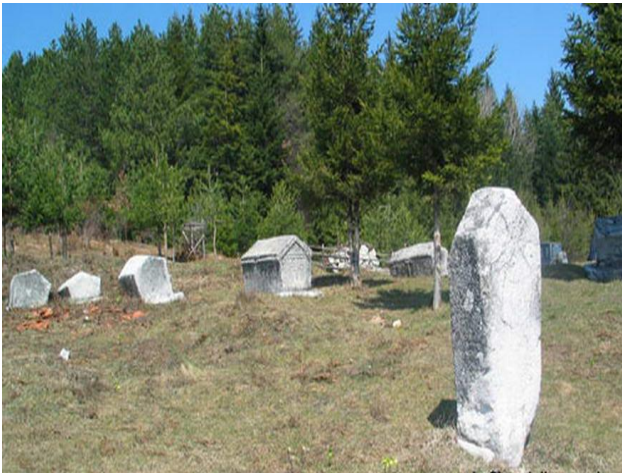
могу ставити у период почетка млађег гвозденог доба. Пошто је у гробовима нађен типично илирски материјал, претпоставља се да су носиоци ове културе били Илири (Јовановић, 1957:245-249). Керамички материјал који је пронађен на Градоврху припада костолачкој културној групи чије време трајања пада између 2200-2000. године пре наше ере. Међутим, сондирањем није било могуће одредити стратиграфски однос керамичких фрагмената, јер се ради о клизишту и сапраном материјалу са платоа (Милић,1985:12). Изнад села Стража у општини Сребреник се налази праисторијска градина на локалитету Грабовик – Закетуше и на локалитету Градина испод Куга, насеље Белаве где су пронађени први примерци керамике из касног бронзаног и старијег гвозденог доба у великим количинама. Археолошко подручје Корића хан у Грачаници припада типу неолитских и ранобронзаних насеља. Остаци неолитског насеља су пронађени и на простору општине Челић на локалитету Варош код Кораја. На основу анализе културно-историјског наслеђа на простору Тузланског кантона види се колике богате и бројне туристичке ресурсе има Тузлански кантон.

Римским освајањем данашње територије Босне и Херцеговине, Тузланска котлина је била на граници између двеју провинција Далмације и Паноније, мада је административно припадала провинцији Панонији. За слане изворе у тузланском подручју знали су и Римљани. Речица Солина и само насеље (Ад Салинас - град солана) добили су име за њиховог времена. Археолошки налази из римског периода и историјски докази су релативно оскудни. У Земаљском музеју у Сарајеву налази се Трајанов динар (98-117) и два Константинова бакрењака (307-337) који су нађени у Тузли. У Музеју источне Босне у Тузли налази се једна лучна римска фибула и неколико фрагмената римске керамике, као и разног римског новца.

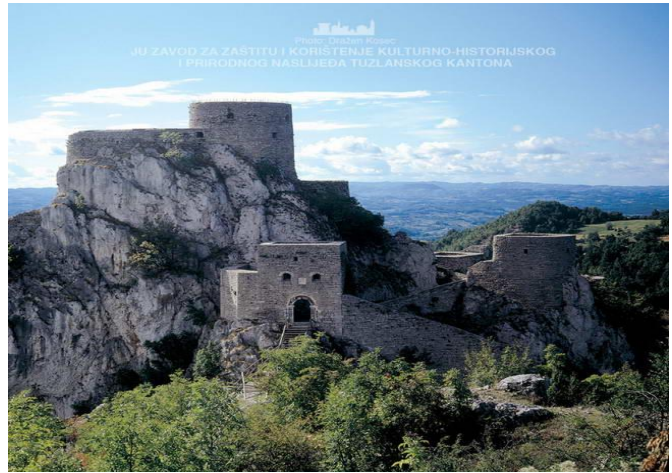
Посебан културно-историјски значај у Тузланском кантону имају некрополе стећака, средњовековни надгробни споменици припадника цркве босанске. По свом изгледу и облику стећци су веома интересантни за туристе. Они представљају израз културе времена у којем су настали. По облику заступљени су углавном у виду стубова, плоча и шљемењака. Имају богату орнаментику, а најчешће су то прикази спирала, свастика, полумесеца, крстева, мачева, људских фигура, представе воћа (јабукe, винова лоза). Најпознатији локалитети стећака у Тузланском кантону су у Тузли, Бановићима, Кладњу, Лукавцу, Живиницама и Калесији. На подручју општине Бановићи данас постоје четири средњовековне некрополе са 13 стећака, на следећим локалитетима: некропола “Бановићи Село” у Бановићи Селу; стећци у кругу барутног магацина Рудника мрког угла Бановићи у Бановићима; некропола “Мрамор” у селу Хрвати; и некропола “Кврга” у селу Сеона. На подручју општине Кладањ

евидентирано је 57 локалитета са укупно 598 стећака. Најпознатији локалитет у овој општини је некропола стећака у Оловцима (слика 5). На подручју Калесије постоји 38 локалитета са 428 стећака, на подручју Живиница 27 некропола са 305 стећака. На простору општине Лукавац постоји средњовековна некропола Мрамор – Горња Бресница. На простору општине Тузла се налази седам локалитета са 50 средњовековних надгробних споменика – стећака. Велики значај за развој туризма из овог периода представљају средњовековни градови: Соко (1426), Сребреник (1333) и Теочак (1345). Соко град се налази северно од Грачанице на удаљености од око 5 км. Град се налази на стени изнад реке Соколуше. Основа објекта је елипса дужине од 30 м. У близини зидина се налазио племићки дворца који је у османском периоду преуређен у џамију. Средњовековни град Теочак у основи је неправилног облика: има три куле са три стране. Испод западне куле у османском периоду направљена је џамија од великих камених блокова и дрвене мунаре. Овај комплекс представља културно-историјску знаменитост. Средњовековни град Сребреник се први пут спомиње 1333. године, када је у његовом подграђу становао босански бан Стјепан II Котроманић (слика б). У османском периоду унутар града направљена је џамија. Град је реконструисан више пута и налази се у изврсном стању (Куленовић, 2005:43-45).

Окупацијом Босне и Херцеговине од стране Османлија продира оријентални утицај на те крајеве. У то време босанско-херцеговачки градови попримају оријентална обележја. Граде се чаршије, џамије, медресе, сахат куле и друге грађевине оријенталне архитектуре. Једна од најзначајнијих грађевина у Тузланском кантону је Кула градачких капетана Градашчевића у Градачцу. Кулу је 1765. године саградио Мехмед-бег и она својом монументалношћу и изгледом представља праву туристичку атракцију (слика 7). У склопу куле се налази и “сахат кула“ висока четири спрата (22 м) и саграђена је 1824. године. Саставни део овог комплекса је и поткуполна џамија “Хусејнија“ саграђена 1824. године која са својом високом и витком мунаром делује веома импозантно. У Грачаници је у том периоду изграђена “сахат кула“ која је висока 27м. Саградио ју је Ахмет-паша Будимлија у периоду 1593-1595. године када је био босански намесник. Осим куле саградио је и поткуполну џамију, која носи његово име, мада је неки зову и Чаршијска џамија. Један од ретких културно-историјски споменика у Тузланском кантону је Барутана на Градини (Тузла). Овај објекат је саграђен од камена у XVI веку и служио је као утврђење, а доласком аустро-угарске као депо за барут (експлозив).

Слика 5: Некропола стећака у Оловцима Кладањ
Фото: Един Јахић, 2012.

Слика 6: Средњовековни град Сребреник
Извор: www.bastina.ba/index.php?option

Слика 7: Кула Градашчевића у Градачцу
Фото:Един Јахић, 2012.

Слика 8: Хаџи Хасанова или Чаршијска џамија у
Тузли из 16. века
Фото: Един Јахић, 2012.

Слика 9: Хусеин - Чауша или Циндијска џамија у
Тузли из 16. века
Фото: Един Јахић, 2012.

Слика 10: Католичка црква "Узнесења Госпина" у
Брешкама саграђена је 1890. године
Фото: Един Јахић, 2012.

У културно-историјске знаменитости овог простора свакако значајно место заузимају традиционалне босанске куће и друге грађевине, како у градовима тако и у сеоским насељима. У Тузланском кантону сачувано је доста сакралних објеката из османског периода: џамија, турбета, нишана. Најпознатије су Гази Туралибегова или Пољска џамија, Атик или Шарена џамија (Часна, Градска, Бехрам-бегова), Хаџи Хасанова или Чаршијска џамија (слика 8), Хусеин - Чауша или Џиндијска џамија (слика 9), Јалска или Хафизханумина или Кизлар - Дјевојачка џамија, Кетходе-Арапчица или Брђанска џамија, Целал Ваиз Мехмед Али ефендијина џамија или Мејданска џамија, Викаљска или Арсланагина џамија у Тузли, Хаџи Искендерова или Чаршијска џамија, Заградачка или Амила Алије џамија, Бела или Сагрџијина џамија, Поток или Хаџи Бајазидова џамија и Потур или Хаџи Хусејинова џамија у Горњој Тузли, Куршумлија или Хаџи-Балибегова џамија у Кладњу, Џебарска џамија, Стара џамија у Мусићима, Стара џамија у Прилуку у Живиницама, Атик џамија у Ћивама у Калесији, џамија Ахмет-паше Будимлије или Чаршијска џамија у Грачаници, Хусејнија џамија у Градачцу, Стара џамија у Шпионици - Сребреник, Стара џамија или Фетија џамија у Теочаку.

На простору Тузланског кантона налази се и неколико турбета из османског периода. Турбета су сакрални објекти мањих димензија који имају правоугаони облик и куполасти кров. За турбета су углавном везане неке легенде и оне обично говоре како су ту сахрањени "евлије" (добри) и за сваког од њих се везују многобројна добротина. Најзначајнија турбета су: турбе шејх Абдурахман-ефендије уз Туралибегову или Пољску џамију у Тузли, турбе шејх Хасан-ефендије у Чанићима у Сребренику, турбе шејх Синан-ефендије у Горњем Сребренику, турбе Ибрахима Дервишевића Абуке у засеоку Бајрићи у Сухој општина Живинице. У Тузланском кантону налази се и велики број нишана - муслиманских надгробних споменика. Нишани привлаче пажњу, како по изгледу, тако и орнаментици која их украшава. Нишани који датирају из османске управе чине прелазне облике од средњовековних стећака ка нишанима, а мезарја са оваквим надгробним споменицима народ овог краја зове шехидска мезарја. Облици нишана из наведеног периода су различити, различито су орнаментисани и углавном су без натписа. Нишани су током времена израђивани у различитим облицима и величинама, али са разноврсним орнаментима и натписима на арапском и турском језику или њиховом комбинацијом.

Из аустроугарског периода има велики број културних и сакралних објеката. Највећи број објеката из овог периода био је саграђен у Тузли, али је на жалост порушен услед слегања тла у централном делу града. У Грачаници је сачувано уже градско језгро која је

углавном направљено у периоду османске и аустроугарске управе. Посебно је значајна зграда Конака - Већнице у Грачаници грађена у псеудомаурском стилу. Такође, из аустроугарског периода има сакралних објеката који имају културолошки, али и туристички значај. Најзначајније су католичка црква у Градаццу саграђена 1889. године и представља вредан споменик сакралне архитектуре, католичка црква “Узнесења Госпина“ у Брешкама (Тузла) саграђена је 1890. године (слика 10) и католичка црква св. Јурија у Моранчанима из 1903. године. Од православних сакралних објеката битно је истаћи епархијски двор и цркву у Тузли који су изграђени почетком 20. века и поседују богату збирку покретних сакралних експоната. Саборни храм Успења пресвете Богородице у Тузли грађен је у периоду од 1874. до 1882. године (слика 11). Уз храм је заштићено и вредно покретно наслеђе. Митрополитова палата - Владичин двор, чију изградњу је новчано помагала Земаљска влада, саграђен је 1913. године. У двору је смештен стан митрополита, као и богат библиотечки фонд домаћих и светских аутора. У склопу двора формиран је и изложбени простор са експонатима вредних покретних сакралних елемената културне баштине. Од православних црква велики значај имају Храм Светог пророка Илије у Пурачићу (Лукавац) (слика 12), која поседује богату збирку икона из 19. века и православна црква Вазнесења Господњег у Пожарници. Велики културно-историјски значај имају јеврејска гробља у Тузли и Грачаници у којима се налазе бројни надгробни споменици различито обликовани, а многи од њих се истичу својом грандиозношћу. Поред ових верских објеката веома је значајно истаћи и Фрањевачки самостан Светог Петра и Павла у Тузли који се истиче грандиозношћу и лепотом (слика 13).

Слика 11: Православна црква Саборни храм Успења пресвете Богородице у Тузли из 19. века
Извор: www.bastina.ba/index.php?option

Слика 12: Православна црква Храм Светог пророка Илије у Пурачићу (Лукавац) из 19. века
Фото: Един Јахић, 2012.

Слика 13: Фрањевачки самостан Светог Петра и Павла у Тузли

Извор: www.bastina.ba/index.php?option

Од културно-историјских споменика који су значајни за развој туризма у Тузланском кантону битно је истаћи музеје, који као установе врше очување и презентацију културно-историјског наслеђа. У Тузланском кантону раде два музеја: Музеј источне Босне и Музеј соларства. Музеј источне Босне у Тузли, основан 1947. године, је музеј комплексног типа у оквиру којег се налази археолошко, етнолошко, историјско, уметничко и природњачко одељење, као и нумизматичка збирка. Музеј поседује око 30.000 експоната и богату стручну библиотеку са 15.000 књига, а издаје и стручну публикацију “Чланци и грађа за културну историју источне Босне“. Музеј соларства је смештен у аутентичном објекту старе Фабрике соли Тузла саграђене 1885. године и јединствен је музеј соларства не само у Босни и Херцеговини већ и у југоисточној Европи. Музеј соларства је почео са радом 1975. године и овде се на једном месту посетиоци могу упознати са традиционалним и модерним индустријским начином производње соли од праисторије до данаси представља одличан пример како се индустријско наслеђе може искористити као туристичка понуда. У овом музеју се могу видети велике керамичке посуде за искување сланице које су се користиле у праисторијском раздобљу. Затим се могу видети и железне таве из османског периода које су служиле за искување сланице. Сачуване су и оригиналне таве из аустроугарског периода испод којих се у озиданим пећималожио угаљ и тако се искувала слана вода, односно добијала со на индустријски начин, и у Симин Хану и у Креки (Тузла). Погон старе солане у Креки престао је са радом 1975. године. Сва постројења су задржана у производној хали и доступна су јавности. Тада је Солана у Тузли својом интерном одлуком овај простор претворила у Музеј соларства. У овом музеју приказан је и савремени начин производње соли

(кухињске соли, медицинске соли, зачина, итд.). Данас оба ова музеја имају велики значај за афирмацију и развој туризма у Тузланском кантону.

Имајући у виду богату културно-историјску баштину, те постојање и других ресурса за економски развој и развој туризма на подручју Тузланског кантона, појавила се потреба за систематичним и адекватним приступом валоризацији културно-историјске баштине, као и ефикасном ангажману постојећих ресурса. Сагледавајући тренутно стање појединих објеката и културно-историјског наслеђа, долази се до закључка да је ревитализација један од неопходних корака ка њиховој пуној афирмацији у циљу заштите и унапређења културно-историјске баштине, као и развоју туризма.

На основу напред реченог можемо закључити да се на простору Тузланског кантона налази велики број природних и културно-историјских знаменитости које представљају добру основу и велики потенцијал за развој туристичке привреде, а преко ње и укупног привредног развоја читавог кантона. Због тога власти Тузланског кантона интензивно раде на ревитализацији, валоризацији, заштити, чувању и презентацији културног и природног наслеђа на овом простору у циљу промоције и развоја туризма, што ће имати одлучујући утицај на долазак, како домаћих, тако и страних туриста.

11. ПРОМОТИВНЕ ТУРИСТИЧКЕ АКТИВНОСТИ

Маркетинг је реч англосаксонског порекла и настала је од речи “маркет“ што у преводу значи тржиште. Тржиште је основна и најзначајнија институција економског система и једна од најзначајнијих општих економских категорија. Механизам, функције и законитост тржишта чине темељни део сваке савремене привредне активности. Тржиште је најпре дефинисано као место размене различитих роба, тј. простор на коме се у одређеном времену продају и купују најразноврснији производи. Данас тржишна размена није везана само за одређени простор, већ се остварује на различите начине уз помоћ савремених комуникацијских средстава, тако да место више није пресудно одредница тржишта. На овај начин физичку присутност купца и продаваца све више замењују различита средства и начини комуницирања на даљину (Хоџић, 2005:65).

Појмом маркетинга означава се пословна филозофија, концепција или оријентација коју одликује фокусираност на потрошаче и/или друге циљне сегменте, манифестована путем усклађеног и интегрисаног напора у процесу задовољења њихових потреба и жеља, те усмереност у остварењу циљева конкретне организације или институције. Концепт маркетинга је филозофија по којој се циљеви предузећа могу најбоље остварити путем спознаје потреба и жеља циљних потрошача, те задовољење истих путем повезаног, делотворног напора свих његових нивоа. Задовољство купаца је главни циљ маркетинга, па се због тога сваком пословном субјекту као прво намеће логично питање откривање потреба и жеља купца, односно добијања што тачнијег одговора на кључно питање – шта ће задовољити купца? Са поузданом спознајом, односно добијеним одговором треба покушати понудити што квалитетнији производ (Клопић, 2010:13).

Туризам представља привредну делатност која је веома повезана са маркетингом. Разлог томе лежи у специфичности туристичког тржишта, које захтева употребу маркетинга, као предуслова успешности пословања туристичких предузећа. Основни циљ маркетинга у туризму састоји се у остваривању што бољих резултата туристичке привреде и туристичких организација у сегменту посете и профита. Главни економски стуб, од кога треба полазити при формирању туристичког производа је тржиште потенцијалних купаца. Како је туристичко тржиште све захтевније и пробирљивије потребно је правити аранжмане који ће својим атрактивностима привући и задовољити туристичку потражњу. Конститутивне елементе маркетинга у туризму чине туристички производ, канали продаје, цена и промоција

туристичког производа. Туристички производ дестинације је тотални (интегрисани, а такође и парцијални) производ којег са аспекта понуде, чине атрактивност, приступачност (комуникативност) и рецептивност (услови боравка). Интегрисани туристички производ посматран очима купца (туристе), представља укупно искуство на туристичкој дестинацији у вези са сва три елемента, односно укупне користи које се туристима на дестинацији пружају. Канали продаје су од изузетног значај за успех, како парцијалног тако и интегрисаног производа и кроз већи број трансакционих канала туристичка дестинација постаје доступна. Преко цене као инструмента маркетинга, вреднује се туристички производ и она је од судбинског значаја за успех туристичког производа. Политиком промоције (комуницирања) информише се и подстиче тражња за боравак у дестинацији, гради и унапређује имиџ о дестинацији, те охрабрују и подржавају бизниси у овој делатности (Ћатовић, 2005:24-25).

У савременом пословању веома је битно примењивати креативне маркетинг активности у које спадају:

- Истраживање тржишта,
- Планирање маркетинга,
- Развој нових производа и
- Промоција (економска пропаганда, унапређење продаје, публицитет и

однос са јавношћу) и сл.

Основна предност оваквог маркетинга је управо у доброј информисаности о тржишту, квалитетном планирању на бази тих информација, сталном прилагођавању развоја потребама потрошача нуђењем нових производа и ефикасним комуницирањем са окружењем (Тихи, 1996:98).

За квалитетнију припрему и реализацију новог туристичког производа сваког носиоца туристичке понуде треба остварити седам предуслова маркетиншке стратегије и то:

- Постојање маркетинга за све услуге и понуде,
- Флексибилност у пружању туристичких услуга и услуга

комплементарних туризму,

- Висока и квалитетна знања и стручност запослених,
- Стално праћење и анализа успешности циљног маркетинга,
- Брзо решавање уочених проблема,
- Коришћење конкурентских предности модерних технологија и
- Коришћење достигнутог имиџа за бољу конкурентност.

При изради концепције маркетинга треба се следити ова стратегија:

- Препознати жеље и потребе потенцијалних гостију купаца и испунити их,
- Производити, формирати туристички производ који се може продати, уместо продаје туристичког производа кога можемо произвести и
- Треба волети госта (купца), а не производ (понуду) (Поздерац, 2005:137).

Оно што је веома битно у туристичком пословању је то да се туристичка понуда мора прилагођавати туристичкој потражњи. За туристичку понуду је веома битно да чува и штити природне и антропогене факторе и развија и иновира прометне и рецептивне факторе. Тек у таквом хармоничном јединству и прожимању осигураће се трајност и квалитет њених елемената (Јадрешкић, 2001:22).

Маркетинг сектор у данашњем пословном свету заузима значајно место и он обухваћа више функција: истраживање тржишта, истраживање и развој, продају, набавку, промоцију, транспорт репродукционих материјала и готових производа, кредитирање потрошача и везе са јавношћу (Унковић, Зечевић, 2011:126). Промоција је једна од кључних компоненти маркетинга. Сам појам “промоција“ је тешко превести на наш језик (англосаксонска реч латинског порекла), али га треба схватити као “унапређење (пласмана)“, односно као систем комуницирања између произвођача и потрошача (Кицошев, Татовић, Станков, 2011:129). Савремено тржиште је данас окренуто потрошачу и његовим потребама и веома је важно постојање делотворно осмишљених пропагандних активности, јер управо је промоција та која ствара имиџ на тржишту и која повећава тражњу и профит. Промоција мора бити у функцији остварења маркетинг циљева, усмерена ка дугорочном задовољавању потреба потрошача. Из претходног произилазе и задаци промоције на туристичком тржишту: информисање туриста с циљем олакшавања избора туристичке дестинације; детаљно упознавање туриста са карактеристикама и предностима одређене дестинације; креирање имиџа о властитим производима и услугама. Данашњи туристи су доста искуснији и захтевнији него раније. Туристичко тржиште својом динамиком чини да се понуда и потражња међусобно у значајној мери условљавају и у складу с тиме мењају. С једне стране, понуда прати промене у преференцијама потражње; с друге стране, потражњи, навикнутој на испуњавање својих жеља и потреба расту очекивања и све теже ју је задовољити. Многе дестинације унапређењем туристичке понуде подижу стандарде и ниво очекивања туриста. Повећање продуктивности као основе повећања конкурентности од кључног је значаја за

боље позиционирање домаћих произвођача на домаћим и иностраним тржиштима. Конкурентност је способност постизања успеха фирми на тржиштима, што значи подстицање увођења иновативности у пословању. Модернизација, као континуирани процес, заснива се на праћењу кретања на туристичким тржиштима, тј. кроз праћење промена у преференцијама и навикама потрошача. Уз то се вежу подстицајне мере за интервенисање на нивоу предузећа у областима пружања услуга, маркетинга, управљања квалитетом, те систем квалитета и сертификација, развој производа и обука менаџера и радника. Неопходно је подстицати проактиван однос домаћих предузећа према променама у сфери нових технолошких достигнућа и њихову спремности за имплементацију тих промена у пракси. Модернизација подразумева увођење нових производа чиме би се допринело побољшању конкурентности. Промотивне туристичке активности представљају веома значајну иновативну делатност у раду туристичких радника.

Значај промотивне (комуникационе) стратегије је вишеструк:

- она гради општу представу о туристичкој дестинацији на туристичком тржишту,
- изграђује и унапређује имиџ о дестинацији,
- обезбеђује релевантне информације о укупној (и појединачној) туристичкој понуди дестинације и
- охрабрује и подржава индивидуални бизнис у промоцији.

У самој примени промоције стратегије нужно је придржавати се основних принципа. Промоција треба бити: аутентична, координирана (тј. општа и комерцијална пропаганда требају се допуњавати), у кореспонденцији са осталим инструментима маркетинга и ефикасна, што би се осигурало континуираним праћењем и контролом промотивне активности.

Веома сложене и значајне активности промоције туристичких програма, понуда и активности у Тузланском кантону обавља Туристичка заједница. Туристичка заједница Тузланског кантона је туристичка организација на подручју Кантона Тузла основана ради јачања и унапређивања туризма на подручју Тузланског кантона и привредних интереса правних и физичких лица у делатностима туризма и угоститељства и с тим делатностима непосредно повезаних делатности. Туристичка заједница Тузланског кантона основана је 25.08.1997. године и она делује у оквиру Министарства трговине, туризма и саобраћаја Тузланског кантона. Туристичка заједница Тузланског кантона са својим подружницама (Тузла, Живинице, Градачац, Лукавац, Грачаница, Кладањ, Калесија, Бановићи, Добој-Исток, Сребреник и Челић) има велики значај у развоју и промоцији туризма Тузланског

кантона. У томе велики значај имају и туристичке агенције. На подручју Тузланског кантона постоји више туристичких агенција, од којих су најзначајније: „Путник“, „Транс-Турист“, „Компас“ „Змај“, „Гувернер Турист“, „Golden tours“, „Гуливер“, „Yat Travel“, „Кодам“ и „Елке Тоурс“. За све ове агенције заједничко је то да су, у значајном делу свог рада усмерене на пружању услуга туристима који долазе изван подручја Тузланског кантона, а у циљу промоције Тузланског кантона као веома значајне туристичке дестинације. Туристичке агенције на различите начине путем средстава јавног информисања, интернета, афиша, сајмова, туристичке сигнализације и на многе друге начине врше презентацију Тузланског кантона као интересантне туристичке дестинације. Уговорима са туристичким агенцијама, туристички уреди у туристичкој заједници Тузланског кантона и општинама Тузланског кантона, обезбеђују солидну посету туриста на простор Тузланског кантона, а тиме и одређен извор прихода за пословање давалаца туристичких услуга. Сразмерно повећању броја посетилаца, туристичких капацитета, те повећањем обима туристичких услуга, повећава се и запосленост становника Тузланског кантона. Туристички уреди и туристичке агенције су у улози рецептивних туристичких организација чији је основни задатак јачање и унапређење туризма на простору на коме уреди делују.

Ипак, у Тузланском кантону упркос бројним атракцијама и вредностима нису адекватно развијени нити представљени и комерцијализовани туристички производи, ни на домаћем ни на међународном туристичком тржишту. Тузлански кантон има добре предуслове који тренутно нису у довољној мери искоришћени нити промовисани за развој профитабилних туристичких активности: природни ресурси (термалне и лековите воде, близина река и језера), богато историјско, културно и индустријско наслеђе, повољан географски положај (нарочито уопгледу коришћења саобраћајне инфраструктуре), традиционална гостољубивост људи, постојеће туристичке агенције, постојећа туристичка инфраструктура, мултиетнички карактер и мултикултурна традиција, као и растућа свест главних политичких актера о користима које развој туристичког сектора доноси укупној привреди. Туризму, међутим, мањка партнерстава и промоције на тржишту, располаже се са мало путних веза између туристичких дестинација, постоји низак ниво пропратних услуга и недостатак високо образованих туристичких стручњака. Код грађана је недовољно развијена свест о туризму и заштити околине, низак је ниво промоције рецептивног туризма. Евидентан је и недостатак примене стандарда у струци, а туристичка инфраструктура у неким деловима Тузланског кантона је превазиђена и застарела.

Основни предуслов за адекватну, свеобухватну и приметну промоцију туризма Тузланског кантона је професионализација и то од уреда основних туристичких организација, преко других органа задужених за питања туризма, као и других релевантних субјеката, до Министарства трговине и туризма Тузланског кантона. Све службе морају бити заступљене од инвентивних, младих, пробојних и стручноспособљених особа које ће својим ангажманом презентовати Тузлански кантон широј јавности, отворити процес сталних посета туриста, а самим тиме допринети развоју свих сегмената привређивања, од оних које припадају туризму као делатности, преко оних које су комплементарне туризму, па и до производних. Стручно и добро припремљено особље је гаранција неопходног континуитета и важан развојни фактор. Осим професионалног особља у туризму Тузланског кантона биће потребне особе које ће део послова за потребе туризма обављати волонтерски (скупштине и већа туристичких заједница). Њихова улога ће се огледати кроз саветодавни и надзорни моменат у комплетном раду. Поред свих ових активности неопходно је укључити и приватни сектор у промоцију туризма. Локални економски развој се заснива на принципу да богатство и бољи квалитет живота у локалним заједницама не стварају државне власти него приватна предузећа која зависе од повољних услова пословања на локалном нивоу и стварању просперитета. Имајући у виду чињеницу да локални економски развој подиже ниво квалитета живота свих грађана на територији општине, логично је претпоставити да у њега требају бити укључени сви грађани (Умиханић, 2006:48). Уважавајући ову политику да би се осигурао развој Тузланског кантона као конкурентне туристичке регије, потребан је, управо, усклађен рад свих учесника у туризму, јавног и приватног сектора, на свим нивоима. Сви учесници туризма окупљени око јасне заједничке визије, морају деловати заједно и координисано на уклањању препрека ка испуњењу стратешких циљева развоја туризма. Подручје Тузланског кантона има довољно атрактивних туристичких садржаја у којима свако може провести угодан седмодневни или десетодневни одмор. Веома битно је радити на имплементацији развојних стратешких докумената који су на снази, а односе се на развој туризма, а посебно на имплементацији Стратегије развоја туризма у Тузланском кантону и Стратегије развоја туризма у Федерацији Босне и Херцеговине. Влада Тузланског кантона заједно са општинама мора радити синхронизовано на промоцији туристичких потенцијала, нарочито оних који нису познати изван ове регије, а могу појединачно или у туристичким пакет аранжманима бити разлог да се неко определи да ово подручје посети као туриста. За Тузлански кантон је битно да своје туристичке капацитете искористи на најбољи могући начин, тако што ће их кроз конкретне пројекте и промотивне кампање увезати са својом

туристичком понудом и тиме и њу учинити атрактивнијом, како за госте из Босне и Херцеговине, тако и за оне из иностранства. Ради пораста конкурентности потребно је јачати чвршће и стабилније везе туристичких фирми и других институција које се баве туристичком делатношћу. Неопходно је кроз активно партнерство успоставити системске услове за повећање туристичких капацитета што свакако подразумева дугорочан процес. Врло је значајно програмски, медијски и путем сајмова наступити на тржишту у иностранству. Данас је интернет најмасовнији медиј у туристичкој промоцији, јер представља интерактивни медиј комуникације између понуђача и корисника туристичких услуга. Стога Тузлански кантон мора битно подићи конкурентност и атрактивност туристичких производа путем респектабилних светских искустава и властитих иновација, ослањајући се на оне производе и пословне секторе у туризму који имају глобалну перспективу и где може изградити глобалну конкурентност.

12. СЕЛЕКТИВНИ ОБЛИЦИ ТУРИЗМА ТУЗЛАНСКОГ КАНТОНА – ПЕРСПЕКТИВЕ РАЗВОЈА ТУРИЗМА

Туристичко тржиште данас је динамично и изразито конкурентно. Опстанак на тржишту условљен је праћењем савремених трендова кроз које се идентификују тенденције кретања потражње, нове тржишне прилике, подручја могућих улагања и инфраструктурне потребе. Код планирања развоја, идентификовања и имплементација дугорочних трендова, адекватно прилагођавање туристичке понуде, те успостављање сарадње актера на свим нивоима предуслов је за даљи развој, повећање конкурентности, остварење већег тржишног удела и раст користи од туризма. У процесу развоја туристичке понуде дестинације, да би био успешан, морају суделовати сви пословни и приватни субјекти активно везани за тај простор, од приватних пружаоца услуга, те малих обртника, до хотелијера, локалних туристичких агенција и представника страних агенција и туроператора, јавних предузећа и градских власти. Може се рећи да сви становници туристичког места својим радом и активношћу утичу на квалитет туристичке понуде дестинације. Међутим, бино је истаћи да локалне власти (општине) имају кључну улогу у стварању повољног пословног окружења које треба унапредити рад постојећих предузећа и промовисати и подстицати отварање нових малих и средњих предузећа (Умиханић, 2006:48).

При планирању развоја туризма потребно је уважити нове трендове на туристичком тржишту који намећу потребу за сталним променама у структури туристичке понуде. Нови трендови у туризму полако одмичу од концепције конвенционалних одмора који су се нудили у прошлости. Туристи све више траже софистицираније облике туристичке понуде која посматра туризам кроз синергију спорта, природе, забаве, културе, авантуризма итд. Тузлански кантон има врло атрактивне туристичке потенцијале, пре свега јединствену природну и културно-историјску баштину. Међутим, потребно је тај потенцијал интензивније валоризовати у циљу стварања препознатљивог идентитета туристичке понуде, чиме би се повећала конкурентност и олакшало позиционирање на тржишту. Развој туризма требао би бити темељен на принципима одрживости, те планиран и усклађен на различитим подручјима, а са циљем пружања свеобухватне туристичке понуде која може задовољити различите профиле домаћих и иностраних туриста. Посебно треба водити рачуна о одрживом развоју туризма, јер туризам поред позитивних ефеката може и на негативан начин да утиче на природну околину, тако да се долази до својеврсног парадокса: да би се могао успешно

развијати, туризам захтева квалитетну и чисту животну средину, а својим развојем свакодневно угрожава њен квалитет. Управо због је тога потребно неговати одрживи развој туризма чији је основни задатак да направи позитиван однос између економије и заштите животне средине (Алибашић, 2006:120). “Суштина одрживог туризма је довођење у склад укупне локалне ситуације с регионалним и националним интересима, објективизација привлачне снаге ресурса и планираних туристичких атрактивности с позиције тржишта и профила туристичког производа, те уважавање заданих ограничења у сфери околиша, те социо-културног и економско-политичког аспекта“ (Кларић, 1994:25). Основна начела одрживог развоја различито разрађују поједини аутори када истичу специфичности одрживог развоја туризма (Смолчић, 1998:299):

- Менаџмент и планирање потребно је усмерити ка адекватном коришћењу ресурса у туризму;
- Концепт одрживог развоја није “анти - развојни“ концепт, али истиче лимите развоја у складу с чиме је потребно и развијати туризам;
- Акцент је на дугорочном промишљању развоја туризма;
- Менаџмент одрживог развоја туризма води рачуна не само о проблему заштите животне околине, већ и о економским, друштвеним, културним, политичким и другим питањима;
- Потребно је водити рачуна о једнакости и правди међу генерацијама људи;
- Сви заинтересовани субјекти из околине (*stakeholders*) требају бити консултовани, укључени у доношење одлука и информисани о проблемима одрживог развоја туризма;
- Неопходна је реална процена могућности примене одрживог развоја у пракси и могућих достигнућа у будућем развоју;
- Предузећа требају искористити тржишне предности примене одрживог развоја;
- Због могућих сукоба око коришћења ресурса потребни су уступци и компромиси и
- При оцени користи и трошкова одрживог развоја туризма треба уважавати све индивидуе и групе на које тако промишљен развој има утицај.

На основу напред реченог можемо закључити да се туризам у кантону мора развијати као еколошки, економски и социо-културолошки одрживи туризам.

Веома је важно за разумевање тренутне структуре и нивоа развоја туризма у Тузланском кантону и оцене његових могућности развоја у будућности, проучавање туристичког производа, као једног од кључних инструмента маркетинг микса, што ће представљати основу за давање одговарајућих конструктивних предлога (модификованих и нових праваца развоја туризма).

Тузлански кантон представља веома занимљиво и атрактивно подручје и посебно интересантно по многим обележјима природне средине и историјске прошлости. За ово подручје које обилује природним богатствима (плодне равнице, планине, реке и минерална богатства) људи су били везани још од каменог доба. Тузлански кантон има атрактиван туристички потенцијал, пре свега богату природну и културно-историјску баштину. Тај се потенцијал може и мора интензивније валоризирати у циљу стварања препознатљивог идентитета туристичке понуде Тузланског кантона, чиме би се повећала конкурентност и олакшало позиционирање на тржишту. На основу актуелног стања и респектовања елемената владине развојне политике и стратегије, Тузлански кантон се фокусира на јачање улоге туризма, као веома значајне привредне делатности која ће заузимати битно место у будућем привредном развоју Кантона. Снажењем економског раста и запослености ради веће друштвене усклађености, комплетирањем унутрашњег тржишта оријентисаног туризму и јачањем знања и иновација, доприноси се побољшању конкурентности, односно испуњењу економских услова за развој туризма, тј. стварању повољног амбијента да Тузлански кантон постане привлачна туристичка дестинација. Основни изазов туристичке економије је конкурентност, тј. како од Тузланског кантона створитијаку туристичку регију. Основни начин повећања конкурентности и остваривања снажног економског развоја је подстицање конкурентног туристичког производа. То се може постићи, пре свега, повећањем улагања у инфраструктуру и туристичке ресурсе.

Подручје Тузланског кантона обилује различитим потенцијалима који могу осигурати базу за стварање квалитетне и разнолике туристичке понуде у будућности. Планине овог подручја су богате шумом, испресецане бистрим рекама, карактеристичне по чистом и свежем ваздуху. Задржале су у себи исконску лепоту и очуваност еколошке равнотеже, што представља праву реткост у доба свеопште индустријализације. Планине Мајевица, Озрен, Коњух, Требава, Јаворник итд. пружају пејзаже, које карактерише шумовитост, већа надморска висина, летње захлађење, чистина ваздуха, естетике, погодност за опуштање у миру и тишини и читав низ природних туристичких атракција. Ово подручје обилује локалитетима и објектима од културно-историјског значаја како на државном тако и

на локалном нивоу, као и са диверзификованим културно-историјским вредностима од неолитских археолошких налазишта, грађевинама и локацијама из периода средњовековне Босне, локалитетима са богумилским стећцима, те заоставштином из османског периода итд. Сваприродна богатства и културно-историјске споменике треба најпре научно и у сваком другом погледу истражити, припремити о њима научне студије или брошуретј. извршити квалитетну валоризацију, ревитализирати, сав простор у унутрашњости и околостурдити и оплемениити, а затим уврстити у туристичку понуду. Овоме делу понуде је потребно посветити посебну пажњу, јер површност неће бити довољна и, у односу на квалитет понуде, биће ретроградна. Адаптација и ревитализација културно-историјских споменика и сређивање околиша мора бити превасходна обавеза надлежних органа општина, основних туристичких организација и других надлежних органа од месне заједнице, преко општине до надлежних органа Кантона. Истовремено природне и пејзажне вредности подручја дају додатну вредност целом амбијенту и представљају туристички потенцијал који може бити развијан одвојено или у комбинацији са постојећим културним вредностима. Све ови набројани природни и антропогени потенцијали представљају добру основу за развој туристичке привреде. Међутим, као што је случај у већини подручја на територију Босне и Херцеговине, потенцијали за развој туризма до сада нису адекватно искориштени и потребна су знатна улагања и пажљиво планирање туристичке понуде засновано на модерним принципима и укључивању група или појединаца како би туристичка понуда достигла оптимум. Адекватном валоризацијом туристичких потенцијала створили би се услови за богату и садржајну туристичку понуду. На тај начин њиховим укључивањем у туристичке токове побољшао би се стандард становништва појединих општина и Кантона у целини. Ово је од капиталног значаја, јер су сва потенцијална туристичка добра углавном везана за привредно неразвијена подручја и овде се туризам јавља као реална, најсврсисходнија и најбржа шанса савладавања економске заосталости.

О великом значају туристичке валоризације за развој туризма пише проф. Нурковић: Туристичка валоризација представља комплетну оцену природних и антропогених ресурса који су значајни за развој туризма. Значај туристичке валоризације третира се у теоретским расправама савременог туризма, затим, пропагандом туристичких вредности одређених подручја, анализом начина и обима презентације туристичких потенцијала и анализом избора локација за изградњу туристичко-угоститељских објеката, њиховог димензионирања и функционалности. Туристичка валоризација се не сме изједначавати са економском валоризацијом, јер ни природне ни антропогене вредности, без обзира на степен садашњег

значаја који имају за туризам, нису роба у класичном економском смислу (Нурковић, 2006:254).

Најзначајније мотиве развоја туризма чине природне лепоте и ресурси који су често основни фактор који привлачи туристе у неки простор. Међутим, туризам базиран само на природним атракцијама, ма како оне биле квалитетне, не доноси толике ефекте какви се постижу тамо где, осим природних, туристе привлаче и антропогеографски атрактивни објекти и манифестације. Овде убрајамо културно-историјске споменике, културне и верске установе, културне и верске манифестације, затим забавне, спортске, привредне и друге атрактивне манифестације и приредбе.

Географски положај, те природни и антропогеографски мотиви Тузланског кантона показују да постоје повољни услови за развој туристичке привреде у овом кантону и они Тузлански кантон сврставају у подручје високо квалитетних туристичких ресурса. Квалитет тих ресурса тим је већи што својом бројношћу и разноврсношћу омогућују широку лепену комплементарних туристичких садржаја. Веома је битно истаћи да Тузлански кантон има изграђен имиџ и да је постао препознатљива туристичка дестинација у Босни и Херцеговини.

Тузлански кантон данас има компаративне предности у туризму јер поседује диверсификовану структуру основних атракција, јер је близу традиционалним и новим туристичким тржиштима, јер има дугу историју и општу препознатљивост, очуване природне ресурсе и сразмерно добре комуникације и поседује велики људски потенцијал (око 500.000 становника). Туризам, као привредна делатност у Тузланском кантону може да постане јака економска грана и значајан фактор привредног развоја, јер кантон поседује вредну туристичку понуду. Туризам представља врло озбиљну развојну шансу Тузланског кантона, па је у Регионалној стратегији економског развоја означен као један од четири стратешка циља, а здравствени туризам је идентификован као једна од четири стратешке оријентације за регију (Просторни план за подручје Тузланског кантона 2005–2025, 2008:279). Туризам Тузланског кантона се не налази на задовољавајућем нивоу, што је нарочито последица изостанка адекватних пословних активности, интересних повезивања, недовољне употребе информационих технологија и концепта одрживог развоја. Тренутно стање туристичке инфраструктуре у Тузланском кантону у већој мери није у складу са захтевима иностране туристичке тражње којој претендује цело рецептивно тржиште Босне и Херцеговине. Туристички доживљај код туриста из развијених земаља већ дуже време се базира на активном одмору богатом разноврсним догађајима који ће испунити сва чула туристе и креирати позитивно сећање. Да би се поменуто постигло неопходно је применити

савремене облике пословања, приступа потрошачима и информационе технологије. Тузлански кантон тежи да постане дестинација развијеног континенталног туризма чији се развој темељи на одрживом коришћењу природних и културних потенцијала, те средњем и малом предузетништву које ће осигурати привредни развој Кантона и створити окружење привлачно за инвестирање, одмор и рекреацију. Развој предузетништва у туризму је у повојима и стога је потребно деловати на његов развој. У Тузланском кантону последњих година јавни и приватни сектор улаже велике напоре у развој туризма. Стратегија развоја туризма у Тузланском кантону коју је 2000. године објавило Министарство трговине, туризма и саобраћаја Тузланског кантона указује на могућности остваривања већег туристичког промета. Потребно је, такође, провести све неопходне активности на успостављању сарадње свих учесника у туризму (локалне самоуправе, Туристичке заједнице, предузетника у туризму, Министарства туризма) на подручју Тузланског кантона, а све са циљем повећања броја квалитетних туристичких производа. Такође, неопходно је константно радити на развоју људских ресурса у туризму кроз додатну едукацију. У складу са тим ради се на: 1. побољшању квалитета и структуре туристичке понуде и услуге, 2. смањењу сезоналности у туризму, 3. повећању просторног туристичког ресурса, 4. развијању одрживих облика туризма, тј. развој туризма у складу са принципима одрживог развоја. Проблем са којим се дестинације које желе развијати одрживи развој туризма суочавају везани су за чињеницу да је нужно преузети ризик и изазов „дугорочне оријентације“ и прихватити изазов дугорочног постепеног развоја одрживих дестинација. Обзиром на географску обједињеност, односно концентрисаност различитих природних туристичких потенцијала на простору кантона и активно деловање на креирању нових туристичких атракција, могуће је објединити на регионалном принципу понуду и дефинисати Тузлански кантон као јединствену туристичку дестинацију. Уз све напред наведено, кључни изазов који се налази пред актерима и носиоцима туристичке понуде и доносиоцима просторних планова на подручју Кантона јест очување равнотеже и заштита околине. Ово је посебно значајно у светлу растућих активности на креирању туристичких атракција чији захвати неминовно делују у правцу дестабилизације природне равнотеже.

Тузлански кантон има неколико традиционалних пословних сектора у туризму са шансама за глобалну конкурентност, али и могућност да развије потпуно нове секторе с обзиром на промене на светском туристичком тржишту. Дати су приоритети оним секторима у којима Тузлански кантон има најјачу атрактивност и где може најбрже да изгради властите конкурентске предности. Оне се граде на начин да се производи и услуге обликују по узору

на конкуренте, или још боље, на начин потпуно различит од конкуренције, то јест с уградњом властитог идентитета. На такав начин врши се одабир производа, односно конкурентних туристичких сектора, и предлаже се укупна развојна политика у туризму Тузланског кантона. Развој регионалног туризма је претпоставка успеха неке дестинације у туризму, јер пре свега стварају се услови прво на локалном, то јест регионалном нивоу, па тек онда шире.

Савремени туризам одликује трансформација масовног у индивидуални туризам, који је усмерен на креирање заједничких вредности и активан однос према дестинацији. На линији ових трендова могуће је искористити туристичке потенцијале Тузланског кантона. При томе мислимо пре свега на културно-историјско наслеђе као подлогу за креирање понуде у области културног туризма и на минералне изворе као подлогу за креирање понуде здравственог туризма и велнес туризма, чије учешће расте из године у годину. Као изузетно значајна могућност у креирању понуде здравственог туризма на располагању је и понуда комбинације клиничких здравствених услуга – кардиоваскуларне операције и интервенције, дерматолошке и слично, у којима су клинички центар и приватне ординације далеко ценовно конкурентније у односу на исте у иностранству, а квалитетом услуге нимало не заостају. У поређењу са остатком Босне и Херцеговине наравно да су ове предности још више изражене. Структура природних, односно наслеђених и изграђених елемената туристичке понуде на простору Тузланског кантона иде у прилог одредељу да се креира мултидимензионална туристичка понуда, те да се иста комбинује са другим гранама привредних делатности.

Један од великих потенцијала на којима се може градити будућа туристичка понуда Тузланског кантона су језера. На простору Тузланског кантона постоји неколико мањих природних језера, али су свакако за развој туризма значајнија вештачка језера: Модрац, Сњежница, Вида, Хазна и Паноника. Модрац је највеће и најзначајније језеро површине 17 км². Језеро је смештено на простору три општине: Тузла, Лукавац и Живинице. Веома је богато је рибом и поседује све могућности за развој туризма, угоститељства и разних облика спортова на води (слика 14). Снежница је друго језеро по величини површине 103ха. Језеро се налази на простору општине Теочак и има чисту воду, као и природни амбијент у којем се налази. Вида и Хазна су акумулациона језера у општини Градачац и представљају привлачну дестинацију за туристе. Поред ових језера постоји још и неколико мањих: Хрватска брана у Бановићима, Венац у Лукавцу, Топлице у Живиницама, Бистарац у Лукавцу и сви они представљају атрактивна излетничка места.

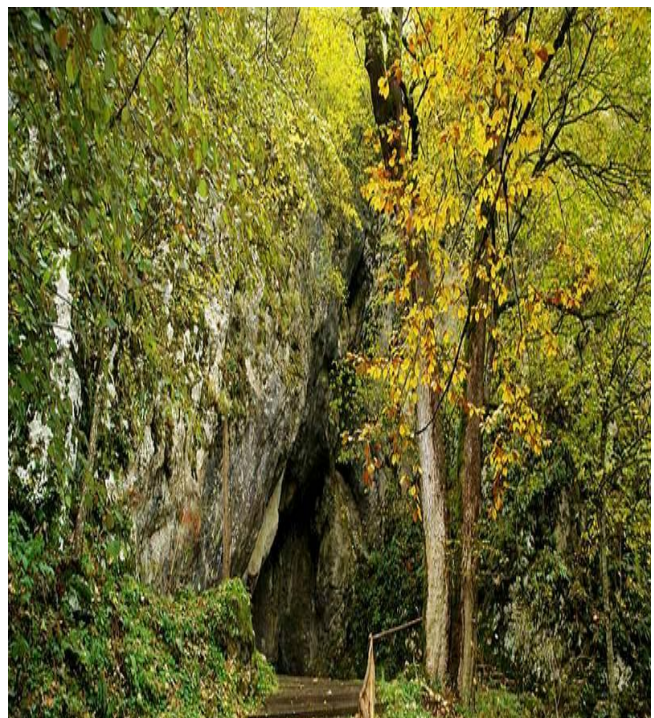
**Слика 14: Језеро Модрац представља значајан туристички потенцијал
Фото: Един Јахић, 2012.**

**Слика 15: Планина Коњух
Фото: Един Јахић, 2012.**

**Слика 16: Врхови планине Коњух
Фото: Един Јахић, 2012.**

**Слика 17: Улаз у Девојачку пећину у насељу Братељевићи
Фото: Един Јахић, 2012.**

Уз ова језера су се већ формирали значајни туристички локалитети који по свом положају и бројним другим значајним обележјима имају предуслове за покретање и развој

богате туристичке понуде (купање, веслање и једрење, разне облике такмичарских дисциплина на мирним, језерским водама и рекреације) и уз одређена инвестициона улагања представљају велике потенцијале за развој туризма.

Здравствени туризам представља респектабилан ресурс на којем се може развијати туризам Тузланског кантона. Природне вредности уз бањска лечилишта, Бања “Илица“ Градачац, Слана бања Тузла и термалне воде у Грачаници са чувеним лековитим, природно-термалним и минералним водама које лече готово све упалне процесе, реуматичне, неуромишићне, неуролошке и гинеколошке болести, те разна посттрауматска стања и рехабилитације, представљају значајне туристичке ресурсе. Ово су модерно опремљене бање са пратећим садржајима, спортским и рекреационим теренима, а у близини бање “Илица“ у Градачцу се налазе два вештачка језера “Хазна“ и “Вида“ са уређеним плажама, која пружају могућност за бројне облике рекреације и пратећим угоститељским и другим садржајима. Панонска језера су једина слана језера у Босни и Херцеговини и изграђена су у централном делу града Тузле (о чему је већ било речи). Језера се пуне сланом водом и имају салинитет 33% што их чини веома лековитим. У склопу овог комплекса се налазе и слани водопади који представљају инхалациони центар, затим пратећи садржаји - плаже, угоститељски објекти, спортски терени и на тај начин пружају комплетан туристички угођај. Термоминерални извор у Славиновићима (Тузла) је испитан и здравствена вредност воде је доказана и у институцијама ван државе. У склопу овог извора постоји базен и тушеви који представљају богатство за грађане града Тузле. Тузлански кисељак, са извориштима у Кисељаку и Љубачама, је минерална вода која је позната и дуго времена се користи и дистрибуира широм наше државе. Наведени локалитети отварају могућност за развој здравственог и рекреативног туризма. Потенцијал који пружају ти извори лековите термалне минералне воде је огроман. Уз изградњу одговарајуће инфраструктуре, додатних забавних садржаја уз адекватно позиционирање на тржишту маркетиншким напорима, створит ће се услови за целогодишње пословање и ангажовање великог броја радника. Да би ове дестинације биле што посећеније, њихово руководство и друго запослено особље требају осмислити још адекватнији приступ тржишту, а то ће довести до повећања броја посетилаца.

Планина Коњух представља велики туристички потенцијал (слика 15 и 16). Туризам везан за планину Коњух је перспективан, јер се може упражњавати и зими и лети и он је постојан у односу на промењиве климатске услове. Планина Коњух представља природно богатство, али и значајан туристички потенцијал Тузланског кантона. Природа Коњуха је интересантна и разноврсна. На ширем простору су евидентирани многи геоморфолошки

феномени, као што су стене, пећине, кањони и карстне конфигурације. Са хидролошког аспекта ово подручје је врло специфично по бројним изворима, потоцима и мањим речицама. Са аспекта својих хидрогеоморфолошких карактеристика, високих флористичких и фаунистичких вредности, изузетно високог степена биолошке разноликости, високог степена ендемичности и реликтности врста биљака, гљива и животиња, као и релативно високог броја угрожених врста, те високе вредности непоновљивих екосистема и пејзажних карактеристика, један део овог подручја је укључен у категорију заштићених подручја, односно представља заштићени пејзаж. Природа Коњуха је прихватљива и примамљива за све врсте туриста: рекреативце, ловце, риболовце, планинаре, спелеологе и поседује све услове за развој зимског и сеоског туризма. У зимском периоду то су рекреативно скијање, те све врсте врхунског алпског скијања и нордијских дисциплина. Будући да на овој планини у зимском периоду има доста снега и он се јавља већ од октобра и траје све до априла, то погодује упражњавању турног скијања. То је вид рекреативног скијања који обједињује скијање и планинарење. Турно скијање је популарно у свету и за овај вид скијања постоје добри услови.

Река Дрињача и њене притоке, те језеро под Коњухом су богате рибом: поточном пастрмком и липљаном, што ствара претпоставке за риболовни туризам. Планина Коњух има изванредне услове за летњу туристичку понуду планинарима, алпинистима и уопште љубитељима изворних природних лепота, као и пријатељима ловног туризма.

Заштићени пејзаж Коњух територијално обухвата делове општина Бановићи, Кладањ и Живинице, а простире се на површини од 8.016,61 хаи најзначајне природне појаве су:

1. Девојачка пећина у Братељевићима,
2. Бебравска пећина,
3. извориште воде “Мушка вода“,
4. планинско језеро “Коњух“,
5. некропола стећака и археолошки локалитет “Куман“ и
6. ретке ендемске врсте флоре и фауне.

Девојачка пећина се налази на подручју општине Кладањ у насељу Братељевићи. Девојачка пећина је предисламско култно место, које су наши преци претворили у најзначајније довиште на овим просторима и убраја се у ред јурјевских дова. Назив пећине у Братељевићима у народу је Девојачка пећина, по легенди која датира још из османског периода (слика 17). Легенда говори да су на сеоском прелу момци и девојке доказивали своју храброст разним доскочицама, а једна од њих је била да момак који жели доказати храброст

уђе у пећину и из самог средишта пећине са извора донесе врч студене воде. Како нико од присутних момака није смогао храбрости да то уради, добровољно се пријавила једна девојка. Отишла је до пећине и захватила воду из извора. Као помоћ да се креће кроз пећину понела је вретено, које је заболела поред извора. Други део вретена је пробола кроз скути дуге хаљине, али у тренутку када је покушала да устане осетила је како је нешто вуче у воду, те је од страха умрла на лицу места. Девојка је и сахрањена непосредно уз извор у пећини, а недуго затим њен мезар се скаменио. Ово место је претворено у довиште, које је једно од најзначајнијих довишта у Босни и Херцеговини. Ово довиште окупља око педесетак хиљада ходочасника у једном дану. Довиште је знатно старије од Ајватовице и окупља вернике из читаве Босне и Херцеговине. Поред верског карактера овај локалитет је интересантан и као археолошко налазиште, јер су на зидовима пећине пронађене гравуре и цртежи. Осликане су сцене лова, јахача, људске фигуре, коњаници и други облици. Сви ови цртежи датирају из каменог доба. Тако да је овај локалитет веома значајан и са верског, али и културолошког становишта. Простор око Девојачке пећине треба уредити за потребе религиозног туризма. Посетиоци би могли бити домаћи становници-верници и други знатижељници и посетиоци - верници из других земаља. Погодност томе се веже и за близину аеродрома "Дубраве".

Бевравска пећина спада у ред понирућих пећина. Улаз у пећину се налази на 882 м/нв изнад реке Беброштице у планинском масиву Коњух. Укупна дужина до сада испитаних ходника, укључујући и завршну галерију износи 500м. Поред главног пећинског ходника постоји још неколико мањих ходника који поседују велики број сталактита и сталагмита. Посебно богатство пећине представља изворска вода, односно поток који тече целом дужином пећине и чини посебну атракцију.

На планини Коњух у селу Доњи Оловци налази се средњовековна некропола стећака, на локалитету Куман. Ради се о 17 стећака, и то: 12 сљемењака, 4 сандука и 1 ступ (усаценик). Стећци се налазе у низовима, оријентације у правцу запад–исток. Ова некропола стећака потиче из касног средњег века (13-16 век) и представља значајан културни споменик и посебно интересантну туристичку атракцију.

Тузлански кантон са својим разноликим рељефом са неколико изразитих рељефних целина (део планине Требаве са огранцима Ратиша, Спречка долина, те део планина Озрена и делова Мајевице) великим површинама под шумама, чистим ваздухом, великим бројем чистих водотока и изворишта, благом климом, те разним врстама дивљачи доказује да постоје велики потенцијални, који представљају природне фактореза развој туристичке привреде. Ове области су посебно интересантне за спортски туризам: лов, планинарење,

зимске спортове и зашетњу у природи. За све љубитеље воде и активности на води ту је и велики избор река и језера. Такође, предели непосредно у долини Спрече атрактивни су за развој рекреативног туризма, посебно спортски риболов, као и за камповање.

Ловни туризам представља значајан фактор у туристичкој понуди Тузланског кантона. Ловне карактеристике ове регије се огледају у повољним еколошким условима (клима, конфигурација терена, простране шуме и планинске ливаде, изолованост подручја, мочварна станишта итд.) што омогућава да се на овом простору одржи велико богатство биодиверзитета ловне дивљачи. Подручје Тузланског кантона богато је и разном дивљачи (срне, дивље свиње, лисице, зечеви, фазани). Постојање дивљачи у ловишту јесте и главни мотив за одлазак грађана у природу. Због тога је веома битно одржавање и уређење ловишта. О подручјима у којима постоји стална или повремена забрана лова за одређене врсте брину се чланови општинских ловачких друштава, као и Кантонално ловачко друштво. У Тузланском кантону постоје пет висинских ловишта - Мајевица, Јаворник, Коњух, Требава и Озрен и неколико низијски ловишта од којих је најзначајније Спречко поље. У Мионици, насељу које припада општини Градачац, налази се фазанерија "Ланиште" која производи фазанске пилиће и својом производњом задовољава потребе Тузланског кантона. У последње време постоји све већа заинтересованост ловаца из других држава за лов на овом подручју, а посебно за лов на крупну дивљач, што указује да би убудућности ловство у овом кантону требало у већој мери улазити у туристичку понуду.

Сеоски туризам има велике могућности за развој и био би подржан пољопривредном производњом на бази мањих индивидуалних газдинстава. Коришћење рекреативних квалитета сеоских средина у туристичке сврхе довело је до појаве сеоског туризма. Концепт сеоског туризма који подразумева јединствене стандарде за аутентичне смештајне капацитете, те понуду еколошки произведене хране уз савремени комфор, има велику тржишну вредност. Развој сеоског туризма омогућава економски оправдано оживљавање старе аутентичне архитектуре, те сећања на традиционални начин живота. Пружање туристичких услуга становника села отвара могућност остваривања допунских извора прихода за пољопривредна и сточарска домаћинства. Сеоски туризам може се врши снажан позитиван утицај на сеоско становништво, као што су: осигурава им допунске приходе што објективно може повратно деловати на модернизацију пољопривреде и подизање културног нивоа живљења на селу; проширује тражњу производа пољопривреде, јача економску базу села и утиче на смањење миграционих кретања село – град. "Захваљујући сеоском туризму укупна духовна и материјална култура локалног становништва може постати активан

туристички мотив који на овај начин добија своју економску вредност“ (Кошић: 2006:179). Развој туризма на селу треба посматрати у оквиру укупног развоја континенталног туризма, јер сеоски туризам ствара претпоставке за проширење атрактивности туристичке понуде и повећање промета у спортско-рекреативним центрима. То истовремено подстиче брзи економски, здравствени и културни преображај села. Сеоски туризам је на овом простору тек у почетној фази развоја и наилази на многе проблеме, али постоји велика заинтересованост и пружаоца и корисника туристичких услуга за овим обликом туризма. Овај концепт туризма примењив је у свим крајевима Тузланског кантона, те би осим повећања животног стандарда локалног становништва, придонио очувању културно-историјске баштине и природних потенцијала. У свим општинама Тузланског кантона постоје добри предуслови за развој оваквог облика туризма, а посебно у планинским деловима кантона.

Конгресни туризам све више добија на значају. Овај облик туризма је изразито атрактиван и одвија се углавном изван главне летње туристичке сезоне, што је довољан разлог за интензивно потицање његовог развоја. Специфичан је по својој динамици и имиџу који ствара. Подупирање институција у организацији међународних научних скупова и истраживачких пројеката утицало би на развој Тузланског кантона као регионалног академског и научног центра, који ће привлачити све више страних стручњака, научника, професора и истраживача. За развој конгресног и научног туризма постоје капацитети у Тузли (хотел “Тузла“) и Лукавцу (хотели “Лукавац“ и “Сенад од Босне“).

Такође, веома битно је истаћи развој коњичког спорта у новосаграђеном Хиподрому “Вуковић“ код Градачца, који пружа услуге јахања коња, вожње кочијама, као и утрке коња. Затим развој спортског летења и падобранства на спортском аеродрому у Раинцима код Калесије.

Етносоцијални туристички ресурси Тузланског кантона су хетерогени и захватају читав спектар материјалне и духовне културе. Култура је један од чинилаца туристичке привреде и то оног дела, који почива на културним добрима, као мотивима туристичког путовања. Веза између културе и туризма се остварује када култура са културним и уметничким производима, који представљају културна добра, изађе на туристичко тржиште. У том случају се остварује посебан вид туристичког кретања, а то је културни туризам (Бесермењи, 2006:180). Такође о великом значају културе за развој туризма писао је Ш. Међедовић: “Култура је иманентна туризму, она је његова интегрална компонента, јер је туризам производ културе, културе живота и друштвеног рада“ (1986:49). Народне игре, песме, обичаји, народне ношње, рукотворине, кулинарске вештине, менталитет и друге

особине народа (гостољубивост, услужност, приступачност, темпераментност) представљају посебне туристичке атрактивности, које имају туристичку вредност и могу имати значајну улогу у привлачењу туриста. Већина савремених туриста, уз рекреацију, слободно време жели провести и у упознавању људи и средине у којој бораве, њене историје и достигнућа, бити учесник неке културне манифестације у месту где привремено борави као туриста, уживати у богатству фолклора, изворних игара, народних песама, обичаја, ношњи и кућне радиности. Поред овога, туристима су привлачне и бројне забавне и спортске приредбе (Куленовић, 2005:20). Манифестације су значајне за приданошење развоја културног туризма на подручју сваке јединице локалне самоуправе, па тако и Тузланског кантона, уопште. У савременој општој туристичкој понуди, манифестациони туризам представља облик туризма који може да допринесе повећању обима тражње, према природним и културно-историјским вредностима потенцијалне или афирмисане туристичке дестинације, а имају и друштвено-економски значај за туристичка места (Ромелић, 2006:14-15). Манифестације имају позитивне ефекте за локално становништво, те се уз квалитетну организацију и промоцију истодобно могу имплементирати у туристичку понуду током целе године. Од привредних манифестација по којима је овај кантон познат у Босни и Херцеговини и шире треба споменути: “Промо сусрети“ у Тузли, “ВiН TOURS“ – сајам туризма, хотелијерства, опреме и прехране – Тузла, “Сајам шљиве“ који се одржава у Градачцу, “Дани јагодастог воћа“ у Челићу, Еко сајам у Тузли, Сајам лова, риболова, туризма и трговине “ЛИСТ“ у Лукавцу, “Трешњарево“ у Градачцуи Сајам привреде у Грачаници. Поред привредних манифестација, треба истаћи и културне манифестације: Градачац – отворени град, Сребреник – отворени град, књижевни сусрети “Cum grano salis“ у Тузли, Лето у Тузли-Тузла, Фестивал севдалинке у Тузли, Фестивал народне музике – Лукавац, Кикићеви сусрети у Градачцу, Мурадбеговићеви дани у Градачцу, Мирис грачаничких липа-Грачаница, ликовна колонија “Брешке“ код Тузле, ликовна колонија “Вршани“ код Тузле, ликовна колонија “Ђурђевић“ код Живиница, ликовна колонија “Пурачић“ код Лукавца, Дани девојачке пећине Кладањ, Живиничко лето-Живинице, Interbifer - Међународна изложба портрета галерије Исмет Мујезиновић у Тузли и Тузлански позоришни дани у Тузли. Већина ових манифестација има подршку локалних власти и добро су прихваћене од стране грађана. Међутим, при организовању ових манифестација потребно је настојати то осмислити аутентично и на тај начин их издвојити из уобичајених клишеа организовања манифестација. У наредном периоду потребно је осмислити нове манифестације и настојати да свака општина Кантона има једну препознатљиву манифестацију.

Индустријско наслеђе се дефинише као интердисциплинарни метод проучавања материјалних и нематеријалних сведочанстава, докумената, артефаката, објеката, насеља, и осталог што је створено ради или деловањем индустријских процеса. "Чине га зграде и машине, радионице, погони и фабрике, рудници и места за прераду руде, стоваришта и складишта, места где се енергија производи, преноси и користи, саобраћај и сва пратећа инфраструктура, па чак и места намењена друштвеним активностима повезаним са индустријом, попут стамбених или образованих" (Куленовић, 2010:24).

Индустријско наслеђе можемо поделити у три веће скупине:

- Индустријске и технолошке споменике
- Индустрија свих врста укључујући пољопривреду и производњу хране
- Нематеријална баштина

Постоји много начина помоћу којих се индустријска баштина може користити у туристичке сврхе, односно гдје може постати средство од интереса за посетиоце и тиме придонети стварању туристичког производа. Неки од њих су:

- Разгледавање знаменитости
- Увид у естетске вриједности архитектуре и артефаката
- Прилагођавање бивших индустријских постројења у туристичке објекте
- Креирање културних догађања испирираних индустријским наслеђе (Report on the outcome of the seminar on "Industrial Heritage in Tourism Policies for Sustainable Development", Zabrze, Poland, 2011.)

Индустријско-историјско наслеђе представља веома интересантну туристичку понуду у функцији развоја туризма, као што су стари привредни објекти нпр. упознавање старе технологије производње соли искувавањем слане воде у тавама и нове технологије путем вакумупаравања, стари рудници угља и соли, старе пруге и возови итд. Таквих примера има у свету, а свакако најбољи примери добре праксе употребе индустријског наслеђа у туристичке сврхе које је валоризовано и афирмисано су Музеј соларства у Кракову и Музеј рударства у Велењу. Музеј соларства у Кракову представља најбољи пример како се рударство може користити у туристичке сврхе, док су Словенци рудник угља у Велењу претворили у Музеј рударства Словеније. У свету одавно напуштене руднике претварају у туристичке атракције које привлаче велики број људи. У јужној Пољској, 13 км од града Кракова налази се рудник соли Виеличка (Wieliczka). Ово ремек дело природе, које је преуређено у туристичке сврхе налази се од 1978. године на Попису светске културне баштине UNESCO-а. Рудник соли Виеличка је континуирано производио со од 13. века до

2007. године, као један од најстаријих рудника соли у Пољској. Рудник од девет спратова досеже дубину од 327 метара и дуг је преко 300 км. Туристичка стаза је дуга 3,5 км и обилази најзначајније делове рудника. У руднику се налазе бројне скулптуре, те целовита Црква св. Кинге (највећа подземна црква на свету), које су рудари исклесали из живе камене соли (слике 18 и 19). Црква је дужине 54 м, ширине до 18 м, док висина износи око 12 м. Настала је 1896. године када је извађено преко 20.000 тона соли и рудари су је градили 67 година. Захваљујући акустици у њој се редовно одржавају концерти симфонијског оркестра Кракова. Око 2 милиона посетиоца посети овај рудник сваке године. Посетиоца се морају спустити низ 378 степеница, 67 м у дубину, како би посетили рударске ходнике, капеле, олтаре, скулптуре и слано језеро, а на дубини од 135 м налази се лифт које их враћа на површину. Испод 200 м налази се санаториј, лечилиште с константном температуром и влажношћу. У руднику се налази и музеј рударства с највећом колекцијом оригиналних алатки и рударске опреме која илуструје развој рударске технологије од средњег века до модерног доба (Извор: <http://hr.wikipedia.org/wiki/Wieliczka>).

Јединствен пример ове праксе на простору бивше Југославије налази се у Велењу, где су исцрпљени празни копови рудника угља преуређени у Музеј рударства Словеније. Разгледање музеја је подељено у два дела – први део почиње спуштањем рударским лифтом до дубине од 180 м где посетиоце чекају водичи и мултимедијско представљање настанка, открића и вађења угља некад и данас. Тако се туристи упознају са историјом рудника и рударства. Након тога следи вожња подземном жељезницом. После вожње подземном железницом (преуређене да подсећа на колица за транспорт руде) с краја на крај ровова, посетиоци, баш онако као што су некада чинили рудари, добијају прилику да предахну у кантини уз рударску ужину (хлеб и кобасицу). Други део поставке је сталног карактера и омогућује гледање сталне поставке о развоју словеначког рударства, где су заступљени сви рудници Словеније, при чему је посебна пажња посвећена животу рудара; филмови и исечци приказују настанак рударских колонија и живот у њима. Посетиоци се шетају кроз собе, кухиње, спаваонице које су опремљене скромно, комадима старинског намештаја, као некад рударске. Посебно јединствено истаћи квалитет сајта који води овај музеј. Његов садржај даје све неопходне податке о руднику и његовим садржајима. Сајт је урађен на више језика и веома лако се користи, чак и за оне кориснике чија информатичка писменост није на неком завидном нивоу. (Извор: http://muzej.rlv.si/si/files/default/zlozenke/MPS_letak).

Слика 18: Унутрашњост рудника Виеличка
Извор: <http://whc.unesco.org/pg.cfm?cid>

Слика 19: Црква св. Кинге
Извор: <http://hr.wikipedia.org/wiki/Wieliczka>

Одличан пример како се индустријско наслеђе може користити у туристичке сврхе представља Фелклингенска железара у Сарској области. Наиме старо индустријско постројење у Фелклингену требало је бити порушено, али је 1994. године захваљујући Сарском одељењу за заштиту споменика културе очуван као споменик техничке културе и уврштен на листу Светске културне баштине. То је заправо и једини историјски комплекс високих пећи који је опстао и који демонстрира цео процес производње сировог гвожђа, са високим степеном аутентичности и комплетности. Због великог успеха у свом раду Сарска област је ту 1999. године основала Европски центар за уметност и индустријску културу који представља носећу организацију за развој овог центра као споменика индустријског наслеђа. У току периода од десет година више од два милиона људи је посетило ово место (Стојановић, 2011:216).

Експлоатација и производња соли у прошлости представља велики туристички потенцијал Тузланског кантона, а представљају га Сони трг, Слани бунари, Стара фабрика соли и Рудник соли Тушањ. Данашњи град Тузла почео се развијати на простору око Соног трга, Сквера и Слане бање. На Соном тргу се налазио један од извора соли који је служио зацрпљење слане воде и за организовану производњу соли. Сони трг је некада био средишња тачка (пазариште) око које су се даље градили бројни верски и јавни објекти. Са доласком Османлија 1463. године производња соли се упетостручила, те је град почео добијати на важности. Производња соли и приходи од ње били су кључни фактор који је утемељио Тузлу као касабу. До организоване производње и продаје соли долази модернизовањем соног бунара на данашњем Соном тргу 1476. године и проглашењем Тузле “царским хасом“ 1477.

године. На Соном тргу налазило се и до 80 тава у којима се искухавала слана вода извучена из бунара. Након великих економских реформи из 17. века, у граду се почела развијати слободна трговина. Са развитком нових заната Тузла се развила у административно средиште Зворничког санџака и постала важан комуникацијски, војни, трговачки и културни центар североисточне Босне. Пред крај Османлијске владавине Тузла је имала приближно око 5.000 становника и била је један од највећих градова у Босни и Херцеговини. За тузланску со се знало и изван Босне. У 17. веку француски краљ Луј XIV је преко својих трговаца набављао со из Тузле за свој двор, а њом се и Босански ејалет представио на Међународној привредној изложби у Филаделфији 1876. године. Сони трг је, заједно са рестаурираним првобитним сланим бунаром, обновљен 2004. године и ту је направљен Музејско-туристички комплекс "Сони трг". На тргу се налази реплика неолитске посуде за исољавање, која је саставни део фонтане, украшене мозаиком из Равене. На Соном тргу се налази и музејска поставка предмета из доба неолита и османског периода, пронађених на локалитетима у и око Тузле, као и реплика сојенице. Овом поставком део културно-историјског наслеђа директно је постао доступан свим грађанима и посетиоцима Тузле. Музејско-туристички комплекс "Сони трг" има велики значај за промоцију индустријског и културног наслеђа у функцији промоције туристичке понуде. Након анексије Босне и Херцеговине од стране Аустро-Угарске монархије, прва солана, изграђена 1885. године у предграђу Тузле, у Симин Хану, представљала је почетак индустријске производње соли у Тузли. Стара зграда Солане из 1885. године у Креки, сони бунар из 1477. године на Соном тргу и комплекс сланих бунара са цевоводом и пумпном станицом на Борићу су прва добра у Босни и Херцеговини која су проглашени националним споменицима у категорији индустријског наслеђа и данас представљају добру основу за могућност коришћења индустријског наслеђа у промоцији туризма. Комисија за очување националних споменика Босне и Херцеговине на 35. седници одржаној од 20. до 27. новембра 2007. године донела је Одлуку да се Индустријско наслеђе – Производња соли у Тузли проглашава националним спомеником Босне и Херцеговине. Национални споменик чине три целине: 1. Стара солана Крека са димњаком, радионицама и Зградом са складиштем ретких материјала и Музеј соли са покретним наслеђем, 2. Комплекс солних бунара са пумпном станицом, 3. Солни бунар из османског периода. (Извор:http://www.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&l)

Музеј соларства, који постоји у оквиру Фабрике соли (Солане), баштини фото-документациону грађу и предмете који сведоче о историјату соларства у Тузли. Међутим, сигуран туристички потенцијал имају и следећи објекти који су део историјско-

индустријског наслеђа Тузле: улаз у стару јаму Молухе Рудника угља Крека, иза Рударског института (може се претворити у Музеј рударства); остатак јаме Рудника соли Тушањ (може се делом претворити у спомен собу, а највећи део инфраструктуре, управна зграда с парком у бањско лечилиште).

Фабрика пива као и Ресторан “Пивница Таверна” која је саставни дио фабрике пива представља један део индустријског наслеђа Тузле. Објект у којем се налази “Пивница Таверна” саграђен је 1884. године. Пивница је направљена на завидном архитектонском нивоу (слика 20). Рустични стил, дух прошлости изражен је кроз комбинацију камена, цигле и пунога дрвета, представља квалитетну угоститељску понуду.

Општина Бановићи и Рудници мрког угља Бановићи планирају градити туристичку пругу узаног колосека Бановићи - Мачковац - Злача - Зобик у фазама. Прва деоница почиње са платоа преко пута управне зграде Рудника мрког угља Бановићи где је и полазна станица са скретничком везом за рудничку пругу, једним пријемно-отпремним колосеком, два слепа колосека, пероном, станичном зградом, музејом рударства и другим садржајима око и на станичном платоу. Један део прве фазе је већ завршен и користи се у туристичке сврхе (слика 21). Ово је и разлог великог интересовања туриста који посећују Бановиће и узани колосек рудника и парне локомотиве. Имајући у виду да узани колосеци у свету представљају туристичку атракцију (Швајцарска, Индија, Србија и друге земље), формирано је Удружење грађана "Босански колосијек" као иницијатор идеје да се изгради узани колосек Бановићи - Мачковац - Злача - Зобик, да се задржи парна вуча и користи изузетно леп крајолик уз реку Оскову за одмор, спорт и рекреацију на обухвату од Мачковца до Зобика. Поред наведеног основног циља је и други оперативни циљ - отварање нових радних места директно на прузи и индиректно у туризму. Идејни пројект туристичке пруге узаног колосека обухвата колосек од Бановића до Злаће, с тим да би се у првој фази и градила деоница од Бановића до Мачковца, а у другој фази продужила би се до Злаче и до Зобика. Пројекти градње туристичке пруге узаног колосека и музеја рударства у Бановићима су једини овакве врсте у Босни и Херцеговини. Њихову економску, туристичку и културолошку оправданост потврђују вредни експонати парних локомотива које Рудници мрког угља Бановићи годинима пажљиво одржавају, свесни њихове вредности.

Слика 20: Ресторан Пивница “Таверна“
Фото: Един Јахић, 2012.

Слика 21: Бановићки “Ћиро“
Извор: www.myhrpc.com

Веома запажено место у туристичкој понуди Тузланског кантона припада музејима (Музеј Источне Босне и Музеј Соларства). Улога музеја у креирању туристичке понуде је вишеструка. У том контексту можемо посматрати музеј као једну од туристичких дестинација, као чувара духовне културе и етно-фолклорних вредности, те као ризницу материјалног наслеђа. Музеји као чувари наслеђа, како материјалног тако и духовног, морају бити покретачи ревитализације традиционалног наслеђа и активни учесници у креирању културне понуде у функцији туризма. Туристичка понуда, без пратећих културних садржаја, не може задовољити комплексне потребе савремених туриста. Зато је сарадња туристичких и музејски радника неопходна и само заједничким деловањем би се постигао висок степен културно-туристичке понуде. Улога музеја у креирању туристичке понуде може бити вишеструка. На првом месту, музеј сам по себи представља интересантну туристичку дестинацију. У бројним развијеним туристичким местима музеји су један од најатрактивнијих и најважнијих циљева туристичке посете. Ту посетиоци могу упознати културу, историју и традицију места у које су дошли, јер је жеља за упознавањем других људи и њихове културе најчешћи мотив туристичких путовања. Свако потенцијално туристичко место има своје специфичности и располаже различитим потенцијалима и условима за њихово искориштавање у туристичке сврхе. За стварање успешне туристичке понуде неопходан је тимски рад културних и туристичких радника, с посебним ангажовањем музејских радника на проучавању историјске, социјалне и културне генезе, те на идентификацији културних потенцијала сваке туристичке дестинације. У сарадњи са музејима могу се утврдити мотиви који ће се искористити и промовисати у туристичке сврхе.

Утврђивање етно-фолклорних мотива и њихова ревитализација могу обезбедити богату грађу за стварање атрактивних туристичких садржаја. Веома је важна улога музеја у едуковању туристичких радника о правој вредности и значају очувања културног наслеђа. Интеграцијом културе и туризма остварила би се правилна селекција и презентација културног блага чиме би се остварио висок степен туристичке понуде (Исабеговић, 2005: 31-32). У свим општинама Кантона које немају музеје треба уредити по једну завичајну музејску збирку, а затим и збирке које су карактеристичне за начин живота људи и прошлост тих општина.

На основу напред реченог може се закључити да је потенцијална намена тузланског подручја по облицима туризма: транзитни, боравишни, излетнички, рекреативни, зимски, ловни, верски, културни и здравственитуризам (карта 7 и 8).

Транзитни и боравишни туризам: језеро Модрац; Злаћа (Коњух); Јаворје (Коњух); подручје Караула (Коњух); Сватовац (Лукавац); Стара Мајевица (Тузла).

Излетничко-рекреативни и викенд туризам: Језеро Снежница (Теочак и Сапна); Илинчица (Тузла); Бан брдо (Тузла); природни предели (Моњ, Вис, Буква, Церова, Ћетовиље, Седи крш - Грачаница); извориште Градачнице; предео Брњик; Природно подручје (заштитна зона) Стари град (Сребреник); Природно подручје (заштитна зона) Соко (Грачаница); Гостеља (речно, долиноско подручје Ђурђевић-Складови-Подгајеви-Которница-Ступари); термални извор Славиновићи (Тузла); Тузлански кисељак; Вршани, етно природни пејзаж (Тузла); етно пејзаж Горњи Хргови (Сребреник); Паша бунар, локалитет Шљивице; Природни предео „Пљешевица“ (Калесија); Природни предео „Вис“ (Калесија); Природни предео „Бабовац“ (Кладањ), излетнички комплекс „Дује“ (Добој-Исток).

Дневна психо-физичка релаксација: Слана бања, Трновац (Тузла); Парк у Креки; Централни парк (Тузла); Кицељ (Тузла); Градски парк Градачац; Градски парк Грачаница; Градски парк Живинице.

Зимски туризам: Славиновићи (Тузла); Коњух; Заштићени пејзаж Караула (Кладањ); Окресница (Мајевица-Сребреник).

Ловни туризам: Стара Мајевица, Мајевичка греда, Коњух; Соколина; језеро Модрац; језеро Снежница; Спреча (речна тераса, Спречко поље).

Верски туризам: Братељевићи; Градоврх; Ратиш и Присади (Сребреник) (карта 8).

SWOT АНАЛИЗА

Стање туризма у Тузланском кантону се може прегледно и скараћено приказати у облику SWOT анализе. Она показује кључне снаге и слабости, али и спољашње прилике и претње развоју туризма у Тузланском кантону.

CHAGE (<i>Strenghts</i>)	СЛАБОСТИ (<i>Weaknesses</i>)
<ul style="list-style-type: none"> - Приронде вредности/ - Антропогене вредности/ - Ценовна конкурентност/ - “Неоткривеност“/ - Туристичко-географски положај/ - Традиционална гостољубивост и отвореност/ - Традиционално препознатљиви туристички производи (нпр. гастрономија, фолклор итд.)/ - Повољна тржишна позиција (велико гравитационо подручје које привлачи Тузлански кантон као нодална регија и близина суседних држава Републике Србије и Републике Хрватске). 	<ul style="list-style-type: none"> - Недовољно развијена свест о значају туризма/ - Недовољно развијена свест о туристичким потенцијалима/ - Недостатак предузетничког духа базираног на савременом пословању и савременим трендовима маркетинга/ - Недоследна имплементација Стратегије развоја туризма Тузланског кантона/ - Недостатак финансијског капитала/ - Ниско кориштење капацитета/ - Недостатак квалификоване радне снаге/ - Сива економија у туризму/ - Рад на црно у угоститељским објектима/ - Неадекватна инфраструктура.
ПРИЛИКЕ (<i>Opportunities</i>)	ПРЕТЊЕ (<i>Threats</i>)
<ul style="list-style-type: none"> - Мир у региону/ - Позитиван имиџ Тузланског кантона - Савремени трендови у туризму: <ol style="list-style-type: none"> 1) Културни туризам 2) Екотуризам 3) Верски туризам/ - Раст иностране тражње за домаћим производима/ - Већи број путовања у току године/ - Улагање страних инвеститора у развој туризма. 	<ul style="list-style-type: none"> - Конкурентно окружење/ - Отежана могућност пласмана на инострано тржиште/ - Глобална економска криза/ - Нестабилна политичка ситуација/ - Неповољне кредитне (банкарске) линије/ - Пад животног стандарда у региону.

Из анализе туристичких могућности Тузланског кантона може се закључити, по свим показатељима и по свеукупном инвентару природне и антропогене баштине, да се заиста ради о регији изузетних вредности и могућности, о регији која има богату културну историју и драгоцену садашњу материјалну и духовну културу. Тузлански кантон би могао да буде регија културе и туризма, регија летњег, здравственог, конгресног, верског и других облика туризма, али и регија са снажно развијеним делатностима терцијарног и кварталног сектора, али и строго контролисане индустрије, тј. регија добро уравнотежених полифункционалних делатности. Туризам представља веома динамичну категорију у којој се на једној страни нуде нове дестинације, нови облици аранжмана, нове врсте путовања, док на другој страни захтева нове облике организовања, ресурсе, нове иновације и нове стратегије. Прихватањем овакве политике развоја туризма у Тузланском кантону, туризам има велике шансе да постане водећа привредна делатност. Развојем туристичке привреде постепено ће се покретати комплементарне привредне делатности у оквиру терцијерног сектора, као што су угоститељство, трговина, саобраћај, пољопривреда, сервиси и сл., као и кварталног сектора: култура, забава, спорт, здравство, образовање итд. Отварају се могућности разних видова запошљавања, улагања домаћег и страног капитала у рецептивне објекте.

Основни стратешки постулат на коме се гради визија Тузланског кантона као туристичког центра регионалних размера је да се његов будући привредни развој мора заснивати на индивидуалистичко-предузетничкој филозофији, која одговара новом моделу привредног система, са приватном својином, иницијативом и предузетништвом, са доминантном улогом тржишног механизма као регулатора, са моделом привређивања у коме се рационалне одлуке доносе на нивоу појединца, домаћинства и предузећа. О овоме најбоље говори цитат из Дугорочне стратегије развоја Општине Тузла коју је 2003. године објавио Економски институт из Тузле: “Локални економски развој се заснива на принципу да богатство у локалним заједницама не ствара држава него приватна предузећа која овисе о повољним локалним пословним условима у стварању просперитета. Локалне власти имају кључну улогу у стварању повољног окружења за раст и развој предузећа“. За убрзанији развој туризма на овом простору првенствено је потребно прилагођавање туристичке понуде иностраном тржишту и формирање позитивног и препознатљивог имиџа.

Као стратешки циљ у Стратегији развоја Тузланског кантона 2008-2013. године наводи се грађење препознатљивог идентитета и промоције Тузланског кантона у Босни и Херцеговини и окружењу; овај циљ имплицира потребу развијања основних атрибута на којима се темељи бренд Тузланског кантона (Тузлански кантон – европска регија, Тузлански

кантон – боља страна Босне и Херцеговине): индустријско наслеђе, историјско наслеђе, природно наслеђе, мултикултуралност, начин промоције (веб страница, сајмови у Тузланском кантону, манифестације туристичког, привредног, културног и спортског значаја), начин промоције извоза, страних директних инвестиција и туризма за страна тржишта, развијање пријатељских веза са градовима у Европи и друго.

Приоритетни циљеви у остварењу тог стратешког циља су:

а) Креирање диференцираног идентитета Тузланског кантона као динамичне и атрактивне локације бизниса за домаће и стране инвеститоре, партнера за извозну кооперацију и привлачне туристичке дестинације;

б) Стварање атрактивног маркетинг садржаја за осигурање вредности за инвеститоре, пословне partnere и туристе оријентисане на Тузлански кантон;

в) Развијање брэнда Тузланског кантона са визуелним и другим облицима идентитета који симболизује кључне вредности које Тузлански кантон жели презентовати у окружењу у коме делује;

г) Идентификовање грађана и општина у Тузланском кантону са брэндом Тузланског кантона и координисана подршка његовом ефективном грађењу и провођењу;

д) Развијање стратегије комуницирања која ће у разним облицима промоције подржати позиционирање и грађење позитивног имиџа Тузланског кантона;

ђ) Развијање сарадње са градовима, прекограничним и другим регијама Европске уније у промоцији вредности Тузланског кантона.

Мере за провођење стратешког и приоритетних циљева су следеће:

а) Успостављање канцеларије за промоцију Тузланског кантона на бази партнерства јавног и приватног сектора;

б) Припрема средњорочног и годишњих планова промоције Тузланског кантона са потребном буџетском подршком као иницијалном, са главним ослоном на партнерство са пословним сектором домаћих и ино компанија, односно регија и институција;

в) Креирање промотивних активности и кампања посвећених циљним групама инвеститора, извозних партнера и туриста – радни слоган “ТУЗЛАНСКИ КАНТОН – ЕВРОПСКА РЕГИЈА“;

г) Остваривање сарадње са општинама и Туристичком заједницом Тузланског кантона у провођењу промотивних активности;

д) Припрема годишњих календара промотивних активности (сајмова, изложби, привредних манифестација, културних и забавних манифестација и других

активности на Тузланском кантону са циљем њиховог ефикасног позиционирања у циљној јавности;

ђ) Креирање и унапређивање веб портала Тузланског кантона са модерним и динамичним приступом представљању и комуницирању са циљним групама Тузланског кантона.

Стратешки циљеви Тузланског кантона у области туризма обухватају следеће:

1. Раст туризма и повећање запослености и инвестиција у туризам (повећање доприноса туризма економском и социјалном развоју у Тузланском кантону). На основу овако дефинисаног циља предвиђа се максимално деловање у правцу даљег јачања учешћа туризма у креирању нових радних места, те доприноса остваривању нове вредности.

2. Унапређење туристичке понуде у квалитетном смислу и у структури понуде: овај циљ имплицира деловање у правцу унапређења постојеће туристичке понуде, пре свега усмереном на подизање квалитета постојеће туристичке понуде, односно креирање понуде за горњи део тржишта, што подразумева, богатију понуду, виши квалитет услуга и више цене, све усмерено туристима који су сегментацијом тржишта на бази бихејвиористичких критеријума смештени у сегмент више платежне моћи, али и виших захтева. Са друге стране, овај циљ имплицира активно деловање у правцу креирања туристичког бренда Тузланског кантона и агресивне промоције обогаћене понуде према уоченим тржишним сегментима, те активну сарадњу са понуђачима у региону, у настојању да се креира комбинована понуда, те да се анимирају туристи из суседних земаља.

3. Привлачење инвеститора у сектор туризма: овај циљ имплицира активан приступ у осигурању иницијалних средстава за остваривање претходно наведених циљева, те у правцу обогаћивања и јачања туристичке понуде. Његовим провођењем биће могуће осигурати иницијална средства за унапређење туристичке понуде, те активан допринос инвеститора у анимирању и привлачењу туриста са њихових матичних тржишта као посетилаца Тузланског кантона.

4. Унапређење регулаторног и институционалног капацитета за управљање туризмом. Реализација овог циља омогућиће дефинисање кључних категорија и области управљања туристичком дестинацијом, што ће допринети превазилажењу разлика и супротности између актера и субјеката туристичке понуде на подручју Тузланског кантона. Истовремено, провођење овог циља омогућиће превазилажење кључних проблема у финансирању и деловању са нивоа општина и кантона, те јачање концепта интегралног развоја.

Приоритетни циљеви:

Из предложених стратешких циљева произилазе приоритетни циљеви који су дефинисани узимајући у обзир њихову везу и условљеност са стратешким циљевима, те чињеницу да ће Тузлански кантон и Влада Тузланског кантона у наредном периоду бити изложени притиску за реализацију предвиђених циљева. Стога су у овој категорији предложени циљеви првог и другог приоритета, односно груписани у зависности од тога како је потребно усмерити напоре и средства на реализацији, како би се остварили постављени стратешки циљеви. При томе је важно нагласити да код неких циљева приоритет логично произилази из временског редоследа у остваривању. Ово се посебно односи на допринос туризма генерисању и повећању запошљавања. Овај циљ сам по себи је од кључног значаја, али се може реализовати тек након што се остваре неки од циљева који су наведени, а који представљају претпоставке за реализацију повећања учешћа туризма у БДП-у и запошљавању. Наиме, тек након јачања и повећања инвестирања у области туризма, унапређења квалитета понуде и претпоставки за развој туризма, биће могуће остварити повећање учешћа туризма у области запошљавања и генерисања у БДП-а.

Циљеви првог приоритета:

- Креирање претпоставки јавног сектора за развој туризма,
- Подизање квалитета смештаја, гастрономске и забавне компоненте,
- Идентификација атрактивних области за потенцијалне инвеститоре,
- Дефинисање модела сарадње са инвеститорима у зависности од претходно дефинисаних категорија и
- Утрђивање механизма сарадње међу општинама и Тузланског кантона у области туристичке инфраструктуре.

Циљеви другог приоритета:

- Повећање учешћа туризма у генерисању БДП-а и запошљавања,
- Јачање туристичког брэнда Тузланског кантона,
- Освајање захтевнијих тржишта,
- Утврђивање могућих облика сарадње јавног сектора и потенцијалних инвеститора и
- Креирање модела јавно-приватног партнерства у сфери туристичке понуде.

Све ово показује да туризам представља значајну привредну грану које ће представљати битан фактор привредног развоја Тузланског кантона у будућности, а засниваће се на:

- оптималном искоришћавању природних, културно-историјских и индустријских ресурса, као и традиционалних и еколошких вредности за развој туристичке делатности, која ће директно деловати на уравнотежен економски развој који ће се комплементарно ширити и на рурална подручја и укључивати и агротуризам;

- заштити и одржавању историјског и културног наслеђа, као и природних комплекса (да би им се дала економска додатна вредност и подржао одрживи еколошки развој туристичких активности);

- осигуравању здраве околине за живот и посећивање, путем адекватног планирања ресурса, промоције еколошки прихватљивих технологија, нових алтернативних енергетских извора и увођењем нових система за управљање водама и отпадом.

Сектор туризма је један од традиционалних развојних сектора у Тузланском кантону и представља значајну могућност за генерисање страних и домаћих прихода. Могућности које највише обећавају за развој туристичких тржишта у кратком периоду нуди туризам заснован на природном и културном наслеђу, укључујући бање, нетакнуте пејзаже, зимске спортове, историјске центре, итд. Међутим, реализација овог потенцијала изискује јаку маркетиншку политику, доступност, широко распрострањен модерни смештај, заштиту околине и повећање нивоа вештина туристичких предузетника и радника. После сектора трговине, туризам (заједно са услугама) бележи најбржи и највећи послератни пораст у броју регистрованих послова и радника. Овај развој се заснива на валоризацији природних и вештачких ресурса кантона: сачувана флора и фауна, термални и минерални ресурси, природна и вешташка језера (нпр. језеро Модрац у Лукавцу или слана језера у Тузли, које су једина таква језера у Европи), заједно са богатим културно-историјским наслеђем. Због својих природних и вештачких језера, ова регија има бројне могућности за развој туристичког сектора заснованог на добро познатим предратним погодностима: ловишта, спортови, језерски туризам, здравствене установе, итд. бање/одмаралишта у Тузланском кантону су познате по термалним водама и минералним водама које лече упале, реуматске, неуро-маскуларне, неуролошке и гинеколошке болести, као и различита пост-трауматска стања, те пружају могућности рехабилитације. Данас су неки од ових комплекса модерно опремљени, а обухватају и пратећу инфраструктуру као што су терени за спорт и рекреацију.

Иако туризам у Тузланском кантонутренутно представља јако динамичан привредни сектор и он је суочен са многим проблемима, као што су:

- Недостатак или несређена инфраструктура у неким деловима Тузланског кантона;

- Слаба и недовољна промоција;
- Недостатак партнерства или заједничког наступа на тржишту;
- Недостатак јаког сектора за помоћ / додатне услуге;
- Недовољна обука за људске ресурсе;
- Сложене и скупе процедуре за развој приватног сектора у овом подручју, итд.

Да би се убрзао развој туризма требају се предузети следеће активности:

- Стварање атрактивног окружења;
- Побољшање туристичке инфраструктуре посебно у домену здравља, зимског и агро-туризма и
- Разноликост туристичке понуде и пружање бољих помоћних услуга.

Очекивани резултати овог приоритетног циља су:

- Изграђена инфраструктура за развој туризма, посебно здравственог туризма,
- Економско окружење које стимулише инвестирање у различите туристичкесементе,
- Побољшана организација развоја туризма са ефикасним менаџментом,
- Развијени додатни сегменти као претпоставка за туристички развој,
- Образовани запосленици, менаџмент, као и будуће особље за ефикасно вођење туристичког развоја и
- Заштићени културно-историјски споменици, природне вредности и атрактивност подручја који се користе као основа за развој туристичких активности.

Атрактивност подручја је предуслов за било какву туристичку активност. Иако Тузлански кантон има многе природне ресурсе, историјско и културно наслеђе, разноликост традиција и традиционално познату љубазност људи, регија се суочава са многим проблемима који утичу на атрактивност овог подручја и развоја здравственог туризма:

- Лоша путна комуникацијска мрежа између туристичких центара;
- Недостатак довољно обучених људи;
- Неразвијена свест људи о заштити околине;
- Недовољна заштита околине;
- Сложене и скупе процедуре за почетак и развој малих и средњих предузећа;

- Постојање минских поља;
- Недостатак стандарда и њиховог спровођења у туристичком сектору.

Циљ Власти Тузланског кантона је да побољша привлачност постојећих признатих туристичких подручја са освртом на достизање критичне масе добро познатих туристичких атракција, јачање конкурентности планираних будућих крајњих корисника, као што су мала и средња предузећа која делују у сектору туризма или сличним секторима и припремање услова за даљи развој и диверзификацију услуга, што ће допринети дужој и бољој искоришћености смештајног капацитета посебно ван сезоне.

Да би се повећала привлачност требале би се предузети следеће активности:

- Побољшање транспорта и транспортне инфраструктуре која повезује туристичке капацитете или атрактивне дестинације;
- Обука за особље и подузетнике у циљу остваривања ефикасног менаџмента туристичког развоја;
- Повећавање напора за заштиту околине, укључујући активности на подизању свести;
- Стварање развијенијег пословног окружења способног да обезбеди све потребне услове за правилан развој туристичких активности;
- Повећавање напора у уклањању мина посебно у туристичким подручјима;
- Заштита културних и историјских споменика, природних вредности и свих других елемената који служе као основа за развој туристичких активности.

Привлачност се може остварити кроз следеће пројектне идеје:

- Студија изводљивости за транспортну инфраструктуру која води ка туристичким атракцијама,
- Реновирање приступних путева кулама у Сребренику и Теочаку, Злаћи, Бановићима и Кисељаку у Тузли као туристичким атракцијама,
- Изградња капацитета запослених у туризму,
- Изградња капацитета менаџмента у туризму и
- Подизање свести о заштити околине укључујући и заштиту од мина.

Очекивани резултати ових мера су:

- Створено атрактивно туристичко окружење и
- Побољшане услуге и туристички производи.

Због постојећих природних ресурса и капацитета, Тузлански кантон има чак и посебан потенцијал за развој неких од туристичких сектора као што су здравствени, зимски и

агро-туризам. Тренутно је сектор туризма суочен са многим проблемима као што су недостатак развијеног пословног окружења, недовољна промоција туристичких активности, недостатак одговарајућег институционалног оквира, итд., али најважнији проблеми су они који су директно повезани са инфраструктуром:

- Необновљени и неусавршени туристички капацитети;
- Лош квалитет приступне инфраструктуре;
- Необновљени еколошки и санитарни системи;
- Необновљена урбана подручја.

Како би се направио јак регионални туристички сектор потребно је предузети следеће активности:

- Рехабилитација, побољшање и развој туристичких капацитета укључујући домене спорта и рекреације;
- Побољшање квалитета туристичке понуде кроз побољшање, рехабилитацију и дограђивање приступне инфраструктуре (путеви - обухватајући мостове, железнице, инфраструктуру за речни транспорт) у подручјима са доказаном туристичком атрактивношћу;
- Еколошка рехабилитација и санирање јавних подручја високе туристичке вредности као што су језера, јавни паркови, околне атрактивне дестинације доказане вредности, итд.;
- Рехабилитација урбаних подручја високе туристичке вредности, укључујући поправку улица у функционалним одмаралиштима/бањама са доказаном туристичком атрактивношћу, рехабилитацију историјских центара и пешачких зона у градовима са историјским и културним садржајима.

У процесу предузимања горе поменутих активности потребно је фокусирати се на подручја од значајног туристичког интереса, у близини признатих туристичких атракција или препознатих туристичких одмаралишта од државне и регионалне важности. Узимајући у обзир да су неки од ових проблема предмет других приоритета и мера, ова мера би се требала концентрисати на пружање директне помоћи рехабилитацији, побољшању и развоју туристичких капацитета.

Ова мера се може остварити кроз следеће пројектне идеје:

- Ревитализација скијашких центара,

- Студија изводљивости за реновирање бања Терме (Грачаница), Топлице (Живинице) и Илица (Градацац) и
- Побољшање структуре ловног и риболовног туризма.

Очекивани резултати ове мере су:

- Повећана туристичка активност;
- Повећани приходи од туризма и
- Стварање бољег туристичког окружења.

Узимајући у обзир тренутни ниво развоја туризма у Тузланском кантону, потребно је се фокусирати се на одржавање развоја економских активности у овом домену кроз пружање директне помоћи пословном сектору у сектору пратећих услуга. Осим елемената који утичу и на атрактивност и на приступачност туристичких подручја, Тузлански кантон је, такође, суочен са другим проблемима који директно утичу на пораст развијености овог туристичког сектора:

- Застарела опрема и технологије;
- Низак ниво подухватности;
- Низак ниво помоћних услуга, као што су ресторани и услужна делатност и
- Недовољна промоција и умрежавање туристичких активности.

Да би се побољшао развој туризма, требају се предузети следеће активности:

- Пружање помоћи модернизацији постојећих капацитета кроз директне инвестиције у нову опрему и технологије;
- Повећање предузетничких активности тако што ће се новим пословима омогућити приступ туристичком сектору, посебно здравственим, зимским и агро-туристичким активностима и
- Побољшање маркетинга и умрежавања туристичких активности.

Ова мера се може реализовати кроз следеће пројектне идеје:

- Развијање, изградња капацитета и умрежавање локалних туристичких агенција у регији,
- Промоција туристичких атракција,
- Пружање помоћи развоју сеоског туризма,
- Прављење мапе минералних и термалних вода и њихових капацитета,
- Маркетиншка промоција здравствених туристичких активности, зимског и агротуризма,

- Међурегионална сарадња у домену туризма унутар Босне и Херцеговине и у иностранству,
- Пружање помоћи развоју речних и језерских спортова,
- Увођење нових и развој постојећих услуга у туризму и
- Пружање помоћи развоју старих заната и кућне радиности.

Очекивани резултати ове мере су:

- Боље услуге и туристички производи;
- Разнолики туристички производи и
- Повећана вредност туристичких услуга.

На основу напред изложеног, може се закључити да су у Тузланском кантону у последњих неколико година учињени велики напори и створене неопходне претпоставке за бржи и свестранији развој туризма и да туризам заузима све значајније место у економском планирању и кантоналних и општинских власти.

13. СТАВОВИ ЗАПОСЛЕНИХ У УГОСТИТЕЉСКИМ ОБЈЕКТИМА ЗА СМЕШТАЈ НА ПОДРУЧЈУ ТУЗЛАНСКОГ КАНТОНА О ТУРИЗМУ У ТОЈ ДЕСТИНАЦИЈИ

Анкетно истраживање о мишљењу запослених у угоститељским објектима за смештај као пружаоца туристичких услуга о даљем развоју туризма на подручју Тузланског кантона спроведено је у току месеца јула 2012. године, јер су угоститељски објекти за смештај један од пресудних сегмената за креирање развоја туризма. У Тузланском кантону се налазе 72 угоститељска објекта за смештај. У току анкетног истраживања узроковано је 8 угоститељских објеката за смештај (11%) да би се добила што репрезентативнија слика о стању туризма у Тузланском кантону. Битно је истаћи да код овог анкетног истраживања није било поништених попуњених анкетних листића, нити неодговорених питања. Све анкете су уредно испуњене и дати су сви одговори. На понуђена питања одговоре су дали рецепционери, а само у једном објекту одговоре смо добили од шефа рачуноводства. Током истраживања сакупљени су следећи подаци, који су презентовани приказивањем одговора на појединачна питања из анкете.

СОЦИО-ДЕМОГРАФСКИ ПРОФИЛ ИСПИТАНИКА

Дескриптивна анализа – издвојене су фреквенције за сваку социо-демографску варијаблу и добијена је структура узорка.

ОСНОВНИ ПОДАЦИ О ИСПИТАНИКУ

1. Питање: Пол

Испитаници су били оба пола, са следећом расподелом учешћа (тј. дистрибуцијом фреквенције):

Табела 25. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: пол

Пол	Бројно стање	%
Мушко	3	37,5
Женско	5	62,5
Укупно	8	100,0

Евидентно је да је већина анкетираних била женског пола, што се може и објаснити њиховим генерално повећаним присуством у туристичкој делатности.

2. Питање: Старост

Табела 26. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: старост

Старост	Бројно стање	%
18-35	3	37,5
36 +	5	62,5
Укупно	8	100,0

Анализирајући старосну структуру запослених у угоститељским објектима види се да су петоро у категорији 36-65 година, док је троје у категорији 18-35 година.

3. Питање: Ниво образовања

Табела 27. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Ниво образовања

Ниво образовања	Бројно стање	%
средње	7	87,5
високо	1	12,5
Укупно	8	100,0

Са средњошколским образовањем имамо седам испитаника, док са високим образовањем имамо само једног испитаника. С обзиром на природу посла оваква образовна структура запослених у угоститељским објектима је и сасвим очекивана.

4. Питање: Стручна спрема

Табела 28. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Ваша стручна спрема је изобласти?

Област	Бројно стање	%
туризам	4	50,0
економске науке	1	12,5
угоститељство	3	37,5
Укупно	8	100,0

Стручна спрема запослених показује да у угоститељским објектима ради компетентан кадар. Из области туризма ради четворо испитаних, док из угоститељства троје, а из економских наука ради један испитаник. Ово су добри показатељи, који потврђују да су стручни кадрови запослени на местима који одговарају њиховом месту запослења.

5. 1. Питање: Радни стаж у угоститељском објекту

Табела 29. Дистрибуција фреквенције за варијаблу:

Колико дуго радите у угоститељском објекту?

Година	Бројно стање	%
2	1	12,5
3	1	12,5
4	2	25,0
5	1	12,5
7	1	12,5
8	1	12,5
10	1	12,5
Укупно	8	100,0

Анализом анкета уочено је да сви анкетирани раде мање од 10 година у том угоститељском објекту.

5. 2. Питање: Радни стаж у угоститељству

Табела 30. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Колико дуго радите у угоститељству?

Година	Бројно стање	%
4	1	12,5
7	3	37,5
10	3	37,5
12	1	12,5
Укупно	8	100,0

Видимо да седам анкетираних ради више од седам година, док само један ради четири године, тако да је реч о кадру који има вишегодишње искуство у раду у угоститељству.

6. Питање: Тренутно радно место

Табела 31. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Тренутно на ком сте радном месту?

Радно место	Бројно стање	%
Рецепционер	7	87,5
Шеф рачуноводства	1	12,5
Укупно	8	100,0

Већина анкетираних ради на месту рецепционара, што је за ово истраживање одлично, јер су рецепционери управо ти који највише комуницирају са гостима и који добијају повратне информације од гостију о њиховим импресијама.

7. Питање: Радна позиција (хијерархијски)

Табела 32. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: позиција

Позиција	Бројно стање	%
средња	7	87,5
највиша позиција у одељењу/сектору	1	12,5
Укупно	8	100,0

О УГОСТИТЕЉСКОМ ОБЈЕКТУ У КОЈЕМ СТЕ ТРЕНУТНО ЗАПОСЛЕНИ

1. Питање: Колико дуго (колико година) послује објекат?

Табела 33. Дистрибуција фреквенције за варијаблу:

Колико дуго (колико година) послује објекат?

Година	Бројно стање	%
4	1	12,5
6	1	12,5
8	2	25,0
12	1	12,5
16	1	12,5
26	1	12,5
43	1	12,5
Укупно	8	100,0

Код понуђених одговора на ово питање дати су различити одговори, од угоститељских објеката који су на почетку свог пословања до угоститељских објеката са дугом традицијом.

2. Питање: Угоститељски објекат је према:

Табела 34. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: врста објекта

Врста	Бројно стање	%
хотел	3	37,5
мотел	3	37,5
преноћиште	2	25,0
Укупно	8	100,0

Сваки од објеката у којима је спроведено ово истраживање другачије послује, тако да су одговори запослених различити.

Табела 35. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: категорија (број звездица)

Категорија	Бројно стање	%
2*	3	37,5
3*	4	50,0
5*	1	12,5
Укупно	8	100,0

Свака категорија има специфичности, односно циљно тржиште (тражњу), па ће у овом случају бити добијени одговори који ће дати комплекснију слику.

Табела 36. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: локација

Локација	Бројно стање	%
у насељу	7	87,5
ван насеља	1	12,5
Укупно	8	100,0

Готово сви објекти су лоцирани у насељу, иако је занимљиво да су трендови у последње две деценије прилично фокусирани на повратак природи.

Табела 37. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: тип

Тип*	Бројно стање	%
1	2	25,0
1,2	4	50,0
1,2,3	2	25,0
Укупно	8	100,0

*1. одмаралишни 2. пословни 3. спортско-рекреативни

Према типу објекта добијено је следеће учешће: четири су и одмаралишна и пословна, два су искључиво одмаралишна, а два су и одмаралишни и пословни и спортско-рекреативни објекти. Сви послују током читаве године.

Табела 38. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: број соба / лежаја

Број објеката	Број соба	Број лежаја
1	223	308
1	27	61
1	25	59
1	13	24
1	10	22
2	8	12
1	7	10
8	313	496

Укупан смештајни капацитет узорка је 313 соба, односно 496 лежаја и углавном је реч о мањим објектима, тј. објектима са мањим бројем соба и лежаја. Иначе већина угоститељских објеката у Босни и Херцеговини је оваквог капацитета, јер је мање објекте лакше одржавати и у њима је лакше пословати, с обзиром на тренутни туристички промет.

3. Питање: Објекат пружа следеће услуге

Табела 39. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: објекат пружа следеће услуге

Услуге*	Број објеката	%
1	2	25,0
1,2	1	12,5
1,2,3	2	25,0
1,2,3,4	1	12,5
1,2,3,4,5	1	12,5
1,3	1	12,5
Укупно	8	100,0

*1. смештај 2. исхрана 3. пословне активности 4. спорт / рекреација 5. wellness/спа

На основу понуђених одговора види се да објекти имају свестрану понуду да је већина усмерена на пословне активности. Само два објекта имају капацитете намењене спорту и рекреацији, а само један базира понуду на услугама wellness/спа програма.

4. Питање: На које тржиште је претежно базирано пословање према:

Табела 40. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: емитивност

Емитивност	Број објеката	%
домаће	1	12,5
страно	0	0
оба	7	87,5
Укупно	8	100,0

Седам објеката своје пословање претежно базира и на домаћем и на страном тржишту, док само један своје пословање базира искључиво на домаћем тржишту.

Табела 41. Дистрибуција фреквенције за варијабле: број корисника и старост

Броју корисника	Број објеката	%
и групе и индивидуалци	8	100,0
Старости	Број објеката	%
сви	8	100,0

Сви објекти пружају услуге и појединцима, али и групним посетама. Сви угоститељски објекти пружају услуге свим старосним групама, тј. гости свих старосних доби користе њихове услуге.

Табела 42. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: платежна моћ

Цени (платежна моћ):	Број објеката	%
2	1	12,5
2,3	3	37,5
3,4	1	12,5
4	3	37,5
Укупно	8	100,0

1. нижа 2. средња 3. висока 4. сви

Код категоризације платежне моћи гостију који користе њихове услуге видимо да углавном нема неке велике поделе, али ни један објекат није ценовно намењен нижој економској класи.

Табела 43. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: понуда/услуге

Понуди/услугама	Број објеката	%
1	1	12,5
1,2	7	87,5
Укупно	8	100,0

1. традиционално 2. ново

Код пружања услуга гостима видимо да 7 објеката пружа и традиционалне и савремене услуге.

5. Питање: Како комуницирате са потенцијалним корисницима (како се оглашавате)?

Табела 44. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Комуникација са потенцијалним корисницима

Како се оглашавате	Број објеката	%
1,5	3	37,5
3,4	1	12,5
3,4,5	1	12,5
2,3,4,5	1	12,5
1,2,5	1	12,5
4,5	1	12,5
Укупно	8	100,0

1. флајер 2. постер/билборд 3. медији (тв/радио...) 4. интернет 5. сигнализација на путу

Код комуникације са својим потенцијалим гостима 3 угоститељска објекта за смештај користе флајере и сигнализацију поред пута као средство привлачења гостију. Остали користе и друга средства како би привукли потенцијалне госте. Сви користе сигнализацију на путу.

6. Питање: Ако имате сајт, да ли туристи у својим матичним земљама могу преко Вашег сајта да дођу до туристичких информација о туристичкој понуди Тузланског кантона?

Табела 45. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Web-site (страни туристи)

Web-site	Број објеката	%
Да	5	62,5
Не	3	37,5
Укупно	8	100,0

У ове две табеле видимо да 5 угоститељских објеката за смештај има веб страницу преко које и домаћи и страни гости могу погледати њихову понуду, док 3 објекта нема такав начин комуникација са потенцијалним гостима.

Табела 46. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Web-site (домаћи туристи)

Web-site	Број објеката	%
ДА	5	62,5
НЕ	3	37,5
Укупно	8	100,0

7. Питање: Ако туристи у својим матичним земљама могу преко Вашег сајта да дођу до туристичких информација о Тузланском кантону, шта је у питању (који облици туризма, које кључне природне и културне компоненте...)?

Табела 47. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Локалитети и облици туризма

Локалитети и облици туризма	Бројно стање	%
Коњух, језера	1	12,5
Кула Градачац	1	12,5
Панонско језеро	1	12,5
Панонска језера, Коњух	4	50
Здравствени и купалишни сегменти	1	12,5
Укупно	8	100,0

На основу понуђених одговора видимо да су Панонска језера и планина Коњух највише интересантни потенцијалним гостима, односно то сматрају да их треба пласирати (промовисати).

СТАВ О ТРЕНУТНОЈ ТУРИСТИЧКОЈ ПОНУДИ ТУЗЛАНСКОГ КАНТОНА

1. Шта је по Вашем мишљењу код туристе пресудно у одабиру туристичког аранжмана у Тузланском кантону као дестинацији?

На понуђено питање запосленима у угоститељским објектима за смештај шта је код туристе пресудно у одабиру туристичког аранжмана у Тузланском кантону као дестинацији, одговори за домаће и стране туристе су готово идентични. Цена аранжмана код домаћих туриста је углавном пресудна, док код страних туриста то није случај. Постојећа понуда агенције има готово исти, велики значај код обе групе туриста. Исто важи и за дестинацију (локалитет). Основни производ (облик туризма, услуге), смештај, комплементарни садржаји (спортски, културни, музички...) имају пресудни значај код страних туриста, док им домаћи туристи дају нешто мањи значај. Препорука агента или пријатеља за домаће и стране туриста има исти значај, тј. позитивно утиче на туристе при одабиру туристичког аранжмана у Тузланском кантону као дестинацији (табела 48).

Табела 48. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Шта је по Вашем мишљењу код туристе пресудно у одабиру туристичког аранжмана у Тузланском кантону као дестинацији?

Оцена перцепција туриста (просек)											
(1 – није пресудно уопште, 2 – незнатно утичена одабир, 3 – делимично утичена одабир, 4 – прилично утиче на одабир, 5 – пресудно је)											
Домаћи туристи	1	2	3	4	5	Страни туристи	1	2	3	4	5
Цена аранжмана (повољност)	-	-	-	1	7	Цена аранжмана (повољност)	-	-	2	6	-
Постојећа понуда агенције	-	-	1	-	7	Постојећа понуда агенције	-	-	-	1	7
Дестинација (локалитет)	-	-	-	-	8	Дестинација (локалитет)	-	-	-	-	8
Основни производ (облик туризма, услуге)	-	-	-	1	7	Основни производ (облик туризма, услуге)	-	-	-	-	8
Смештај	-	-	-	1	7	Смештај	-	-	-	-	8
Комплементарни садржаји (спортски, културни, музички...)	-	-	-	2	6	Комплементарни садржаји (спортски, културни, музички...)	-	-	-	-	8
Препорука агента, пријатеља...	-	-	1	4	3	Препорука агента, пријатеља...	-	-	1	4	3

Препорука агента или пријатеља за домаће и стране туриста има исти значај, тј. утиче код туриста у одабиру туристичког аранжмана у Тузланском кантону као дестинацији.

1. Како бисте оценили мотиве путовања (доласка) туриста када је Тузлански кантон као дестинација у питању?

На питање како бисте оценили мотиве путовања (доласка) туриста када је Тузлански кантон као дестинација у питању одговори за домаће и стране туристе су доста уједначени, готово идентични. Сви фактори представљају изузетно присутан мотив путовања и домаћих и страних туриста. Комплементарним садржајима (спортски, културни, музички...), према мишљењу угоститеља, страни туристи дају већи значај у односу на домаће. Разлог томе је тај што су страни туристи, према њиховом мишљењу, захтевнији у односу на домаће туристе (табела 49).

Табела 49. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Како бисте оценили мотиве путовања (доласка) туриста када је Тузлански кантон као дестинација у питању?

Фактори – перцепција туриста (просек)											
1 – уопште није присутан мотив, 5 – изразито присутан мотив											
Домаћи туристи	1	2	3	4	5	Страни туристи	1	2	3	4	5
Уживање	-	-	-	-	8	Уживање	-	-	-	-	8
Ново искуство	-	-	-	-	8	Ново искуство	-	-	-	-	8
Нова сазнања	-	-	-	-	8	Нова сазнања	-	-	-	-	8
Промена свакодневнице	-	-	-	-	8	Промена свакодневнице	-	-	-	-	8
Цена (повољно)	-	-	-	1	7	Цена (повољно)	-	-	-	8	-
Вредност за новац *	-	-	-	-	8	Вредност за новац *	-	-	-	-	8
Сигурност (безбедност)	-	-	-	-	8	Сигурност (безбедност)	-	-	-	-	8
Поузданост	-	-	-	-	8	Поузданост	-	-	-	-	8
Људи (домаћини)	-	-	-	-	8	Људи (домаћини)	-	-	-	-	8
Локалитети	-	-	-	-	8	Локалитети	-	-	-	-	8
Услуга	-	-	-	-	8	Услуга	-	-	-	-	8
Комплементарни садржај	-	-	-	2	6	Комплементарни садржај	-	-	-	-	8
Да ћу добити то што желим (искуство, услуга, провод...)	-	-	-	-	8	Да ћу добити то што желим (искуство, услуга, провод...)	-	-	-	-	8

2. Како бисте окарактерисали (оценили) факторе вредности туристичке понуде Тузланског кантона?

На питање како бисте окарактерисали (оценили) факторе вредности туристичке понуде Тузланског кантона одговори за домаће и стране туристе су такође уједначени, осим код имица. Имиц дестинације је оцењен доста лоше и код домаћих и код страних туриста, при чему су за стране туристе имали негативнији став него за домаће. Постојећа инфра и Тузлански кантон - модел трансформације индустријске у туристичку регију

супраструктура је такође оцењена лоше. Са друге стране, доступност и систем информисања (квалитет и квантитет туристичких информација) су оцењени да су добри и за домаће и стране туристе. Смештајна понуда (опрема, садржај, капацитет...), комплементарни садржаји (спортски, културни догађаји и сл.), кадар (адекватан по стручности) су слично оцењени за домаће и стране туристе (табела 50).

Табела 50. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Како бисте окарактерисали (оценили) факторе вредности туристичке понуде Тузланског кантона?

Оцена перцепција туриста (просек) – ваш доживљај и искуство (1- изразито лоше, 5- изразито добро)											
Домаћи туристи	1	2	3	4	5	Странитуристи	1	2	3	4	5
Имиц дестинације	-	1	7	-	-	Имиц дестинације	1	3	4	-	-
Постојећа инфра и супраструктура	-	2	6	-	-	Постојећа инфра и супраструктура	-	2	6	-	-
Доступност и систем информисања	-	-	7	1	-	Доступност и систем информисања	-	-	7	1	-
Смештајна понуда (опрема, садржај, капацитет...)	-	2	5	1	-	Смештајна понуда (опрема, садржај, капацитет...)	-	2	5	1	-
Комплементарни садржаји (спортски, културни догађаји и сл.)	1	3	4	-	-	Комплементарни садржаји (спортски, културни догађаји и сл.)	1	3	4	-	-
Кадар (адекватан по стручности)	-	1	6	1	-	Кадар (адекватан по стручности)	-	1	6	1	-

Ове оцене показују на овим компонентама треба доста радити како би се створио бољи имиц ТК као туристичке регије, односно да су запослени у угоститељским објектима свесни недовољне уређености и квалитета поменутих сегмената.

СТАВ О БУДУЋОЈ УГОСТИТЕЉСКОЈ ПОНУДИ ТУЗЛАНСКОГ КАНТОНА

1. Питање: Шта би по Вама требало изменити (кориговати) у погледу угоститељских објеката?

На понуђено питање шта би требало изменити (кориговати) у погледу угоститељских објеката, уочава се да је потребно извршити модернизацију објеката и пословања. Такође, спомињу се и увођење нових садржаја и бољи квалитет услуга, јер то представља основу развоја туристичке привреде у једној регији.

2. Питање: На чему Тузлански кантон, по Вашем мишљењу, треба да заснива своју конкурентску предност у погледу туриста (врста угоститељског објекта, услуге, цена, квалитет, порекло туриста...)?

На понуђено питање на чему ТК треба да заснива своју конкурентску предност у погледу туриста (врста угоститељског објекта, услуге, цена, квалитет, порекло туриста...), запослени у угоститељским објектима за смештај сматрају да би за домаћег туристу приступачне цене и квалитетнија услуга били основа конкурентске предности ТК, док је за стране туристе подизање квалитета туристичких услуга главни фактор на чему ТК треба да заснива своју конкурентску предност (табела 51 и 52).

Табела 51. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: конкурентност(домаћи туристи)

Активности	Бројно стање	%
Ниже цене	1	12,5
Ниже цене, али и квалитетнија услуга	2	25,0
Приступачне цене	3	37,5
Приступачне цене, али и квалитетнија услуга	2	25,0
Укупно	8	100,0

Табела 52. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: конкурентност (страни туристи)

Активности	Бројно стање	%
Квалитет	1	12,5
Квалитет понуде, смештаја и услуга	2	25,0
Квалитет у свим сегментима и богата понуда	1	12,5
Подићи квалитет у сваком сегменту	2	25,0
Подићи квалитет у сваком сегменту, јер су страни туристи много захтевнији	1	12,5
Страни туристи су захтевнији, стога квалитет услуга, смештаја и понуда треба да буду на врхунском нивоу	1	12,5
Укупно	8	100,0

14. СТАВОВИ ЗАПОСЛЕНИХ У ТУРИСТИЧКИМ АГЕНЦИЈАМА НА ПОДРУЧЈУ ТУЗЛАНСКОГ КАНТОНА О ТУРИЗМУ У ТОЈ ДЕСТИНАЦИЈИ

Анкетно истраживање о мишљењу запослених у туристичким агенцијама, као креаторима садржаја аранжмана и пласирању производа на тржиште, о даљем развоју туризма на подручју Тузланског кантона спроведено је у току месеца јула 2012. године. У Тузланском кантону послује 18 туристичких агенција и планирано је анкетно истраживање 20% капацитета. У току анкетног истраживања урађен је узорак од 5 туристичких агенција (27,8%) да би се добила што репрезентативнија слика о стању туризма у Тузланском кантону.

Циљ истраживања је био да се испита мишљење туристичких агенција као пружаоца туристичких услуга о даљем развоју туризма на подручју Тузланског кантона, јер туристичке агенције су такође један од пресудних актера за креирање развоја туризма и довођење туриста.

Код овог анкетног истраживања није било поништених попуњених анкетних листића, нити неодговорених питања. Тако да су све анкете уредно испуњене и дати су одговори на сва постављена питања.

Током истраживања сакупљени су следећи подаци, који су презентовани приказивањем одговора на појединачна питања из анкете.

СОЦИО-ДЕМОГРАФСКИ ПРОФИЛ ИСПИТАНИКА

Дескриптивна анализа – издвојене су фреквенције за сваку социо-демографску варијаблу и добијена је структура узорка.

ОСНОВНИ ПОДАЦИ О ИСПИТАНИКУ

1. Питање: Пол

Испитаници су били оба пола, са следећом расподелом учешћа (тј. дистрибуцијом фреквенције):

Табела 53. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: пол

Пол	Бројно стање	%
Мушко	2	40,0
Женско	3	60,0
Укупно	5	100,0

Евидентно је да је већина анкетираних била женског пола (60%), али је и генерално више жена присутно у туристичкој делатности (<http://epp.eurostat.ec.europa.eu>).

2. Питање: Старост

Разматране су две старосне групе, како би се сагледао профил у погледу млађих, можда са мање искуства али флексибилнијих на адаптацију промена на туристичком тржишту (18-35 година) и оних са вероватно више искуства, али све мање флексибилних на промене (36 +).

Табела 54. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: старост

Старост	Бројно стање	%
18-35	1	20,0
36 +	4	80,0
Укупно	5	100,0

Анализирајући старосну структуру запослених у туристичким агенцијама видимо да су четворо у категорији 36-65 година, док је један у категорији 18-35 година, па би се могло закључити да имају више искуства.

3. Питање: Ниво образовања

Табела 55. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: ниво образовања

Ниво образовања	Бројно стање	%
средње	2	40,0
више	2	40,0
високо	1	20,0
Укупно	5	100,0

Ниво образовања запослених у туристичким агенцијама је адекватан. Са вишим и високим образовањем је 60% испитаника, док је са средњошколским образовањем 40%.

4. Питање: Стручна спрема

Табела 56. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: стручна спрема из области

Област	Бројно стање	%
туризам	3	60,0
економске науке	2	40,0
Укупно	5	100,0

Одговори о стручној спреми запослених у туристичким агенцијама показује да у туристичким агенцијама ради компетентан кадар. Из области туризма ради 60% испитаних, док из економских наука ради 40% испитаника. Ово су добри показатељи, којим је утврђено да су стручни кадрови запослени на местима који одговарају њиховом месту запослења.

5. 1. Питање: Радни стаж туризму

Табела 57. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: радни стаж у туризму

Број година	Бројно стање	%
10	2	40,0
11	1	20,0
13	1	20,0
22	1	20,0
Укупно	5	100,0

Анализом анкета уочено је да сви раде 10 и више година у туризму, што је добро, јер је реч о искусном кадру.

5. 2. Питање: Радни стаж у туристичкој агенцији

Табела 58. Дистрибуција фреквенције за варијаблу:

Колико дуго радите у туристичкој агенцији?

Број година	Бројно стање	%
10	2	40,0
11	1	20,0
13	1	20,0
22	1	20,0
Укупно	5	100,0

Евидентно је да сви анкетирани раде 10 и више година у туристичкој агенцији, што је веома добро, јер је реч о кадру који има вишегодишње искуство у раду у туристичким агенцијама.

6. Питање: Радни однос

Табела 59. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Ваш радни однос заснован је на?

Врста запослења	Бројно стање	%
Одређено време	0	0
Неодређено време	5	100,0
Укупно	5	100,0

Сви анкетирани су запослени на неодређено радно време, што је веома добро. На овакав начин запослени се више идентификују са организацијом у којој раде, на успешност њеног пословања, међуљудске односе итд. Самим тим се могу у потпуности посветити свом послу и константном пословном усавршавању.

О ТУРИСТИЧКОЈ АГЕНЦИЈИ

1. Питање: Колико дуго послује Ваша агенција

Табела 60. Дистрибуција фреквенције за варијаблу:

Колико дуго (колико година) послује Ваша агенција?

Година	Бројно стање	%
6	1	20,0
9	1	20,0
18	1	20,0
25	1	20,0
40	1	20,0
Укупно	5	100,0

Анализа дужине рада туристичких агенција показује да су то већином агенције са дугогодишњим радним искуством. Њих 60% ради између 18 и 40 година и то је позитивно, јер дугогодишња традиција свакако мора створити и квалитет туристичког пословања.

2. Питање: На чему се заснивају Ваши маркетиншки приступи?

Табела 61. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: На чему се заснивају Ваши маркетиншки приступи – материјали и промоција?

Канали промоције	Бројно стање	%
медији (ТВ и новине)	3	60,0
медији и каталози	1	20,0
медији, каталози, интернет	1	20,0
Укупно	5	100,0

Занимљиво је истаћи да се промоција се код свих заснива на медијима, при чему је један испитаник навео и каталоге, а само један испитаник је навео Интернет. Овакав одговор упућује да се сматра да су медији (пре свега ТВ и штампа) још увек најгледанији и најпоузданији код продаје туристичког производа на локалном нивоу у Босни и Херцеговини. Овде се долази до претпоставке да агенције своје пословање базирају углавном на локалном становништву као циљној групи потенцијалних потрошача. Томе, свакако, треба додати и недовољну информатичку писменост старије популације и у БиХ, али и у земљама окружења. Због тога се туристичке агенције опредељују за јавну информисаност као најсигурнији начин промоције.

По питању на које тржиште је базирано пословање туристичких агенција све су агенције одговориле да своје пословање базирају и на путовања у БиХ, али и на путовања у иностранство.

3. Питање: Уколико организујете туристичка путовања унутар Тузланског канона, који облици туризма су доминантни у Вашој понуди (уписати нумерички – градација):

Табела 62. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Који облици туризма су доминантни у Вашој понуди?

Доминантни облици туризма	Бројно стање	%
1-а, 2-з, 3-д, 4-г	1	20,0
1-б, 2-а, 3-г, 4-д, 5-е, 6-з	1	20,0
1-г, 2-б, 3-в, 4-а, 5-е	1	20,0
1-д, 2-а, 3-з	1	20,0
1-з, 2-и, 3-а	1	20,0
Укупно	5	100,0

- а) зимовања б) градске и шопинг туре г) екскурзије д) бање и wellness
 њ) авантуристичка путовања е) прославе Нове године ж) сеоски туризам
 з) пословни туризам (сајмови, скупови) и) градски

На постављено питање везано за доминантне облике туризма Кантона у понуди агенција сви испитаници су се за примарни облик определили другачије. Интересантно је да за прво место нико не спомиње индустријско наслеђе, шопинг туру, авантуристичка путовања, сеоски туризам и прославу Нове године. На првом месту се појављују зимовања, градски туризам, екскурзије, бање и пословни туризам.

На следеће питање да ли страни туристи у својим матичним земљама могу преко сајта туристичке агенције да дођу до туристичких информација о туристичкој понуди Тузланског кантона, сви испитаници су одговорили потврдно, чиме се показује да туристичке агенције схватају улогу и значај глобалних електронских средстава у туристичкој делатности.

4. Питање: Ако страни туристи у својим матичним земљама могу преко Вашег сајта да дођу до туристичких информација о Тузланском кантону, шта је у питању (који облици туризма, које кључне природне и културне компоненте... су издвојене)?

Табела 63. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Облици туризма и кључне природне и културне компоненте?

Туристички потенцијали Тузланског кантона	Бројно стање	%
Језера, културни споменици	1	20,0
културно-историјски споменици, меморијални центри, планински туризам	1	20,0
купалишни, летњи, бањски	1	20,0
сајмови, конгресни туризам, верски туризам	1	20,0
спортски туризам	1	20,0
Укупно	5	100,0

Анализом понуђених одговора види се да туристичке агенције преко својих интернет страница нуде широк дијапазон облика туризма, али и туристичких дестинација, што показује да Тузлански кантон као туристичка регија има бројне туристичке ресурсе.

СТАВ О ТРЕНУТНОЈ ТУРИСТИЧКОЈ ПОНУДИ ТУЗЛАНСКОГ КАНТОНА

1. Шта је по Вашем мишљењу код туристе пресудно у одабиру туристичког аранжмана у Тузланском кантону као дестинацији?

На питање шта је код туристе пресудно у одабиру туристичког аранжмана у ТК као дестинацији, одговори за домаће и стране туриста се разликују. Цена аранжмана код домаћих туриста је, по мишљењу туристичких агената, углавном пресудна, док код страних туриста цена аранжмана уопште није пресудна. Вредност за новац, тј. добијена вредност аранжмана за цену коју је платио има готово исти значај и код домаћих и код страних туриста. Исто важи и за постојећу понуду агенције. Дестинацији (локалитету) за стране туристе дају благу

предност у односу на домаће туристе. Основни производ (облик туризма, услуге), смештај, комплементарни садржаји (спортски, културни, музички...) имају приближно исти значај и за домаће и за стране туристе. Препорука агента или пријатеља пресудна је за домаће туристе, док код страних туриста нема толики значај. Разлог томе је тај што страни туристи на друге начине добијају информације о туристичкој понуди ТК (интернет презентације углавном) (табела 64).

Табела 64. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Шта је по Вашем мишљењу код туристе пресудно у одабиру туристичког аранжманау Тузланском кантону као дестинацији

Оцена перцепција туриста (просек): (1 - није пресудно уопште, 2 - незнатно утиче на одабир, 3 - делимично утиче на одабир, 4 - прилично утиче на одабир, 5 - пресудно је)											
Домаћи туристи	1	2	3	4	5	Страни туристи	1	2	3	4	5
Цена аранжмана (повољно)	-	1	-	-	4	Цена аранжмана (повољно)	4	-	1	-	-
Вредност за новац*	-	1	-	1	3	Вредност за новац *	1	.	2	-	2
Постојећа понуда агенције	-	-	-	1	4	Постојећа понуда агенције	-	-	-	1	4
Дестинација (локалитет)	-	-	2	-	3	Дестинација (локалитет)	-	-	-	2	3
Основни производ (облик туризма, услуге)	-	-	2	1	2	Основни производ (облик туризма, услуге)	1	-	3	1	1
Смештај	-	-	2	2	1	Смештај	1	-	2	1	1
Комплементарни садржаји (спортски, културни, музички...)	-	1	2	1	1	Комплементарни садржаји (спортски, културни, музички...)	1	-	3	1	1
Препорука агента, пријатеља...	-	-	-	-	5	Препорука агента, пријатеља...	-	-	1	1	3

* Добијена вредност аранжмана за цену коју је платио

2. Како бисте оценили мотиве путовања туриста када је Тузлански кантон као дестинација у питању

На понуђено питање туристичким агенцијама, како би оценили мотиве путовања туриста када је ТК као дестинација у питању, одговори за домаће и стране туристе су доста уједначени. Уживање представља изузетно присутан мотив путовања и домаћих и страних туриста. Ново искуство представља изузетно присутан мотив код страних туриста, док код домаћих туриста има мањи значај. Иста ситуација је и са новим сазнањима, као и са променом свакодневнице. Цена аранжмана, по мишљењу запослених у агенцијама, се процењује да за домаће туристе представља изузетно присутан мотив путовања, док се за стране туристе у већини случајева процењује да цена не представља присутан мотив путовања. Вредност за новац за домаће туристе по агенцијама представља изузетно присутан мотив путовања, док код страних туриста то нема неки посебан значај. Сигурност

(безбедност) и поузданост представљају изузетно присутан мотив путовања страним туристима, док код домаћих туриста те две компоненте имају мањи значај. Људи (домаћини), локалитети, услуга, комплементарни садржаји, искуство и провод представљају изузетно присутан мотив путовања како код домаћих, тако и код страних туриста (табела 65).

Табела 65. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Како бисте оценили мотиве путовања туриста када је Тузлански кантон као дестинација у питању

Фактори – перцепција туриста (просек): 1 - није присутан мотив..., 5 - изразито присутан мотив											
Домаћи туристи	1	2	3	4	5	Страни туристи	1	2	3	4	5
Уживање	-	-	-	1	4	Уживање	-	-	-	2	3
Ново искуство	-	-	3	1	1	Ново искуство	-	-	-	-	5
Нова сазнања	-	-	3	1	1	Нова сазнања	-	-	-	-	5
Промена свакодневнице	-	-	4	-	1	Промена свакодневнице	-	-	-	-	5
Цена (повољно)	-	-	-	-	5	Цена (повољно)	3	-	-	1	1
Вредност за новац *	-	-	-	1	4	Вредност за новац *	1	1	1	1	1
Сигурност (безбедност)	-	-	2	2	1	Сигурност (безбедност)	-	-	-	-	5
Поузданост	-	-	1	2	2	Поузданост	-	-	-	-	5
Људи (домаћини)	-	-	-	2	3	Људи (домаћини)	-	-	1	1	3
Локалитети	-	-	1	3	1	Локалитети	-	-	-	1	4
Услуга	-	-	-	2	3	Услуга	-	-	1	1	3
Комплементарни садр.	-	-	3	-	2	Комплементарни садржај	-	-	-	4	1
Да ћу добити то што желим (искуство, услуга, провод...)	-	-	-	-	5	Да ћу добити то што желим (искуство, услуга, провод...)	-	-	-	-	5

*Да ли је или није прецењен аранжман

3. Како бисте окарактерисали (оценили) факторе вредности туристичке понуде Тузланског кантона?

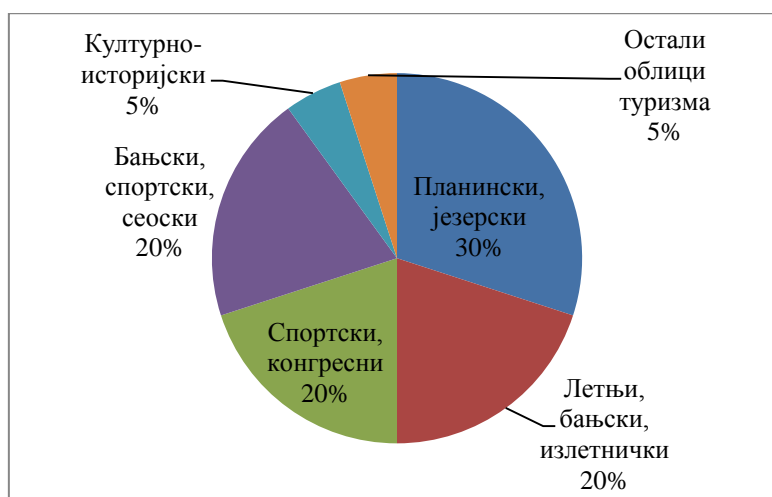
На понуђено питање туристичким агенцијама како би окарактерисали (оценили) факторе вредности туристичке понуде ТК, одговори за домаће и стране туристе су доста уједначени. Имиц дестинације је добар и код домаћих и код страних туриста. Постојећа инфра и супраструктура је за стране туристе доста лоша, док би јој домаћи туристи дали мало бољу оцену. Доступност и систем информисања (квалитет и квантитет туристичких информација) су за домаће туристе доста лоши, док би им страни туристи дали мало бољу оцену. Смештајна понуда (опрема, садржај, капацитет...), комплементарни садржаји (спортски, културни догађаји и сл.), кадар (адекватан по стручности) су слично оцењени за домаће и стране туриста. Ове оцене показују да се на овим компонентама треба доста радити како би ТК имао већу вредност као туристичка регија и створио бољи имиц (табела 66).

Табела 66. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Како бисте окарактерисали (оценили) факторе вредности туристичке понуде Тузланског кантона?

Оцена перцепција туриста (просек) – ваш доживљај и искуство (1- изразито лоше..., 5- изразито добро)											
Домаћи туристи	1	2	3	4	5	Страни туристи	1	2	3	4	5
Имиџ дестинације	-	-	2	1	2	Имиџ дестинације	-	-	1	2	2
Постојећа инфра и супраструктура	-	1	3	-	1	Постојећа инфра и супраструктура	1	2	-	1	1
Доступност и систем информисања (Квалитет и квантитет тур. информ.)	1	1	1	2	-	Доступност и систем информисања (Квалитет и квантитет тур. информ.)	-	2	-	2	1
Смештајна понуда (опрема, садржај, капацитет...)	1	1	1	2	-	Смештајна понуда (опрема, садржај, капацитет...)	1	1	1	1	1
Комплементарни садржаји (спортски, културни догађаји и сл.)	1	-	2	2	-	Комплементарни садржаји (спортски, културни догађаји и сл.)	1	1	-	2	1
Кадар (адекватан по стручности)	2	-	2	-	-	Кадар (адекватан по стручности)	1	1	1	1	1

СТАВ О БУДУЋОЈ ТУРИСТИЧКОЈ ПОНУДИ ТУЗЛАНСКОГ КАНТОНА

7. Питање: На чему Тузлански кантон, по Вашем мишљењу, треба да заснива своју конкурентску предност у погледу туриста (на којим облицима туризма, односно које локалитете)?

Графикон 18. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: На којим облицима туризма Тузлански кантон треба да заснива своју конкурентску предност (домаћи туристи)

Анализом понуђених одговора види се да домаћи туристи препознају природне потенцијале као основу развоја туризма Тузланског кантона.

Табела 67. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: На којим локалитетима Тузлански кантон треба да заснива своју конкурентску предност (домаћи туристи)

Локалитети	%
Планине, језера, бање	30,0
Панонска језера	20,0
Језера, бање	20,0
Културно-историјски споменици (Градачац, Сребреник, Тузла итд.)	20,0
Остало	10,0
Укупно	100,0

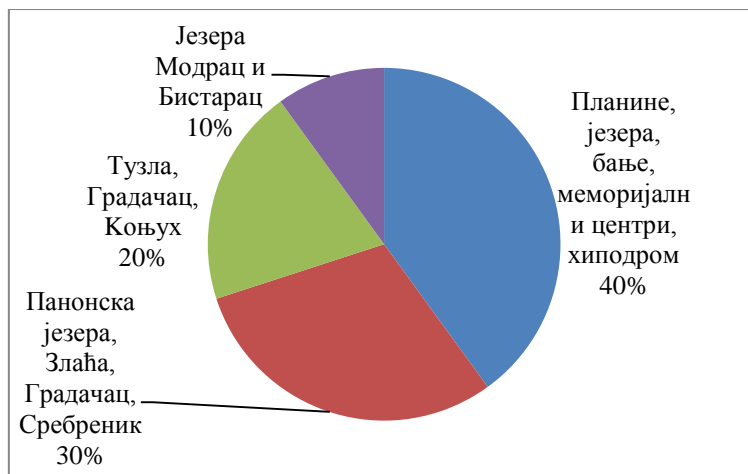
На понуђено питање туристичким агенцијама на којим локалитетима Тузлански кантон треба да заснива своју конкурентску предност, за домаће туристе сматрају претежно да су то планине, језера, бање (70%), културно-историјски споменици (20%) и остали локалитети 10%.

Графикон 19. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: На којим облицима туризма Тузлански кантон треба да заснива своју конкурентску предност (страни туристи)?

На понуђено питање туристичким агенцијама на којим облицима туризма Тузлански кантон треба да заснива своју конкурентску предност агенције за стране туристе сматрају да

је то летњи и зимски туризам (30%), бањски и сеоски (20%), бањски и конгресни (20%), излетнички (25%) и верски туризам (5%).

Графикон 20. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: На којим локалитетима Тузлански кантон треба да заснива своју конкурентску предност (страни туристи)?

На понуђено питање туристичким агенцијама на којим локалитетима Тузлански кантон треба да заснива своју конкурентску предност код страних туриста сматра се да су то претежно планине, језера, бање, меморијални центри и хиподром (40%), Панонска језера, Злаћа, Градачац, Сребреник (30%), Тузла, Градачац, Коњух (20%) и језера Модрац и Бистарац (10%).

8. Питање: Да ли бисте се и због чега повезали са другим туристичким агенцијама и туристичким организацијама у циљу боље комерцијализације туристичке понуде Тузланског кантона?

Табела 68. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: сарадња

Да, због...	Бројно стање	%
профита	1	20,0
боље промоције Тузланског кантона и у држави и у иностранству	1	20,0
боље промоције	1	20,0
побољшања понуде	1	20,0
промоције и већег привлачења страних туриста у циљу побољшања и унапређења туристичке понуде	1	20,0
Укупно	5	100,0

На понуђено питање туристичким агенцијама да ли би се и због чега повезали са другим туристичким агенцијама и туристичким организацијама у циљу боље комерцијализације туристичке понуде Тузланског кантона сви су одговорили потврдно. Главни разлог за овај одговор је да на тај начин желе остварити бољу промоцију Тузланског кантона као туристичке регије, али и остварити бољу зараду, односно побољшати понуду.

9. Питање: На који начин би се по Вама могло укључити индустријско наслеђе Тузланског кантона у туристичку понуду (за које старосне групе, које државе – емитивна подручја...)?

Табела 69. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: индустријско наслеђе

Одговори	Бројно стање	%
Музеј соларства, Рудник соли Тетима	1	20,0
Рудници соли и угља - за старосне групе 40-60 година, подручје Европе	1	20,0
Рудник соли - земље окружења	1	20,0
Слани бунари у Тузли, Музеј соларства	1	20,0
За старосне групе 45-60 година; за земље бивше Југославије, Мађарска, Чешка, Турска	1	20,0
Укупно	5	100,0

На понуђено питање туристичким агенцијама на који начин би се индустријско наслеђе Тузланског кантона могло укључити у туристичку понуду добијени су изненађујуће потврдни и креативни одговори. Међутим, велики проблем за развој ове врсте туризма представља недовољно развијена свест надлежних институција о значају индустријског наслеђа и његовом позитивном утицају на развој туризма. Тузлански кантон као бивша индустријска регија има велике потенцијале које је потребно валоризирати и ревитализирати и које се могу искористити у сврху развијања туристичке понуде. Када се то заврши туристичке агенције су спремне да то уврсте у своју туристичку понуду, као један од водећих туристичких ресурса, јер је ова регија препознатљива по индустрији и сасвим је очекивано да се ти ресурси сада ставе у функцију развоја туризма. По мишљењу запослених у туристичким агенцијама то неће представљати велики проблем за пласирање на туристичком тржишту, због већ раније формираног имиџа и већ присутне одређене заинтересованости за индустријски туризам, посебно код страних туриста. Као одговори за најинтересантније

локалитете наводе се рудници соли и угља који су затворени, Музеј соларства, Рудник соли Тетима који је активан и Слани бунари у Тузли који показују како се со експлоатисала у прошлости. Поред ових, у Тузланском кантону има читав низ локалитета индустријског наслеђа који се могу користити као туристичка атракција. Као државе из којих долазе туристи заинтересовани за овакав облик туризма наводе се државе бивше Југославије, Мађарска, Чешка и Турска. По мишљењу запослених у туристичким агенцијама овај вид туризма постаје све интересантнији и има велике шансе за развој и представља добру основу за развој туризма у Тузланском кантону.

15. АНКЕТНО ИСТРАЖИВАЊЕ О МОТИВИМА И ПРЕФЕРЕНЦИЈАМА ПОТЕНЦИЈАЛНИХ ТУРИСТА НА ПОДРУЧЈУ ТУЗЛАНСКОГ КАНТОНА

Анкетно истраживање о мотивима и преференцијама локалног становништва Тузланског кантона, који су и потенцијални туристи тог подручја спроведено је у току месеца јула, августа и септембра 2012. године. У току анкетног истраживања које је урађено у свих тринаест општина Тузланског кантона урађен је узорак од 260 испитаника да би се добила што репрезентативнија слика о стању туризма.

Циљ истраживања је био да се испитају мотиви и преференције потенцијалних туриста на подручју Тузланског кантона, јер ставови резидената имају велики значај за перцепцију тренутног стања туризма, али и креирање развоја туризма у будућности.

Ни код овог анкетног истраживања није било поништених попуњених анкетних листића, нити неодговорених питања. Током истраживања сакупљени су следећи подаци, који су презентовани приказивањем одговора на појединачна питања из анкете.

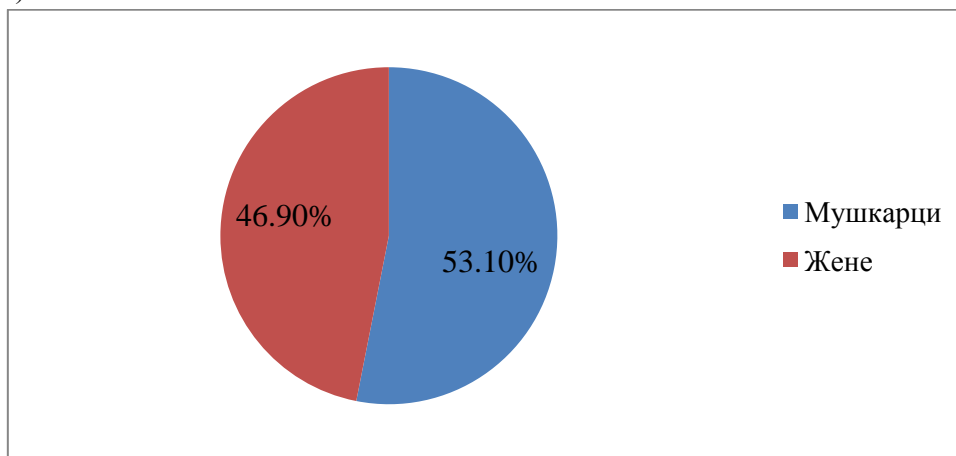
СОЦИО-ДЕМОГРАФСКИ ПРОФИЛ ИСПИТАНИКА

Дескриптивна анализа – издвојене су фреквенце за сваку социо-демографску варијаблу и добијена је структура узорка.

ОСНОВНИ ПОДАЦИ О ИСПИТАНИКУ

1. Питање: Пол

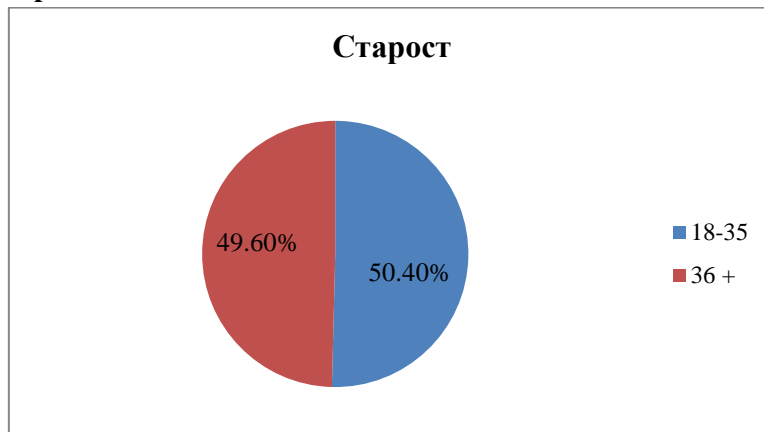
Испитаници су били оба пола, са следећом расподелом учешћа (тј. дистрибуцијом фреквенције):

Графикон 21. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: пол

По полној структури су релативно уједначени. Мушкараца је 138 (53,1%) анкетираних, а жена 122 (46,9%).

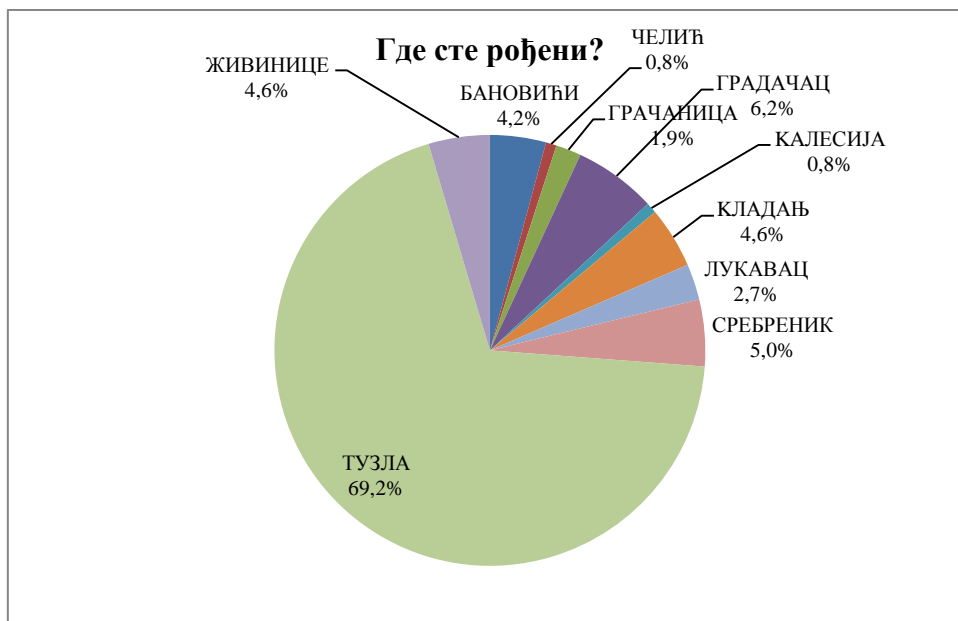
2. Питање: Старост

Графикон 22. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: старост

Анализирајући старосну структуру анкетираних добијен је узорак са доминантнијим учешћем младих (50,4%), као важним сегментом у смислу будућих носилаца туристичке понуде. Млађе генерације су и динамичније и отвореније за разлику од старијих генерација, а често и мобилније.

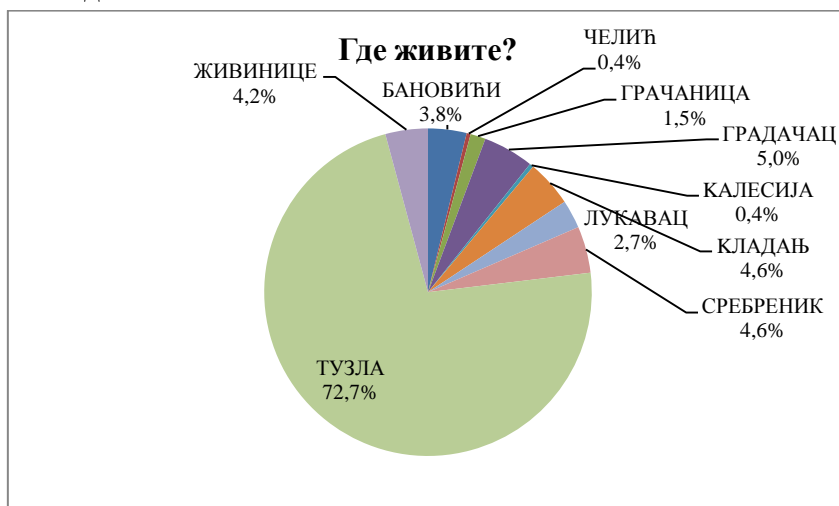
3. Питање: Место рођења

Графикон 23. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Где сте рођени?

Евидентно је да је највећи постотак анкетираних рођен у Тузли (69,2%) што је и оправдано, с обзиром на структуру укупне популације кантона по општинама.

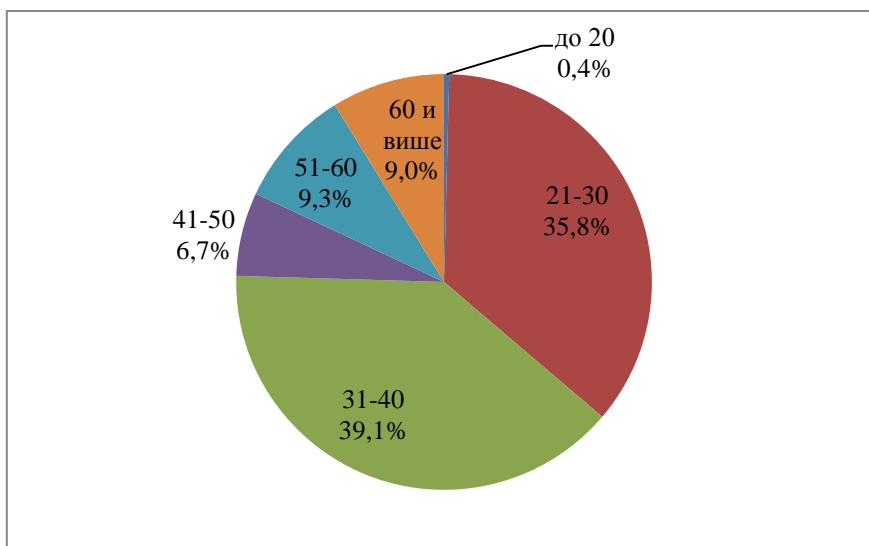
4. Питање: Где живите?

Графикон 24. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Где живите?

Такође је евидентно да доминира група испитаника из општине Тузле (72,7%), што је у корелацији са расподелом популације у Кантону. Тузла као политички, административни, образовни, културни, здравствени и економски центар има и највећи број становника (укупно око 170.000). Такође, у последњих двадесетак година присутна је миграција становништва из околних општина у Тузлу због свих функција које она има као регионални центар.

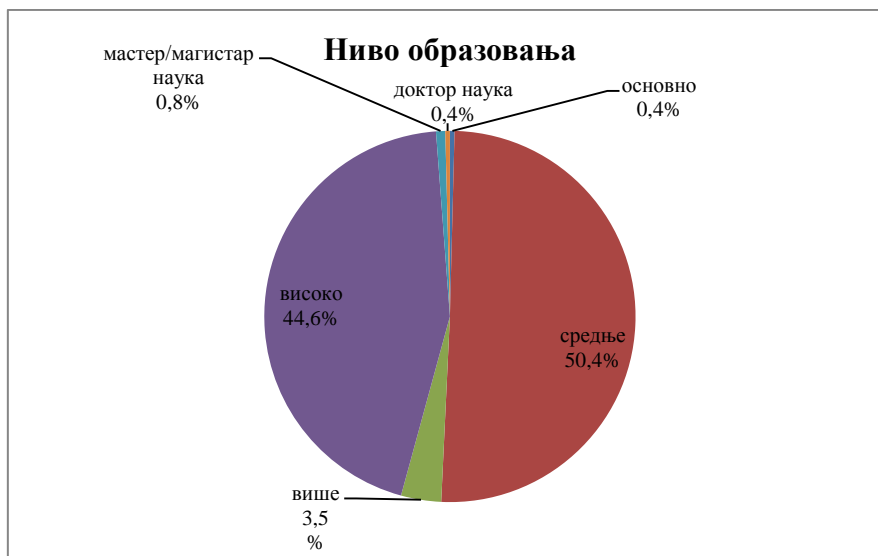
5. Колико дуго живите на простору Тузланског кантона?

Графикон 25. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Колико дуго живите на простору Тузланског кантона (број година)?

Анализом датих одговора може се закључити да су готово сви испитаници дугогодишњи становници Тузланског кантона. Ова чињеница је за ово истраживање добра, јер самим тим анкетирани су и добри познаваоци прилика у Тузланском кантону.

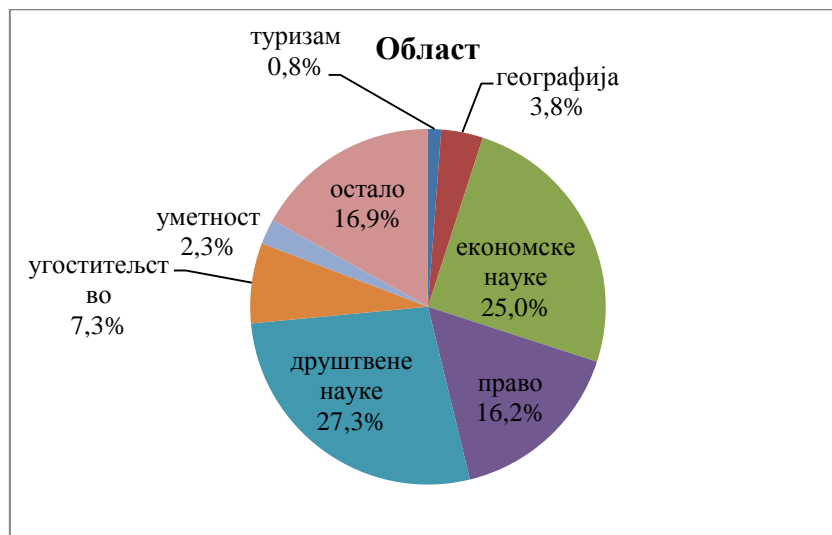
6. Питање: Ниво образовања

Графикон 26. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Ниво образовања

Са вишим и високим образовањем је 48,1%% испитаника, док је са средњошколским образовањем 50,1%. Незнатно је учешће анкетираних са основном школом, али и анкетираних са високим научним звањима.

7. Питање: Ваша стручна спрема је из области?

Графикон 27. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: стручна спрема из области

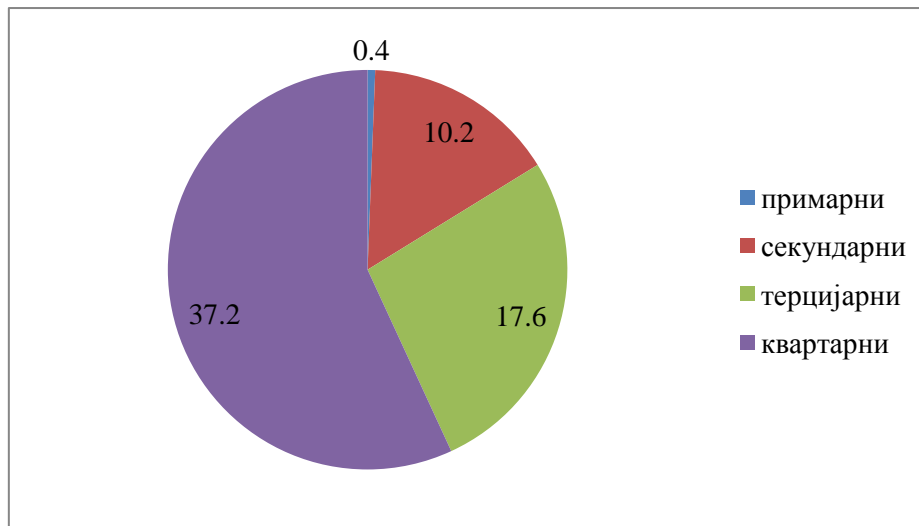
Највећи проценат анкетираних је из области друштвених наука (27,3%) и економских наука (25%), али је присутно и учешће и из других стручних области. Ово је веома добро, јер сваки анкетирани из своје перспективе другачије гледа на развој туризма и другачије га доживљава, што је свакако утицало на одговоре на наредна питања.

8. Питање: Тренутно радите као (запослени сте на радном месту):

Табела 70. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: тренутно занимање?

Занимање	Бројно стање	%
Адвокат	2	0,8
Аутоелектричар	3	1,2
Аутомеханичар	3	1,2
Вариоц	1	0,4
Графички дизајнер	1	0,4
Дефектолог	7	2,6
Електричар	2	0,8
Економиста	16	6,1
Комерцијалиста	4	1,6
Конобар	17	6,5
Медицински техничар	11	4,2
Монтер централног гријања	2	0,8
Наставник	16	6,1
Новинар	1	0,4
Пољопривредник	1	0,4
Педагог	1	0,4
Правник	17	6,5
Приватник	1	0,4
Професор	13	5,0
Рударски инжињер	2	0,8
Службеник	8	3,1
Такси возач	8	3,1
Трговац	14	5,4
Фризерка	7	2,6
Домаћица	12	4,6
Студент	20	7,7
Пензионер	33	12,7
Незапослен	37	14,2
Укупно	260	100,0

Анализом структуре запослених види се широк спектар занимања анкетираних потенцијалних туриста. Разврставањем на привредне секторе уочава се да је највећи проценат запослен у квартарном (37,2%) и терцијарном сектору (17,6%), док је мањи проценат запослен у секундарном сектору (10,2%), а свега 0,4% је запослено у примарном сектору привреде. Оваква структура компатибилна је структури популације према запослењу у Тузланском кантону преовладавају терцијарни и квартарни сектор у привредној структури становништва, што је често одлика земаља у транзицији. Незапослени чине 14,2% анкетираних, пензионери 12,7%, док 7,7% анкетираних чине студенти.

Графикон 28. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Тренутно радите у сектору?

О ТУРИСТИЧКОМ ПУТОВАЊУ

1. Питање: тип дестинације

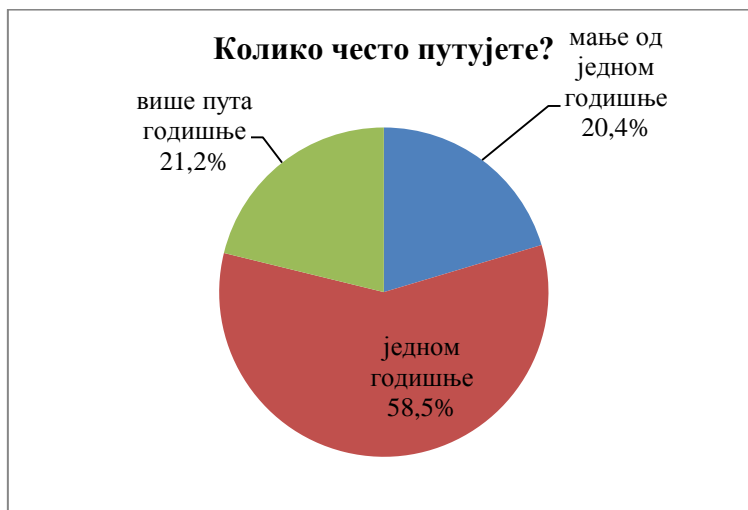
Табела 71. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Путујем у/на

Путујем у/на	Бројно стање	%
1,2,3,4	1	0,4
1,3	1	0,4
1,3,4	1	0,4
2	3	1,2
2,3	4	1,5
2,5	2	0,8
3	165	63,5
3,4	34	13,1
3,4,5	2	0,8
3,5	17	6,5
4	6	2,3
4,5	6	2,3
5	17	6,5
6	1	0,4
Укупно	260	100,0

- 1) у градове 2) у руралне просторе 3) на приморје
4) на планину 5) на реке, језера... 6) остало

Највише испитаника се изјаснило да путује на море (63,5%), затим и на море и на планину (13,1%), па на реке и језера, односно реке, језера и приморје. Градови се уопште не појављују као засебна категорија.

2. Питање: Колико често одлазите на туристичко путовање:

Графикон 29. Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Колико често путујете?

У погледу учесталости путовања, нема ни једног испитаника који никада не путује, 58,5% њих путује једном годишње, а око 20,4% путује мање од једном годишње, док 21,2% путује више пута годишње.

СТАВ О ТУРИСТИЧКОЈ ПОНУДИ ТУЗЛАНСКОГ КАНТОНА

1. Питање: Шта је по Вашем мишљењу код туристе пресудно у одабиру туристичког аранжмана у Тузланском кантону као дестинацији?

Одговори за домаће и стране туристе се разликују. Цена аранжмана код домаћих туриста је углавном пресудна (94,2%), док код страних туриста локално становништво сматра да цена аранжмана не утиче толико на одабир. Постојећа понуда агенције има различит третман код ове две групе туриста, јер локално становништво сматра да страни туристи томе дају велики значај. Дестинацији (локалитету) страни туристи по мишљењу резидената дају знатно већу предност (97,7% - скоро сви) у односу на домаће туристе (80%). Основни производ (облик туризма, услуге), смештај, комплементарни садржаји (спортски, културни, музички...) и препорука агента или пријатеља имају у великој мери различит значај за домаће и за стране туристе (по мишљењу резидената). Страни туристи овим компонентама дају већи значај. Разлог томе је тај што страни туристи имају веће искуство и захтевније критеријуме код туристичких путовања у односу на домаће туристе (табела 72).

Табела 72: Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Шта је код туристе пресудно у одабиру туристичког аранжмана?

Оцена перцепција туриста (просек) у процентима (%)											
(1 – није пресудно уопште, 2 – делимично утиче на одабир, 3 –и утиче и не утиче на одабир, 4 – прилично утиче на одабир, 5 – пресудно је)											
Домаћи туристи	1	2	3	4	5	Страни туристи	1	2	3	4	5
Цена аранжмана (повољност)	-	-	1,5	3,1	94,2	Цена аранжмана (повољност)	8,1	25	53,1	10,0	3,8
Постојећа понуда агенције	14,6	10,4	22,7	21,2	31,2	Постојећа понуда агенције	0,8	3,8	8,8	18,1	68,5
Дестинација (локалитет)	-	0,4	2,3	17,3	80,0	Дестинација (локалитет)	-	-	0,4	1,9	97,7
Основни производ (облик туризма, услуге)	2,7	3,8	12,7	17,3	63,5	Основни производ (облик туризма, услуге)	-	0,8	0,8	8,8	89,6
Смештај	-	-	8,1	28,1	63,8	Смештај	-	-	0,8	0,8	98,5
Комплементарни садржаји	31,9	13,1	24,6	15	15,4	Комплементарни садржаји	-	0,4	3,8	15,4	80,4
Препорука агента, пријатеља...	6,9	8,5	21,2	53,5	10,0	Препорука агента, пријатеља...	0,4	5,8	15,8	40,4	37,7

Даље су примењене аритметичка средина (\bar{x}) и стандардна девијација (σ). Аритметичка средина неког сета квантитативних података (нумеричког низа) јесте сума свих вредности подељена са укупним бројем објеката (Стојковић, 2001):

$$\bar{x} = \frac{1}{n}(x_1 + x_2 + \dots + x_n) = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n x_i.$$

Стандардна девијација је у статистици апсолутна мера дисперзије у основном скупу или узорку. Стандардна девијација у узорку говори колико у просеку елементи узорка одступају од аритметичке средине узорка (Стојковић, 2001). Израчунава се по формули:

$$\sigma = \sqrt{\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2}$$

(n - број елемената у узорку; \bar{x} (iks-bar) - аритметичка средина узорка; x_i - i -ти члан узорка ($i=1,2,\dots,n$))

Максималне оцене испитаника за све сегменте (цена аранжмана, понуда агенције, смештај итд.) су 5, док се минималне оцене разликују: оцена 1 - за четири сегмента, оцена 3 - за два сегмента и оцена 2 - за један сегмент – за дестинацију (табела 73). То значи да су

према мишљењу резидената цена аранжмана и смештај најпресуднији у одабиру туристичког аранжмана у Тузланском кантону код домаћих туриста.

Аритметичка средина се креће од 2,69 до 4,94. Највећу вредност добила је цена аранжмана и готово сви испитаници су става да је она код домаћих туриста апсолутно пресудна у одабиру аранжмана везаних за Тузлански кантон као дестинацију. За разлику од тога, комплементарни садржаји делимично утичу на одабир туристичког аранжмана.

Што је већа стандардна девијација, веће је одступање вредности појединачних одговора испитаника од аритметичке средине. Вредности стандардних девијација за питања која се односе на то шта је према мишљењу резидената код домаћег туристе пресудно за одабир туристичког аранжмана у Тузланском кантону као дестинацији крећу се од 0,3 до 1,444. То говори даље, да нису на сва питања (сегменте) усаглашени, односно да им се мишљења прилично разликују. Најусаглашенији су по питању цене аранжмана, дестинације, па и релативно код смештаја; док им се одговори код других сегмената прилично међусобно разликују, што је посебно изражено за комплементарни садржај (табела 73). У прилогу доктората се за ову и наредне табеле налазе детаљније табеле – као додатак (прилог 16).

Табела 73. Шта је код домаћег туристе, према мишљењу резидената, пресудно у одабиру туристичког аранжмана: дескриптивна статистика

Сегменти	Минимална оцена	Максимална оцена	Аритметичка средина (μ)	Стандардна девијација (σ)
Цена аранжмана	3	5	4,94	,300
Постојећа понуда агенције	1	5	3,44	1,401
Дестинација (локалитет)	2	5	4,77	,498
Основни производ	1	5	4,35	1,019
Смештај	3	5	4,56	,640
Комплементарни садржаји	1	5	2,69	1,444
Препорука...	1	5	3,51	1,019

Максималне оцене испитаника за све сегменте су 5, док се минималне оцене разликују: оцена 1 - за три сегмента, оцена 2 – за два сегмента и оцена 3 - за два сегмента

(табела 74). Аритметичка средина се креће од 2,77 до 4,98. Највеће вредности добили су смештај и дестинација и готово сви испитаници су става да је то код страних туриста апсолутно пресудно у одабиру аранжмана везаних за Тузлански кантон као дестинацију.

Што је већа стандардна девијација, веће је одступање вредности појединачних одговора испитаника од аритметичке средине. Међутим, вредности стандардних девијација за питања која се односе на то шта је према мишљењу резидената код страних туриста пресудно за одабир туристичког аранжмана у Тузланском кантону као дестинацији крећу се од 0,1 до 0,8. То говори даље, да су одговори на сва питања (сегменте) усаглашени (табела 74).

Табела 74. Шта је код страног туристе, према мишљењу резидената, пресудно у одабиру туристичког аранжмана?: дескриптивна статистика

Сегменти	Минимална оцена	Максимална оцена	Аритметичка средина (μ)	Стандардна девијација (σ)
Цена аранжмана	1	5	2,77	,880
Постојећа понуда агенције	1	5	4,50	,868
Дестинација (локалитет)	3	5	4,97	,184
Основни производ	2	5	4,87	,416
Смештај	3	5	4,98	,195
Комплементарни садржаји	2	5	4,76	,534
Препорука...	1	5	4,09	,891

2. Питање: Како бисте оценили мотиве путовања туриста када је Тузлански кантон као дестинација у питању:

У овом случају одговори за домаће и стране туристе су доста уједначени. Највећи део испитаника се за све мотиве определило као присутним и изразито присутним, осим комплементарних садржаја код домаћих туриста (34,2%), док страни туристи комплементарним садржајима дају велики значај (93,5%). Једино се цена издвојила код страних туриста као средње важан мотиватор у привлачењу (путовању) у Кантон (према

мишљењу локалног становништва), док домаћи туристи (96,5%) цену сматрају изразито присутним мотиватором код привлачења туриста у Тузлански кантон (табела 75).

Табела 75: Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Фактори мотива путовања – перцепција туриста (просек) (у %)

Фактори – перцепција туриста (просек) (у %):											
1 – уопште није присутан мотив, 5 – изразито присутан мотив											
Домаћи туристи	1	2	3	4	5	Страни туристи	1	2	3	4	5
Уживање	0,4	0,4	0,8	4,6	93,8	Уживање	-	1,2	0,4	0,4	98,1
Ново искуство		1,5	11,9	3,1	83,5	Ново искуство	-	0,4	1,9	0,4	97,3
Нова сазнања	0,4	0,8	11,2	4,6	83,1	Нова сазнања	-	0,4	0,8	0,4	98,5
Промена свакодневнице	0,4	-	1,2	1,5	96,9	Промена свакодневнице	0,4	1,5	5,0	1,9	91,2
Цена (повољно)		0,4	0,8	2,3	96,5	Цена (повољно)	3,5	20,8	53,5	10	12,3
Сигурност	-	0,4	3,1	6,5	90	Сигурност	-	1,2	1,9	1,5	95,4
Поузданост	-	0,8	3,5	13,1	82,7	Поузданост	-	0,8	0,8	1,9	96,5
Људи (домаћини)		0,8	5,4	13,1	80,8	Људи (домаћини)	-	0,4	0,4	2,7	96,5
Локалитети	0,4	0,4	3,5	6,9	88,8	Локалитети	-	0,4	0,8	0,8	98,1
Услуга	1,2	0,8	4,6	12,7	80,8	Услуга	-	0,4	0,4	1,5	97,7
Комплементарни садржај	20,8	10,8	17,7	16,5	34,2	Комплементарни садржај	0,8	1,2	2,7	1,9	93,5
Да ћу добити то што желим	-	0,8	2,3	4,6	92,3	Да ћу добити то што желим	-	1,2	0,4	0,4	98,1

Максималне оцене испитаника за све сегменте (цена аранжмана, понуда агенције, смештај итд.) су 5, док су минималне оцене различите: оцена 1 - за шест сегмената и оцена 2 - за шест сегмената. Аритметичка средина се креће од 3,33 до 4,95. Највећу вредност добиле су цена аранжман и промена свакодневнице и готово сви испитаници су става да је то код домаћих туриста апсолутно пресудно у оцени мотива путовања када је Тузлански кантон као дестинација у питању. За разлику од тога, комплементарни садржаји делимично утичу на одабир туристичког аранжмана.

Што је већа стандардна девијација, веће је одступање вредности појединачних одговора испитаника од аритметичке средине. Вредности стандардних девијација за питања која се односе на то шта је према мишљењу резидената код домаћег туристе у оцени мотива путовања када је Тузлански кантон као дестинација у питању крећу се од 0,2 до 1,5. То говори даље, да нису на сва питања (сегменте) усаглашени, односно да им се мишљења прилично разликују. (табела 76).

Табела 76. Према мишљењу резидената, који су фактори мотива путовања (перцепција домаћих туриста) везано за Тузлански кантон?: дескриптивна статистика

Сегменти	Минимална оцена	Максимална оцена	Аритметичка средина (μ)	Стандардна девијација (σ)
Уживање	1	5	4,91	,407
Ново искуство	2	5	4,68	,741
Нова сазнања	1	5	4,69	,728
Промена свакодневнице	1	5	4,95	,347
Цена (повољно)	2	5	4,95	,294
Сигурност	2	5	4,86	,452
Поузданост	2	5	4,78	,538
Људи (домаћини)	2	5	4,74	,590
Локалитети	1	5	4,83	,527
Услуга	1	5	4,71	,696
Комплементарни садржај	1	5	3,33	1,541
Да ћу добити то што желим	2	5	4,88	,442

Максималне оцене испитаника за све сегменте су 5, док се минималне оцене разликују: оцена 1 - за четири сегмента и оцена 2 - за осам сегмената.

Аритметичка средина се креће од 3,07 до 4,97. Највећу вредност добили су услуга, локалитети и нова сазнања и готово сви испитаници су става да је то код страних туриста апсолутно пресудно у оцени мотива путовања када је Тузлански кантон као дестинација у питању. За разлику од тога, цена делимично утичу на одабир туристичког аранжмана.

Што је већа стандардна девијација, веће је одступање вредности појединачних одговора испитаника од аритметичке средине. Вредности стандардних девијација за питања која се односе на то шта је према мишљењу резидената код страних туриста апсолутно пресудно у оцени мотива путовања када је Тузлански кантон као дестинација у питању крећу се од 0,2 до 0,9. То говори даље, да су на сва питања (сегменте) дати доста усаглашени одговори (табела 77).

Табела 77. Према мишљењу резидената, који су фактори мотива путовања (перцепција страних туриста) везано за Тузлански кантон?: дескриптивна статистика

Сегменти	Минимална оцена	Максимална оцена	Аритметичка средина (μ)	Стандардна девијација (σ)
Уживање	2	5	4,95	,348
Ново искуство	2	5	4,95	,336
Нова сазнања	2	5	4,97	,262
Промена свакодневнице	1	5	4,82	,623
Цена (повољно)	1	5	3,07	,968
Сигурност	2	5	4,91	,435
Поузданост	2	5	4,94	,341
Људи (домаћини)	2	5	4,95	,274
Локалитети	2	5	4,97	,269
Услуга	2	5	4,97	,254
Комплементарни садржај	1	5	4,86	,580
Да ћу добити то што желим	1	5	4,78	,715

3. Питање: Како бисте окарактерисали (оценили) факторе вредности туристичке понуде Тузланског кантона?

На понуђено питање потенцијалним туристима како би окарактерисали (оценили) факторе вредности туристичке понуде Тузланског кантона, одговори мишљења за домаће и стране туристе су доста уједначени. Имиц дестинације није добар и код домаћих и код страних туриста према мишљењу резидената. Постојећу инфра и супраструктуру локално становништво сматра да је за стране туристе лоша, док су као домаћи туристи за себе дали мало бољу оцену. Доступност и систем информисања према мишљењу резидената је за домаће туристе добар, док је за стране туристе доста лошији. Смештајна понуда (опрема, садржај, капацитет...), комплементарни садржаји (спортски, културни догађаји и сл.) и кадар (адекватан по стручности) су боље оцењени од стране домаћих туриста. Све ове оцене показују да су потребна велика инвестицијска улагања како би Тузлански кантон имао већу вредност као туристичка регија и створио бољи имиц, тј. имао бољу туристичку понуду која

би привукла већи број туриста (табела 78).

Табела 78: Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Фактори вредности туристичке понуде?

Оцена перцепција туриста (просек у %) – доживљај и искуство											
(1- изразито лоше..., 5- изразито добро)											
Домаћи туристи	1	2	3	4	5	Странитуристи	1	2	3	4	5
Имиц дестинације	13,1	40,8	39,6	5	1,5	Имиц дестинације	38,8	51,5	8,5	0,4	0,8
Постојећа инфра и супраструктура	13,1	42,3	43,1	1,2	0,4	Постојећа инфра и супраструктура	19,2	70,4	9,2	0,8	0,4
Доступност и систем информисања	11,2	18,8	63,8	5,8	0,4	Доступност и систем информисања	15,4	43,5	37,7	3,5	-
Смештајна понуда (опрема, садржај, капацитет...)	13,8	41,9	41,2	2,7	0,4	Смештајна понуда (опрема, садржај, капацитет...)	19,2	70,4	8,8	1,5	-
Комплементарни садржаји	36,9	24,6	36,2	1,9	0,4	Комплементарни садржаји	42,3	48,5	7,7	1,5	-
Кадар (адекватан по стручности)	15,8	56,2	25,4	2,3	0,4	Кадар (адекватан по стручности)	26,9	65,4	5,8	1,9	-

Максималне оцене испитаника за све сегменте су 5, док су минималне оцене 1. То значи да су према мишљењу резидената факторе вредности туристичке понуде Тузланског кантона оцењени на реалан начин.

Аритметичка средина се креће од 2,04 до 2,65. Највећу вредност добио је систем информисања, док најнижу вредност имају комплементарни садржаји.

Што је већа стандардна девијација, веће је одступање вредности појединачних одговора испитаника од аритметичке средине. Вредности стандардних девијација за питања која се односе на то како би домаћи туристи оценили факторе вредности туристичке понуде Тузланског кантона крећу се од 0,3 до 0,9. То говори да су одговори дати на сва питања (сегменте) усаглашени (табела 79).

Табела 79. Према мишљењу резидената, како би домаћи туристи оценили факторе вредности туристичке понуде Тузланског кантона: дескриптивна статистика

Сегменти	Минимална оцена	Максимална оцена	Аритметичка средина (μ)	Стандардна девијација (σ)
Имиц дестинације	1	5	2,41	,836
Инфра и супраструктура	1	5	2,33	,730
Систем информисања	1	5	2,65	,768
Смештајна понуда	1	5	2,34	,762
Комплементарни садржаји	1	5	2,04	,919
Кадар (стручност)	1	5	2,15	,719

Максималне оцене испитаника су различити и интерсеантни, јер су имиц дестинације и инфра и супраструктура оцењени са 5, док су остали сегменти оцењени са 4. Минимална оцена за све сегменте је 1.

Аритметичка средина се креће од 1,68 до 2,29. Највећу вредност добио је систем информисања, док најнижу вредност имају комплементарни садржаји.

Што је већа стандардна девијација, веће је одступање вредности појединачних одговора испитаника од аритметичке средине. Вредности стандардних девијација за питања која се односе на то како би страни туристи оценили факторе вредности туристичке понуде Тузланског кантона крећу се од 0,5 до 0,7. То говори да су одговори дати на сва питања (сегменте) усаглашени (табела 80).

Табела 80. Према мишљењу резидената, како би страни туристи оценили факторе вредности туристичке понуде Тузланског кантона?: дескриптивна статистика

Сегменти	Минимална оцена	Максимална оцена	Аритметичка средина (μ)	Стандардна девијација (σ)
Имиц дестинације	1	5	1,73	,696
Инфра и супраструктура	1	5	1,93	,588
Систем информисања	1	4	2,29	,766
Смештајна понуда	1	4	1,93	,582
Комплементарни садржаји	1	4	1,68	,681
Кадар (стручност)	1	4	1,83	,613

1. Питање: Који су по Вама главни носиоци туризма Тузланског кантона?

На понуђено питање потенцијалним туристима који су главни носиоци развоја туризма Тузланског кантона (знаменитости – објекти, догађаји, облици туризма и насеља) на којима би се требао базирати развој туризма у Тузланском кантону добијени су следећи одговори:

а) Знаменитости – објекти: Панонска језера, језеро Модрац, Коњух, Мајевица, Бистарац, Хазна, Видара, Кула Хусеин капетана Градашчевића, Тврђава у Сребренику, Зграда Барока у Тузли и Бања Илица.

б) Знаменитости, догађаји: „Љето у Тузли“, Фестивал “Калеидоскоп“ у Тузли, Сајам шљиве у Градаццу, „Дани Девојачке пећине у Кладњу“, Сајам књиге у Тузли, Књижевни сусрети “*Cum Grano Salis*“ у Тузли, Фестивал “Интербифеп“ у Тузли, Грачанички сајам привреде и Сајам туризма, лова и риболова Лукавац.

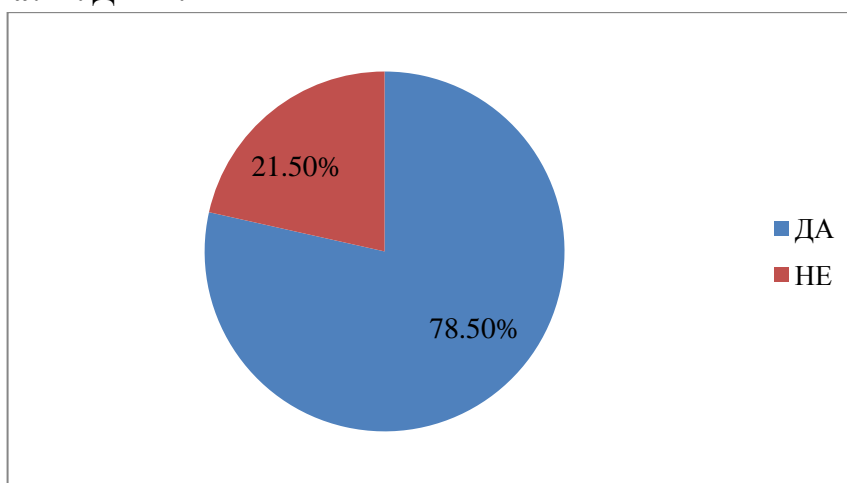
ц) Облици туризма: планински, језерски, бањски, спортски, сеоски, излетнички, сајамски и конгресни.

д) Насеља: Тузла, Градацац, Сребреник, Кладањ, Бановићи и Лукавац.

2. Питање: На чему Тузлански кантон, по Вашем мишљењу, треба да заснива своју конкурентску предност у погледу туриста (услуге, цена, квалитет, смештај, порекло туриста...)?

Добијени су различити одговори за домаће и стране туристе. За домаће туристе сматрају да су то ниже тј. приступачније цене, али и квалитетнија услуга. За стране туристе сматрају да је квалитет понуде (нарочито смештаја и пропратних услуга) главни фактор на којима се треба радити како би Тузлански кантон постао конкурентан, као туристичка регија.

3. Питање: Да ли, по Вама, туризам представља значајан привредни сектор Тузланског кантона? 1. ДА 2. НЕ

Графикон 30: дистрибуција фреквенција за варијаблу: Да ли, по Вама, туризам представља значајан привредни сектор Тузланског кантона?

На понуђено питање да ли туризам представља значајан привредни сектор Тузланског кантона видимо да се 78,5% испитаника определило за потврдан одговор, што је веома добро. Битно је да имамо развијену свест локалног становништва о могућностима и значају развоја туризма.

Табела 81. Да ли, према резидентима, туризам представља значајан привредни сектор Тузланског кантона – укрштање података са полном структуром испитаника

Одговори	Пол		Тотал
	мушки	женски	
ДА	101	103	204
НЕ	37	19	56
Тотал	138	122	260

Иако сваки пети испитаник (у целокупном узорку) сматра да туризам не представља значајан привредни сектор Тузланског кантона, ако се то размотри према полној структури, долази се до податка да је таквог мишљења сваки четврти мушкарац (26,8%), односно свака шеста жена (15,6%) (Табела 81).

Табела 82. Да ли, према резидентима, туризам представља значајан привредни сектор Тузланског кантона – укрштање података са старосном структуром испитаника

Одговори	СТАРОСТ			Тотал
	18-35	36-54	55+	
ДА	96	71	37	204
НЕ	35	13	8	56
Тотал	131	84	45	260

Такође се уочава да је млађа популација у већем проценту дала негативан одговор на питање да ли туризам представља значајан привредни сектор Тузланског кантона: у старосној групи 18-35 сваки пети је рекао не (26,7%), у старосној групи 36-54 сваки седми је рекао не (15,5%), а у старосној групи 55+ сваки шести је рекао не (17,8%) (Табела 82).

На постављена питања да ли туризам представља значајан привредни сектор Тузланског кантона, укрштањем података према пореклу испитаника где су рођени и где живе добили смо позитивне ставове о туризму као перспективној грани привреде Тузланског кантона (табела 83 и 84).

Табела 83. Да ли, према резидентима, туризам представља значајан привредни сектор Тузланског кантона – укрштање података према пореклу испитаника (где су рођени)

Одговори	Бановићи	Челић	Градачац	Грачаница	Калесија	Кладањ	Лукавац	Сребреник	Тузла	Живинице	Тотал
ДА	9	2	13	4	1	10	5	9	142	9	204
НЕ	2	0	3	1	1	2	2	4	38	3	56
Тотал	11	2	16	5	2	12	7	13	180	12	260

Табле 84. Да ли, према резидентима, туризам представља значајан привредни сектор Тузланског кантона – укрштање података према пореклу испитаника (где живе)

Одговори	Бановићи	Челић	Градачац	Грачаница	Калесија	Кладањ	Лукавац	Сребреник	Тузла	Живинице	Тотал
ДА	8	1	10	3	0	10	5	8	151	8	204
НЕ	2	0	3	1	1	2	2	4	38	3	56
Тотал	10	1	13	4	1	12	7	12	189	11	260

4. Питање: Ако би туризам у будућности могао да представља значајан привредни сектор Тузланског кантона, шта би се по том питању требало урадити?

Добијени су готово идентични одговори од свих анкетираних, а односе се на следеће сегменте: већа улагања у инфраструктуру, боља промоција и запошљавање младог едукованог кадра.

16. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Обзиром на развојне трендове, природне и антропогене потенцијале, стање инфраструктуре, досадашњи ниво развијености туризма, као и стратешку усмереност да се у будућности развија као туристичка регија, туризам дугорочно представља једну од најперспективнијих привредних грана Тузланског кантона. Тузлански кантон представља једну од најзначајнијих туристичких дестинација у Босни и Херцеговини, који упркос тренутном имиџу још увијек има велике потенцијале за додатни развој туризма. Тузлански кантон захваљујући свом географском положају, природним и културним богатствима, привредној развијености, постојећој инфраструктури, саобраћајној повезаности и разноврсности туристичких потенцијала представља у пословном смислу атрактивну привредну регију.

У предратном времену, тј. до 1992. године економску слику Тузланског кантона су доминатно формирали капацитети индустрије, енергетике и рударства. Неповољно економско–финансијско стање, последице девастирања у рату и застарелости технологије, недостатак капитала, ниско коришћење капацитета и знатан губитак тржишта за индустрију, учиниле су базно-сировинску производњу Тузланског кантона „индустријама у заласку“ и значајно су умањили економску снагу Кантона, а економске трендове усмерили у другим правцима. Законодавна и извршна власт Тузланског кантона исправно је схватила да обнављање некадашње привредне структуре (индустрије) и на њој заснован будући привредни развој нема реалних претпоставки за развој Тузланског кантона. Будући да је Тузлански кантон у својој развојној политици претежним делом упућен на властите могућности, а то су атрактивни природни и антропогени ресурси – туризам као развојна шанса Тузланског кантона наметнуо се сам од себе. Ти природни и антропогени ресурси јављају се као проверени и потпуно извесни развојни потенцијали који пружају могућност целогодишње понуде бројних туристичких садржаја. Ово одређење власти Тузланског кантона које се заснива на развоју туризма у потпуности се уклапа у савремене развојне трендове у свету. На овај начин долази до постепене привредне трансформације Тузланског кантона. Тузлански кантон се у последњих петнаест година постепено трансформише од индустријске регије у којој је преовладала базна индустрија у туристичку регију, која нуди различите облике туризма (летњи, планински, бањски, верски итд.). Када се изврши квалитетна анализа тренутног стања, али и реалних потребних инвестиција долазимо до

закључка да Тузлански кантон има добру основу, али и добре компаративне предности за развој туризма.

У Тузланском кантону заступљеност, односно бројност директних и индиректних рецептивних фактора је различита од општине до општине. У области туризма и угоститељства регистровано је 1.834 привредна субјеката. Највише регистрованих субјеката који се баве туристичко-угоститељском делатношћу налазе се у Општини Тузла (629), Лукавац (281) и Живинице (277). Смештајни капацитети представљају један од кључних носиоца туристичке понуде. Сходно врсти угоститељских објеката за смештај на подручју Тузланског кантона највише су заступљени објекти типа мотела (16), хотела (13) и соба за изнајмљивање (16), затим објеката приказаних као „сеоско домаћинство“ (16) и пансион (9). Незнатно је учешће гостионица са преноћиштем (2), преноћишта (1) и кампова (1). Оваква структура угоститељских објеката за смештај још увек не одражава савремене туристичке захтеве. Од укупно 14 регистрованих хотела - један је у категорији четири звездице, осам их има ознаку кетегорије три звездице, један хотел има ознаку кетегорије две звездице, два хотела су са једном звездицом, а један хотел није категорисан („Мушка вода“ у Кладњу који је у фази реконструкције). Један хотел је у фази изградње - Хотел “Бристол“. Од укупно 16 мотела колико их је регистровано, девет их носе ознаку категорије са три звездице, што је и највећа категорија за ову врсту угоститељских објеката за смештај. Четири мотела носе ознаку категорије са две звездице, док су три објекта сврстана у трећу категорију и носе ознаку једне звездице. Капацитет угоститељских објеката за смештај огледа се и у броју лежаја који се могу ставити на употребу гостима. У Тузланском кантону у објектима за смештај туристима је на располагању 1.050 соба са 2.114 лежаја. Сходно општинама које располажу са смештајним капацитетима, највише их је у Тузли, где је гостима на располагању 733 лежаја у 418 соба, затим у Лукавцу, где је у понуди 466 лежаја у 230 соба и Кладњу где се налазе 104 собе са 246 лежаја. Најзначајнији капацитети код угоститељских објеката за смештај су врсте хотел, затим мотел и собе за изнајмљивање. У понуди хотела налази се 974 лежаја распоређена у 509 соба, у мотелима понуда је 490 лежаја у 233 соба, у пансионима се налази 217 лежаја распоређених у 98 соба и у собама за изнајмљивање је 208 лежаја у 102 собе.

Праћење кретања туриста у Тузланском кантону се врши кроз праћење броја долазака и броја ноћења у угоститељским објектима који пружају услуге смештаја. Кретање броја туриста и броја ноћења у угоститељским објектима који пружају услуге смештаја у Тузланском кантону приказан је у овом раду за период од 2000. до 2011. године, док период

пре 2000. године није могуће квалитетно приказати, јер се у том периоду формирала власт Тузланског кантона и нису све институције система функционисале у пуном капацитету. Број долазака туриста у Тузланском кантону 2000. године је износио 31.314, док је број ноћења износио 61.068. Након тога се бележи константно повећање и броја долазака туриста и броја ноћења, све до 2008. године, када долази до светске економске кризе. Од тада, па све до данас, долази до пада и броја долазака туриста и броја ноћења. Тузлански кантон је током 2011. године посетило 23.997 туриста, и то 12.724 домаћих туриста и 11.273 иностранца и остварено је 40.428 ноћења. Ови показатељи су неповољни за развој туризма Тузланског кантона, али и свеукупне привреда. Међутим, када се сагледа кумулативно период од 2000. до 2011. године види се да је у овом периоду Тузлански кантон посетило 401.737 туриста који су остварили 663.995 ноћења. Ови подаци показују да је туризам, ипак, веома значајна привредна грана, која заслужује велику пажњу кантоналних власти и представља добру перспективу за развој Тузланског кантона. Просечна дужина боравка туриста на подручју Тузланског кантона у 2011. години износи 1,68 дана (што је одлика градског или пословног туризма). Ова чињеница указује на недовољну искоришћеност туристичких потенцијала, као и на проблеме недовољне увезаности смештајних капацитета, туристичких агенција и Туристичке заједнице Тузланског кантона.

Финансијски промет у ресторатерству Тузланског кантона у целом посматраном периоду од 2000. до 2011. године је у константном повећању и повећао се са 9.340.000 на 25.662.000. Када се израчуна кумулативно, види се да је промет у угоститељству Тузланског кантона у периоду од 2000. до 2011. године износио 206.672.000 КМ, што сасвим довољно показује колики је значај ове привредне гране за развој Тузланског кантона. Захваљујући напред наведеним подацима у последње време се врше велика инвестициона улагања у туристичке објекте, што потврђују чињеницу да туризам представља реалну основу за будући привредни развој овог подручја. Пружаоци туристичких услуга су свесни да ниво квалитета свих компоненти понуде туристичке дестинације мора бити на високом нивоу и да се у свом раду морају прилагодити трендовима на тржишту понуде и потражње. Власти (кантоналне и општинске) и приватни предузетници у Тузланском кантону су схватили да једино суживот свих учесника у туризму и заједнички напори унутар туристичке дестинације могу резултирати богатом и конзистентном понудом, те позитивним имиџом дестинације. Оно што је потребно урадити на плану угоститељске понуде је да треба подићи ниво услуга, ниво хигијене, приступ према гостима, као и одређене активности у погледу измене ентеријера. Понуду у сваком погледу треба обогатити и проширити. Постојеће објекте треба

прилагодити европским стандардима угоститељске понуде, у погледу асортимана услуга и у погледу естетике.

Тузлански кантон има изграђен имиџ на локалном и регионалном нивоу и постао је препознатљива туристичка дестинација у Босни и Херцеговини. Тузлански кантон тежи да постане препознатљива модерна туристичка регија која свој развој прилагођава савременим туристима. Тузлански кантон у свом туристичком пословању тежи да постане заокружена целина која располаже атрактивним рецептивним и комуникативним факторима, то јест свим оним природним, друштвеним, културно-историјским, саобраћајним и претпоставкама за смештај, исхрану, одмор и рекреацију, као и забаву туриста, што уствари представља изграђену и заокружену туристичку понуду. Власти Тузланског кантона су свесне да туризам својим развојем доста утиче на простор у којем се развија и он посредно и непосредно утиче на обликовање тог простора, како физиономски преко различитих објеката туристичке инфраструктуре и супраструктуре и присуства већег броја туриста, тако и по функцији, где место поред постојећих добија и туристичку функцију, која може бити доминантна или пак најзначајнија функција, а посебно у неразвијеним општинама. Проблем представља то што туристички производ Тузланског кантона није у потпуности дефинисан. Туристички производ представља централни инструмент маркетинга у туризму. Уколико туристички производ није позициониран на одговарајући начин, остали инструменти маркетинга не могу доћи до изражаја. Туристички производ Тузланског кантона се мора што прецизније дефинисати, јер се само путем његовог дефинисања може одредити, односно прецизно димензионирати, што све може бити укључено у туристичку понуду и који производи ће у будућности представљати кантон као препознатљиву и привлачну туристичку регију. Све општине Тузланског кантона су по много чему специфичне, али са мало бољом организацијом може се осмислити и припремити туристичка понуда, подједнако за домаћег и страног клијента. На простору Тузланског кантона су места која по својим садржајима могу бити у квалитетном смислу респектабилни објекти туристичке понуде.

Тузлански кантон има одличан потенцијал за развој туризма, привредне гране која може снажно допринети развоју свеукупног економског напретка. Географски положај, те природни и антропогеографски потенцијали показују да постоје повољни услови за развој туристичке привреде на овом кантону. Ова регија обилује богатим природним наслеђем и једна је од ретких регија која на релативно малом простору има толико разноврсну и добро очувану природну средину. Према студији Природне и историјске вриједности Тузланског кантона из 2001. године на подручју Кантона евидентирана су 32 локалитета изузетно

вредних природних добара. Поред природних богатстава, Тузлански кантон представља дестинацију са богатим културно-историјским вредностима која су основ за развој туристичке привреде, где се већ деценијама постижу запажени економски и други резултати. Културно-историјским наслеђем Тузланског кантона сматрају се објекти и остаци различитих цивилизација и друштава које су боравиле на овом подручју од праисторије до данас. Ради се о широком спектру споменичког инвентара који припада културном кругу различитог етничког и религиозног система вредности које су на овом простору остављале разне цивилизације. Према подацима Завода за заштиту културно-историјског наслеђа и природних ријеткости Сарајево на простору Тузланског кантона евидентиран је 381 споменик, односно споменички комплекс. Из праисторијског периода евидентирано је укупно 32 културно-историјска споменика, из средњовековног периода 154, из османског 126 и аустроугарског периода 62 споменика. Поред природних и антропогених богатстава ова регија има и друге вредности, традиционалну гостољубивост људи који овде живе, постојећу туристичку инфраструктуру - хотеле, одмаралишта, те познате туристичке производе и услуге, мултиетнички карактер регије и различите обичаје. На основу напред реченог може се закључити да се на простору Тузланског кантона налазе бројне природне и културно-историјске знаменитости које представљају добру основу и велики потенцијал за развој туристичке привреде, а преко ње и укупног привредног развоја читавог кантона. Због тога власти Тузланског кантона интензивно раде на ревитализацији, валоризацији, заштити, чувању и презентацији културног и природног наслеђа на овом простору у циљу промоције и развоја туризма, што ће имати одлучујући утицај на долазак, како домаћих, тако и страних туриста.

Промотивне туристичке активности представљају значајну иновативну делатност у раду туристичких радника Тузланског кантона. Сложене и значајне активности промоције туристичких програма, понуда и активности обавља Туристичка заједница Тузланског кантона са својим подружницама (Тузла, Живинице, Градачац, Лукавац, Грачаница, Кладањ, Калесија, Бановићи, Добој-Исток, Сребреник и Челић). У томе велики значај имају и туристичке агенције. Туристичке агенције на различите начине путем медија, интернета, афиша, сајмова, туристичке сигнализације и на многе друге начине врше презентацију Тузланског кантона као интересантне туристичке дестинације. Уговорима са туристичким агенцијама, туристички уреди у туристичкој заједници Тузланског кантона и општинама, обезбеђују солидну посету туриста на простор кантона, а тиме и одређени извор прихода за пословање давалаца туристичких услуга. У Тузланском кантону упркос бројним атракцијама

и вредностима, није довољно развијен туристички производ и нису адекватно развијени нити представљени и комерцијализовани туристички производи, ни на домаћем ни на међународном туристичком тржишту. Тако да предуслови нису у довољној мери искориштени нити промовисани за развој профитабилних туристичких активности. Туризму мањка партнерстава и промоције на тржишту, располаже се са мало путних веза између туристичких дестинација, постоји низак ниво пропратних услуга и недостатак је високо образованих туристичких стручњака. Код грађана је недовољно развијена свест о туризму и заштити околине, низак је ниво промоције рецептивног туризма. Евидентан је и недостатак примене стандарда у струци, а туристичка инфраструктура у неким деловима Тузланског кантона је превазиђена и неадекватна.

У спроведеном анкетном истраживању, метод истраживања заснивао се на испитивању туриста или потрошача туристичких услуга, запослених у угоститељским објектима за смештај као пружаоца туристичких услуга и запослених у туристичким агенцијама, путем анкете са три групе питања. У првом делу, питања су везана за опште карактеристике туриста и запослених, као и начин информисања и доласка у дестинацију. Други део, односи се на перцепцију, односно оцену смештајних и угоститељских услуга дестинације, док је трећи део базиран на вредновање ресурсних капацитета дестинације и перцепцији развоја туризма у будућности. Интересантно је истаћи да су добијени одговори за све три групе готово идентични. Добијени индикативни подаци омогућили су идентификацију могућих релевантних елемената који би могли утицати на имиџ Тузланског кантона и перцепцију дестинације у свести туриста. Спроведено истраживање указује на могућност формирања слике о Тузланском кантону: ради се о дестинацији у којој туристи угодно и радо бораве, изузетних природних атракција и ресурса, гостољубиве средине, са солидним смештајним и угоститељским потенцијалима, али су истакнути и елементи који се могу унапредити и додатно развијати. Кроз понуђене одговоре видимо да је потребно извршити модернизацију објеката и пословања. Такође, спомињу се и увођење нових садржаја и бољи квалитет услуга, јер то представља основу развоја туристичке привреде у једној регији и истакнуто је да би приступачније цене и већи квалитет услуга били основа конкурентске предности Тузланског кантона. Може се претпоставити да ће побољшање квалитета услуга утицати на бољу сатисфакцију туриста, што ће резултирати већом продајом и економским ефектима. Кључ за пружање квалитетне услуге је разумевање и испуњење очекивања туриста. Потенцијали и вредности су велике и само права и благовремена

стратегија за релативно кратко време може их ставити у функцију савременог и развијеног туризма, чему Тузланског кантона, разумљиво, тежи.

Сви учесници у туризму морају својим ангажманом презентовати кантон широј јавности, отворити процес сталних посета туриста, а самим тиме допринети развоју свих сегмената привређивања, од оних које припадају туризму као делатности, преко оних које су комплементарне туризму. Стручно и добро припремљено особље је гаранција неопходног континуитета и важан развојни фактор. Поред свих ових активности неопходно је укључити и приватни сектор у промоцију туризма. Локални економски развој се заснива на принципу да богатство и бољи квалитет живота у локалним заједницама не стварају државне власти него приватна предузећа која зависе од повољних услова пословања на локалном нивоу и стварању просперитета. Сви учесници туризма окупљени око јасне заједничке визије, морају деловати заједно и координисано на уклањању препрека ка испуњењу стратешких циљева развоја туризма. Врло је значајно програмски, медијски и путем сајмова наступити на тржишту у иностранству. Потребно је стално рекламирање и пропагирање туризма Тузланског кантона и то преко свих средстава презентације и туристичке пропаганде, затим користити и најновији и најмасовнији начин рекламирања преко интернета. Стога Тузлански кантон мора битно подићи конкурентност и атрактивност туристичких производа путем респектабилних светских искустава и властитих иновација, ослањајући се на оне производе и пословне секторе у туризму који имају глобалну перспективу и где може изградити глобалну конкурентност.

Обзиром на развојне трендове, као и стратешку усмереност, да се у будућности Тузлански кантон развија као еколошка регија, туризам представља једну од најперспективнијих привредних грана. У дугорочном програмирању развоја туризма у кантону било би неопходно увести еко технологије, затим производњу нових производа из отпадних материјала, пречишћавање вода и уклањање отпадака, као и низ других решења везаних са заштитом човекове околине. Само равнотежом у међусобном односу и испуњавању потреба односно циљева различитих учесника на туристичком тржишту створиће се стабилан и дугорочно одржив туристички развој. С обзиром на глобалне еколошке, социјалне и привредне изазове међународна заједница је у Рију Де Женеиру Агендом 21 одредила оквир ради осигурања одрживог развоја који је Светска туристичка организација конкретизовала за туризам: “Одрживи развој туризма у обзир узима потребе данашњих туриста и туристичких дестинација, но такође штити и побољшава развојни потенцијал за будућност. Сви се ресурси смију користити само у тој мери у којој су

задовољени економски, социјални и естетски захтеви свих судионика на туристичком тржишту“ (Извор: <http://waste-environment.vin.bg.ac.rs>). Развој туризма у Тузланском кантону морат ће се темељи на очувању разноликог природног и културног богатства; на принципима одрживог развоја у планирању квалитетне туристичке понуде; на адекватном тржишном позиционирању и промоцији, те заједничком деловању свих појединаца и стручних институција који директно и индиректно учествују у туризму. Доследном имплементацијом ових принципа осигураће се дугорочни раст позитивних ефеката од туризма, који ће на тај начин ојачати своју позицију значајног фактора привредног раста и генератора нових радних места. Такође, обезбедиће се на најадекватнији начин економска валоризација туристичких потенцијала Тузланског кантона који ће директно утицати на развој осталих привредних и ванпривредних делатности кантона. Међутим, велике препреке за квалитетнији развој туризма у Тузланском кантону представљају: лоша инфраструктура у појединим деловима кантона, недостатак туристичких промотивних активности, недовољна едукованост туристичких кадрова и недостатак јачег партнерства или заједничког наступа на тржишту туристичко-угоститељских организација и надлежних нивоа власти, недовољно развијена свест грађана о околини и туризму, непостојање имплементације стандарда, те застарела туристичка инфраструктура у неким областима кантона. Потребне овог сектора су: израдити стратегију развоја туризма Тузланског кантона, употпунити туристичку понуду кроз дефинисање туристичких производа помоћу којих ће Тузлански кантон постати препознатљив, побољшати активности туристичког маркетинга, унети више културних догађања и такмичења туристичких организација на регионалном/државном нивоу, побољшати квалитет туристичких услуга, припремити смернице за стручну обуку туристичких водича, израдити туристички водич и туристички проспект за Тузлански кантон, едуковати запослене у туризму из домена квалитета услуга и пословне етике, основати општинске туристичке подружнице, поставити туристичку сигнализацију у свим подручјима кантона, инвестирати у подизање нивоа свести грађана о добробити коју може донети туризам, идентификовати туристичке потребе деце/омладине и њихово укључивање у развој туризма и заштиту околине, дати подршку идејама за самозапошљавање у сектору туризма, те уређење и унапређивање постојеће/развој нове инфраструктуре и туристичких дестинација, уклањање мина с туристичких локација, побољшање смештајних и хотелских капацитета, изградња инфраструктуре потребне за коришћење термално-минералних извора воде, уређење речних и језерских обала, чишћење дивљих депонија чврстог отпада, изградња регионалне депоније за чврсти отпад, заштита природног/културног наслеђа. Изазови у овом

сектору су: искористити географски положај регије за развој транзитног туризма и инвестиције; дефинисати туристичке брендове на неким локацијама; појачати сарадњу са суседним државним/регионалним тржиштима туризма; развијати туризам у складу са савременим тржишним трендовима, а по угледу на конкуренцију, што ће довести до унапређења читаве регије у свим њеним сегментима; завршити транзицију власништва (приватизацију) над туристичким капацитетима; радити на уједначеном развоју туристичког сектора широм Тузланског кантона; појачати промоцију туризма на регионалном/државном/међународном нивоу; приступити донаторској помоћи за сектор туризма; повећати ниво предузетништва у туризму; едуковати рурално становништво из области развоја туризма; створити туристичку понуду која се заснива на мултиетничким садржајима; као начину оснаживања процеса помирења и развијати туристичке пројекте који прелазе општинске и ентитетске границе. Простора је много, јер постоје предуслови (ресурсна база) за лов и роболов, зимски, летни, здравствени туризам у природи и дивљини, авантуристичке спортове, планинарење, пословни, културни, меморијални, етно, рецептивни, еко-туризам.

Узимајући у обзир наведене стратешке правце развоја туризма и туристичке потенцијале Тузлански кантон сасвим сигурно може да постане препознатљива и респектабилна туристичка регија, која ће нудити различите туристичке производе који комбинују атрактивне природне, историјске и антропогене елементе којима обилује.

17. ЛИТЕРАТУРА И ДРУГИ ИЗВОРИ ПОДАТАКА

1. Ахметбеговић, С. (2010): Неке карактеристике природно-географског наслијеђа општине Бановићи, Зборник радова са научног скупа “Културно-историјско и природно наслијеђе општине Бановићи“, Завод за заштиту и кориштење културно-историјског и природног наслијеђа Тузланског кантона, Тузла – Бановићи, стр. 135-148.
2. Ахметбеговић С., Смајић, С. (2008): Проблем високих вода на простору Горње Спрече, Зборник радова Природно-математичког факултете Тузла, бр. 4-5, Тузла, стр. 201-210.
3. Алибашић, Х. (2006): Заштита животне средине, као релевантна претпоставка за динамизирање развоја туризма у држави Босни и Херцеговини, Зборник радова, Организација и развитак туристичке привреде БиХ у Регији Сјевероисточне Босне, Тузла, стр. 110-131.
4. Бабовић, С., Клапић, М. (1996): Стање, проблеми, стратешки циљеви и глобални правци развоја привреде Тузланско-подрињског кантона, Зборник радова “Стратегија привредног развоја Тузланско-подрињског кантона“, Економски институт Тузла, Тузла, стр. 161-203.
5. Бакаловић, М. (2007): Ревитализација неолитског културног наслијеђа града Тузле, Regional Conference “Conditio of the cultural and natural heritage in the Balkan Region“, Belgrade, стр. 34-40.
6. Бакаловић, М.(2005): Културне комуникације на подручју Сјевероисточне Босне од неолита до антике, Музеј Источне Босне Тузла, Тузла.
7. Бакић, О. (2000): Менаџмент туристичке дестинације, Економски факултет, ЦИД, Београд.
8. Бакић, О. (2000): Маркетинг у туризму, Економски факултет Београд.
9. Бараковић, А., Бараковић, Д., (2009): Геоморфологија спречанске депресије, Рударско-геолошко-грађевински факултет, Универзитет у Тузли, Тузла.
10. Баслер, Ђ. (1987): Тузла у далекој прошлости, Зборник радова XXXIV конгреса савеза удружења фолклориста Југославије, Тузла, стр. 201-203.
11. Баслер, Ђ. (1985): Жупа и град соли у средњем вијеку, Сто година Фабрике соли Тузла, Фабрика соли Тузла и Музеј источне Босне, Графичар, Добој, стр.17-22.

12. Баум, М. (1957): Жупа Соли, Чланци и грађа за културну историју источне Босне, књига 1, Завичајни музеј у Тузли, Тузла, стр. 7-38.
13. Бећировић, Е. (2008.): Бањско климатска мјеста и минералне столове Босне и Херцеговине, Printcom, Тузла.
14. Бегтић, Р. (2005): Развијање туристичке понуде на подручју Тузланског кантона (Сјевероисточне Босне), Зборник радова “Стратегија економског развоја туризма у Сјевероисточној Босни“, Тузла, 53-64.
15. Бесермењи, С. (2006): Веза између културе и туризма, Зборник радова, Организација и развитак туристичке привреде БиХ у Регији Сјевероисточне Босне, Тузла, стр. 180-189.
16. Билен, М., Бучар, К. (2001): Основе туристичке географије, Економски факултет Загреб, Загреб.
17. Благојевић, С. (2010): Туризам – економска основа и организацијски систем, Grafo-press, Нови Сад.
18. Бушатлија, И. (2010): Значај истраживања, заштите и кориштења културно-историјског и природног наслеђа – примјер Бановићи, Зборник радова са научног скупа “Културно-историјско и природно наслеђе општине Бановићи“, Завод за заштиту и кориштење културно-историјског и природног наслеђа Тузланског кантона, Тузла – Бановићи, стр. 101-105.
19. Чичић, С., Јовановић Ч. (1987): Прилог познавању геолошке грађе, генезе, еволуције и тектонике Тузланског басена, са ширим освртом на прилике у сливу Јале и Солине, Оригинални научни рад, Геолошки гласник, бр. 30, Сарајево, стр. 113-155.
20. Ћатовић, А. (2011): Економске и (не)економске функције туризма, PrintCom, Тузла.
21. Ћатовић, А. (2005): Туристичко-угоститељска дјелатност фактор привредног развоја Тузланског кантона, BosniaArs, Тузла.
22. Ћатовић, А. (2013): Основе туризма, Интернационални универзитет Травник, Травник.
23. Ћатовић, А, Мешковић, М. (2009): Приручник за туристичке водиче Тузланског кантона, Туристичка заједница Тузланског кантона, Тузла,
24. Дакић, Б. (1979): Туристичка и саобраћајна географија, Виша економска школа Београд.
25. Добре, Р., Русковић, Ж.П., Чивљак, М. (2004): Менаџмент туристичке дестинације, Висока школа за туристички менаџмент, Шибеник.

26. Draft Joint International Council on monuments and sites (ICOMOS) – TICCIH Principles for the Conservation of Industrial Heritage Sites, Structures, Areas and Landscapes, Vol. 18, No. 1, XVII-th General Assembly, Paris, 2011.
27. Драшковећ, Б. (1988): Економија природног капитала – вредновање и заштита природних ресурса, Институт економских наука, Београд.
28. Дугорочна стратегија развоја Општине Тузла, 2 фаза, Стратешке оријентације развоја до 2015. године, Економски институт Тузла, Тузла, 2003.
29. Елаборат о класификацији и категоризацији и прорачуну резерви лежишта камене соли у Тузли, Холдинг Содасо Тузла, ДД Рудник соли Тушањ, Геолошка служба, Тузла, 2001.
30. Фестић, М., Међедовић, Ш., Спахић, Б. (1986): Туризам, економија и култура, Универзал, Тузла.
31. Група аутора, (2005): Еколошки туризам – потенцијал развоја Тузланског кантона, Туристичка заједница Тузланског кантона, Тузла.
32. Хаџимустафић, Е., Куленовић, С. (2010): Стећци на простору општине Бановићи као културно-историјско наслеђе, Зборник радова са научног скупа “Културно-историјско и природно наслеђе општине Бановићи“, Завод за заштиту и кориштење културно-историјског и природног наслеђа Тузланског кантона, Тузла – Бановићи, стр.103-116.
33. Хаџимустафић, Е., Суљић, А., Бараковић, А. (2008): Морфоструктурне одлике слива ријеке Солине, Зборник радова, бр. 4-5, Природно-математички факултет, Универзитет у Тузли, Тузла, стр. 211-219.
34. Ханџић, А. (1975): Тузла и њена околина у XVI вијеку, Свјетлост, Сарајево.
35. Хоџић, К., Јашић, М. (2006): Економски развој у функцији развоја туризма у Тузланском кантону, Зборник радова, Организација и развитак туристичке привреде БиХ у Регији Сјевероисточне Босне, Тузла, стр. 74-88.
36. Хоџић, К., Бурназовић, Т., Клапић, М., Пашић, З., Радовановић, Ц. (2000): Привреда Тузланског кантона, Економски институт Тузла, Тузла.
37. Хоџић, К., Захировић, С., Клапић, М. (2004): Регионална стратегија економског развоја за економску регију Сјевероисточна Босна и Херцеговина, ЕУ РЕД, НЕРДА, Тузла.
38. Хоџић, К. (2005): Туризам у регионалној стратегији економског развоја Сјевероисточне Босне, Зборник радова “Стратегија економског развоја туризма у Сјевероисточној Босни“, Тузла, стр. 5-18.
39. Хоџић, К. (2005): Увод у економију, Репн, Тузла.

40. Хоџић, К., Куртовић, Х. (2006): Основе економије, Залихица, Сарајево.
41. Хоџић, К. (1996): Шансе и ризици економске трансформације, Зборник радова “Стратегија привредног развоја Тузланско-подрињског кантона“, Економски институт Тузла, Тузла, стр. 41-49.
42. Хоџић, Ц., (2010): Бановићки Тиро, Зборник радова са научног скупа “Културно-историјско и природно наслијеђе општине Бановићи“, Завод за заштиту и кориштење културно-историјског и природног наслијеђа Тузланског кантона, Тузла - Бановићи, стр. 84-100.
43. Хорват, М. (2008): Специфични ресурси у подручју нематеријалне баштине и традицијских обрта, Музеји Хрватског загорја, Горња Стубица, стр. 72-111.
44. Hunziker W., Krapf K.(1942): Grundriss der Allgemeinen Fremdenverkehrslehre. Zurich: Polgraphischer Verlag.
45. Ибрељић, И. (2001): Реструктурирање као стратешка детерминанта економског развоја Тузланског кантона, Зборник радова, Година 1, Бр. 2, Економски факултет, Универзитет у Мостару, Мостар, стр. 80-89.
46. Ибрељић, И., Куленовић, С.(2002): Могућности развоја туризма и угоститељства на подручју Тузланског кантона, Зборник радова, бр.3, Филозофски факултет, Универзитет у Тузли, Тузла, стр. 17-24.
47. Ибрељић, И., Куленовић, С.(2005): Регионални економско-географски и демогеографски трендови у Југоисточној Европи, Центар за економско одрживи и регионални развој Тузла, Тузла.
48. Игић-Мунитић, Д., (1985): Присилне урбане промјене у централном дијелу Тузле, 100. Година Фабрике соли Тузла, Музеј Источне Босне, Графичар, Добој, стр. 249-257.
49. Информација о стању у туристичко-угоститељској дјелатности и кретању туриста на подручју Тузланског кантона у 2009. години, Министарство трговине, туризма и саобраћаја, Тузла, 2010.
50. Информација о стању у области туризма и угоститељства и преглед смјештајних капацитета и промета туриста на подручју Тузланског кантона за 2010. годину, Министарство трговине, туризма и саобраћаја, Тузла, 2012.
51. Исабеговић, В. (2005): Улога и значај музеја у креирању културно-туристичке понуде, Чланци и грађа за културну историју источне Босне, књига 18, Музеј источне Босне Тузла, Тузла, стр. 31-36.
52. Јадрешић, В. (2001): Туризам у интердисциплинарној теорији и примјени, Загреб.

53. Јахић, Е. (2007): Демогеографске промјене у опћини Тузла од 1879. до 2005. године, Магистарски рад, Одсјеку за Географију, Природно-математички факултет Универзитет у Тузли, Тузла.
54. Јахић, Е. (2005): Физичко-географске основе развоја града Тузле, Приступни рад, Одсјеку за Географију, Природно-математички факултет Универзитет у Тузли, Тузла.
55. Јовановић, Р. (1957): Претисторијски налаз у долини речице Солине, Чланци и грађа за културну историју Босне, Књига I, Завичајни музеј у Тузли, Тузла, стр. 245-249.
56. Јовановић, Р. (1975): Лежиште камене соли у Тузли, Деведесет година индустријске производње соли у Тузли, Тузла, стр. 139-156.
57. Јовичић, Д. (2008): Туристичке регије света, Београд.
58. Јовичић, Ж. (1981): Туристичка географија, Београд.
59. Јовичић, Ж. (1980): Основи туризмологије, Научна књига, Београд.
60. Kaspar, C. (1996): Die Tourismyslehre in Gryndniss. Bern.
61. Кицошев, С., Ђатовић, А., Станков, У. (2011): Информационе технологије у туризму и угоститељству, Тузла.
62. Кицошев, С. (2006): Планирање развоја туризма и основни приступи у планирању туризма, Зборник радова, Организација и развитак туристичке привреде БиХ у Регији Сјевероисточне Босне, Тузла, стр. 149-156.
63. Кикановић, М., Франковић, М. (2001): Студија “Природне и хисторијске вриједности Тузланског кантона“, Економски институт Тузла, Тузла, 2001.
64. Kim, H. B. (1998): Perceived attractiveness of Korean destinations. Annual of Tourism Research, 25(2), 340–361.
65. Клапић, М. (2013): Економски развој Тузле од средњег вијека до данас, OFF-SET, Тузла.
66. Клапић, М. (2005): Неке основне тенденције и карактеристике развоја туризма у Свијету и на подручју Тузланског кантона, Чланци и грађа за културну историју источне Босне, књига 18, Музеј источне Босне Тузла, Тузла, стр. 95-115.
67. Клапић, М. (2005): Инфраструктура простора као фактор развоја туризма Тузланског кантона, Зборник радова “Стратегија економског развоја туризма у Сјевероисточној Босни“, Тузла, стр.19-40.
68. Клапић, М. (2002): Тузла као развојни центар сјевероисточне Босне, Економски институт Тузла, Тузла.

69. Клапић, М. (2003): Улога Тузле као пола раста у њеном ужем (Тузлански кантон) и ширем гравитационом подручју (Регија сјевероисточна Босна), Зборник радова, Међународни научни семинар “Регионално развојна проблематика Босне и Херцеговине и сусједних земаља у процесу приближавања Еуропској унији“, Универзитет у Тузли, Тузла, стр. 107-122.

70. Кларић, З. (1994): Одређивање прихватног потенцијала у Средоземљу и његов утицај на поимање одрживог развојног туризма, Зборник радова међународног научног скупа “Према одрживом развојног туризма у Хрватској“, Институт за туризам, Загреб.

71. Клопић, Р. (2010): Маркетинг, Тузла.

72. Ковачевић, М. (2010): Тиро као индустријско наслеђе Бановића, Зборник радова са научног скупа “Културно-историјско и природно наслеђе општине Бановићи“, Завод за заштиту и кориштење културно-историјског и природног наслеђа Тузланског кантона, Тузла - Бановићи, стр. 232-240.

73. Копић, М. (2006): Ефикасна примена концепта еко маркетинга у бржем развоју одрживог туризма у 21, стољећу, Зборник радова, Организација и развој туристичке привреде БиХ у Регији Сјевероисточне Босне, Тузла, стр. 27-41.

74. Кошић, К. (2006): Улога сеоских породичних домаћинстава у развоју руралног туризма, Зборник радова, Организација и развој туристичке привреде БиХ у Регији Сјевероисточне Босне, Тузла, стр. 169-179.

75. Котлер, П., Бовен, Ј.Т., Макенс, Ј.Ц. (2011): Маркетинг у угоститељству, хотелијерству и туризму, МАТЕ, Загреб.

76. Крешевљаковић, Х. (1953): Стари босански градови, Наше старине, Годишњак Земаљског завода за заштиту споменика културе и природних ријеткости Народне Републике Босне и Херцеговине, Књига I, Сарајево, стр. 7-44.

77. Куленовић, Р., (2010): Индустријско наслеђе Београда, Музеј науке и технике Београд, Inpress, Београд.

78. Куленовић, С. (2005): Културно-историјске знаменитости Тузланског кантона као основа развоја туризма, Стратегија економског развоја туризма у Сјевероисточној Босни, Зборник радова, Боснија АРС, Тузла, стр. 41-52.

79. Куленовић, С., Кудумовић, Ф., Смајић, С., Кадушић, А. (2006): Преструктурирање привреде као стратешка одредница економско-географског развоја Тузланског кантона, Зборник радова, Година 3, Бр. 3, Природно-математички факултет, Универзитет у Тузли, Тузла, стр. 33-44.

80. Куленовић, С. (1995): Етнологија сјевероисточне Босне, Књига 2, Музеј источне Босне Тузла, Тузла.
81. Куленовић, С. (1995): Грачаница и околина – антропогеографске и етнолошке одлике, Књига I, Музеј источне Босне Тузла и Д.Д. Грин, Грачаница.
82. Куленовић, С. (2005): Туристички антропогени мотиви на простору Тузланског кантона, Чланци и грађа за културну историју источне Босне, књига 18, Музеј источне Босне Тузла, стр. 17-22.
83. Куленовић, С., Ибрељић, И. (2000): Могући демографски трендови у 21. стољећу у глобалној и регионално-економској диманзији, Зборник радова, Број 2, Филозофски факултет, Универзитет у Тузли, Тузла, стр. 19-33.
84. Куртовић, Х. (2006): Карактеристике иностране туристичке потрошње у Босни и Херцеговини, Зборник радова, Организација и развитак туристичке привреде БиХ у Регији Сјевероисточне Босне, Тузла, стр. 99-109.
85. Кушен, Е. (2001): Функционално структурирање туристичких ресурса, Институт за туризам, Загреб.
86. Лакушић, Р. (1981): Климатогени екосистеми Босне и Херцеговине, Географски преглед, Бр. 25, Географско друштво Босне и Херцеговине, Сарајево, стр. 41-69.
87. Лепирица, А. (2009): Рељеф геоморфолошких макрорегија Босне и Херцеговине, Зборник радова, Година 6, Бр. 6, Природно-математички факултет, Универзитет у Тузли, Тузла, стр. 7-52.
88. Мешковић, А., Шишић, Е., Бараковић, А. (2006): Формирање издани подземних вода и хидрографска мрежа у сливу горњег тока Дрињаче, Зборник радова, Година 3, Бр. 3, Природно-математички факултет, Универзитет у Тузли, Тузла, стр. 139-147.
89. Миленковић, С. (2002): Основне карактеристике туристичке дестинације и њихов утицај на привредни развој, Ауторски прин, Библиотека Природно-математичког факултета, Нови Сад.
90. Милић, В. (1985): Праисторијска насеља на подручју Тузле, Сто година Фабрике соли Тузла, Фабрика соли Тузла и Музеј источне Босне, Добој, стр. 7-17.
91. Монтинхо, Ј. (2005): Стратешки менаџмент у туризму, Загреб.
92. Моранкић, З. (2005): Просторно планирање туристичких подручја, Зборник радова “Стратегија економског развоја туризма у Сјевероисточној Босни“, Тузла, стр. 65-78.
93. Müller, Н. (2004), Туризам и екологија, Masmedia, Загреб.

94. Нурковић, Р. (2006): Географски аспекти сјевероисточне регије Босне и Херцеговине са становишта развоја туризма, Зборник радова, Организација и развитак туристичке привреде БиХ у Регији Сјевероисточне Босне, Тузла, стр. 89-98.

95. Нурковић, Р. (2003): Утицај индустрије на развој насеља и распоред насељености у Тузланској котлини, Зборник радова, Међународни научни семинар “Регионално развојна проблематика Босне и Херцеговине и сусједних земаља у процесу приближавања Еуропској унији“, Универзитет у Тузли, Тузла, стр. 191-199.

96. Нурковић, Р. (2003): Регионална проблематика у Босни и Херцеговини на примјеру развоја индустрије у Тузланској котлини, Зборник радова, Међународна конференција “Међународна сарадња као основа економски одрживог развоја територија“, Универзитет у Сарајеву, Сарајево, стр. 187-196.

97. Нурковић, Р. (2003): Утицај индустрије на урбанистички развој и инфраструктуру централних насеља Тузланске котлине, Универзитет у Београду, Географски факултет, Институт за просторно планирање, Асоцијација просторних планера Србије, Београд, стр. 355-364.

98. Нурковић, Р. (2006): Економска географија свијета, Тешањ.

99. Омерчевић, Б., Шаковић, Е. (2009): Археолошка истраживања на простору Тузланског кантона, стање, могућности и перспективе, Баштина Сјевероисточне Босне, Часопис за баштину, културно-историјско и природно наслеђе, Број 1, Завод за заштиту и кориштење културно-историјског и природног наслеђа Тузланског кантона, Тузла, стр. 37-46.

100. Омерчић, М. (2010): Културно-историјско наслеђе општине Кладањ, Баштина Сјевероисточне Босне, Часопис за баштину, културно-историјско и природно наслеђе, Број 2, Завод за заштиту и кориштење културно-историјског и природног наслеђа Тузланског кантона, Тузла, стр. 171-178.

101. Омерчић, М. (2009): Природно наслеђе планине Коњух на подручју општине Кладањ, Баштина Сјевероисточне Босне, Часопис за баштину, културно-историјско и природно наслеђе, Број 1, Завод за заштиту и кориштење културно-историјског и природног наслеђа Тузланског кантона, Тузла, стр. 243-250.

102. Омеровић, Ј. (2002): Теорија и политика регионалног развоја Босне и Херцеговине, Економски факултет Сарајево, Фојница.

103. Педолошка карта Југославије 1:50 000, Босна и Херцеговина, Гла секције Тузла 4., Завод за Агроекологију, Институт за пољопривредна истраживања Сарајево, Сарајево, 1972.

104. Пепеоник, З. (2003): Туристичка географија Свијета, Загреб.
105. Поздерац, А. (2005): Примјена маркетинга у туризму са освртом на туризам Градачца, Зборник радова “Стратегија економског развоја туризма у Сјевероисточној Босни“, Тузла, стр. 135-148.
106. Привреда Босне и Херцеговине – Могућности и развој, Универзал, Тузла, 1988.
107. Правилник о разврставању, минималним условима и категоризацији угоститељских објеката из скупине хотели, Министарство околиша и туризма ФБиХ, Службене новине Федерације БиХ, Бр. 32, Сарајево, 2010.
108. Просторни план за подручје Тузланског кантона, 2005-2025, Министарство просторног уређења и заштите околице Тузланског кантона, Завод за урбанизам, Тузла, Тузла, 2006.
109. Просторни план општине Тузла за период 1986-2000/2005, Општински завод за урбанизам, Општина Тузла, 1986.
110. Процјена потреба изградње у општинама Тузланског кантона, Агенција при Министарству за обнову, развој и подузетништво Тузланског кантона и International Menagment Group, Тузла, 2000.
111. Просторни план подручја посебних обиљежја Заштићени пејзаж Коњух 2010-2030., Просторна основа, Министарство просторног уређења и заштите околице Тузланског кантона, Бања Лука/Тузла, 2012.
112. Регионална стратегија економског развоја за економску регију Сјевероисточна Босна, Northeast Regional Development Association, Тузла, 2004.
113. Радовановић, А. (2008): Туристичка географија, Београд.
114. Равкин, Р. (1989): Анимација у туризму, Младинска књига, Љубљана.
115. Ресуловић, Х. (1996): Земљишни ресурси на подручју Тузланско-подрињског кантона - Стање и могућности рационалног кориштења у функцији одрживог развоја, Зборник радова “Стратегија привредног развоја Тузланско-подрињског кантона“, Економски институт Тузла, Тузла, стр. 265-285.
116. Report on the outcome of the seminar on “Industrial Heritage in Tourism Policies for Sustainable Development“, Zabrze, Poland, 2011.
117. Ромелић, Ј. (2006): Дефиниција и класификација туристичких манифестација, као основа прилаза креирању манифестног туризма, Зборник радова, Организација и развитак туристичке привреде БиХ у Регији Сјевероисточне Босне, Тузла, стр. 13-27.

118. Сејдиновић, Х. (2012): Туристичка разгледница Тузланског кантона, Министарство трговине, туризма и саобраћаја Тузланског кантона, Тузла.
119. Сердаревић, М.(2005): Мјесто и улога културног наслијеђа у туристичкој понуди Босне и Херцеговине, Чланци и грађа за културну историју источне Босне, књига 18, Музеј источне Босне Тузла, стр. 1-17.
120. Симић, М. (2006): Улога и значај мотивације у Туристичкој привреди, Зборник радова, Организација и развитак туристичке привреде БиХ у Регији Сјевероисточне Босне, Тузла, стр. 157-168.
121. Систем подршке развоју туризма у Федерацији Босне и Херцеговине, Економски институт Сарајево, Сарајево, 2009.
122. Смајић, С. (2005): Климатске карактеристике Тузле, Зборник радова, Година 2, Бр. 2, Природно-математички факултет, Универзитет у Тузли, стр. 71-82.
123. Смајић, С., Ахметбеговић, С. (2008): Клима у сливу ријеке Спрече и њене специфичности, Зборник радова, Година 4-5, Бр. 4-5, Природно-математички факултет, Универзитет у Тузли, Тузла, стр. 187-200.
124. Смајић, С., Ахметбеговић, С. (2008): Физиономска диференцијација слива ријеке Јале, Зборник радова, Година 4-5, Бр. 4-5, Природно-математички факултет, Универзитет у Тузли, Тузла, Тузла, стр. 219-228.
125. Смолчић, Д. (1998): Одрживост – значајна економска категорија развоја туристичке дестинације, Хотелска кућа '98, Опатија.
126. Социоекономски преглед опћине Тузла, Дугорочна стратегија развоја опћине Тузла, Економски институт Тузла, Тузла, 2002.
127. Спаравало, Ј. (1990): Деаграризација-основ социјалне и просторне покретљивости становништва Босне и Херцеговине у периоду послије Другог свјетског рата, Миграције и Босна и Херцеговина, Институт за историју у Сарајеву, Институт за проучавање националних односа Сарајево, Сарајево.
128. Станковић, С. (2008): Туристичка географија, Београд.
129. Станковић, С.(2012): Туристичке дестинације, Београд.
130. Статистички годишњак/љетопис Федерације Босне и Херцеговине, Федерални завод за статистику, Сарајево, 2001.
131. Статистички годишњак/љетопис Федерације Босне и Херцеговине, Федерални завод за статистику, Сарајево, 2002.

132. Статистички годишњак/љетопис Федерације Босне и Херцеговине, Федерални завод за статистику, Сарајево, 2003.
133. Статистички годишњак/љетопис Федерације Босне и Херцеговине, Федерални завод за статистику, Сарајево, 2004.
134. Статистички годишњак/љетопис Федерације Босне и Херцеговине, Федерални завод за статистику, Сарајево, 2005.
135. Статистички годишњак/љетопис Федерације Босне и Херцеговине, Федерални завод за статистику, Сарајево, 2006.
136. Статистички годишњак/љетопис Федерације Босне и Херцеговине, Федерални завод за статистику, Сарајево, 2007.
137. Статистички годишњак/љетопис Федерације Босне и Херцеговине, Федерални завод за статистику, Сарајево, 2008.
138. Статистички годишњак/љетопис Федерације Босне и Херцеговине, Федерални завод за статистику, Сарајево, 2009.
139. Статистички годишњак/љетопис Федерације Босне и Херцеговине, Федерални завод за статистику, Сарајево, 2010.
140. Статистички годишњак/љетопис Федерације Босне и Херцеговине, Федерални завод за статистику, Сарајево, 2011.
141. Статистички годишњак/љетопис Федерације Босне и Херцеговине, Федерални завод за статистику, Сарајево, 2012.
142. Стратегија економског развоја туризма у Сјевероисточној Босни, Зборник радова, Bosnia ARS, Тузла 2005.
143. Стратешки циљеви развоја туризма на простору Тузланског кантона до 2005. године, Сектор туризам, Министарство трговине и туризма Тузланског кантона, Тузла, 2000.
144. Стратегија развоја Тузланског кантона 2000-2015, фаза Б - циљеви развоја, Универзитет у Тузли, Тузла, 2000.
145. Стратегији развоја Тузланског кантона 2008-2013. године, Економски институт Сарајево, Сарајево, 2008.
146. Стратешке смјернице развоја и промоције туризма у опћини Тузла, Тузла, 2007.
147. Стратегија развоја Босне и Херцеговине, Дирекција за економско планирање, Вијеће министара, Сарајево, 2010.
148. Стратегија развоја туризма Федерација Босне и Херцеговине за период 2008-2018., Федерално министарство околиша и туризма, Сарајево, 2008.

149. Стратегија обнове и развоја Тузланско-подрињског кантона, Стање и могућности, Фаза А, Економски институт Тузла, Тузла, 1999.
150. Стојановић, В. (2001): Туризам и одрживи развој, Департман за географију, туризам и хотелијерство, Природно-математички факултет, Универзитет у Новом Саду.
151. Стојковић, М. (2001): Статистика, Универзитет у Новом Саду, Економски факултет у Суботици, Суботица.
152. Студија природне историјске вриједности Тузланског кантона, Економски институт Тузла, Тузла, 2001.
153. Студија о одрживом развоју кроз еко-туризам у БиХ, Јапанска агенција за сарадњу (ЈИЦА), 2004.
154. Студија о програму и просторном плану развоја туризма на подручју Сјевероисточне Босне од 1975. до 1985. године, Завод за економику, Институт за рударска и хемијско-технолошка истраживања Тузла, Тузла, 1977.
155. Суљић, А. (2000): Режим падавина на подручју Тузле, Зборник радова, Година 2, Број 2, Филозофски факултет, Универзитет у Тузли, Тузла, стр. 291-300.
156. Шаботић, И. (2009): Заштита културног наслеђења на подручју Тузланског кантона –стање и перспективе, Баштина Сјевероисточне Босне, Часопис за баштину, културно-историјско и природно наслеђе, Број 1, Завод за заштиту и кориштење културно-историјског и природног наслеђења Тузланског кантона, Тузла, стр. 135-142.
157. Шећибовић, Р., Максин-Мићић, М., Комленовић, Ђ., Манић, Е. (2006): Увод у географију туризма са основама просторног планирања, Центар за издавачку делатност Економског факултета у Београду, Београд.
158. Шишић, Е., Мешковић, А., Бараковић, А. (2006): Геоморфолошке карактеристике слива горњег тока ријеке Дрињаче у функцији хидрогеолошког рејонирања, Зборник радова, Година 3, Бр. 3, Природно-математички факултет, Универзитет у Тузли, Тузла, стр. 149-154.
159. Штетић, С. (2000): Пословање туристичких агенција, Савезни центар за унапређење хотелијерства и угоститељства, Београд.
160. Штетић, С. (2006): Специфичност туристичке дестинације предуслов за развој селективних облика туризма, Зборник радова, Организација и развитак туристичке привреде БиХ у Регији Сјевероисточне Босне, Тузла, стр. 65-73.
161. Штетић, С. (2005): Сигурност боравка - основа развоја туристичке дестинације. Ауторски принт, Библиотека Природно-математичког факултета, Нови Сад.

162. Тихи, Б. (1996): Стратегија и организација маркетинга у предузећу, Зборник радова“Стратегија привредног развоја Тузланско-подрињског кантона“, Економски институт Тузла, Тузла, стр. 86-105.

163. Тодић, Д., Бабић, В. (2008): Туристичка географија свијета, ПМФ у Бања Луци, Бања Лука.

164. Томка, Д. (1998): Култура кроз простор, време и туризам, ПМФ, Институт за географију, Нови Сад.

165. Tourism 2020 vision, WTO, Мадрид, 1998.

166. Трнинић, Д. (2010): Потенцијал туристичког производа туризма догађаја у изградњи имица дестинације, Ауторски принт, Библиотека Природно-математичког факултета, Нови Сад.

167. Тузлански кантон, BOSNIA ARS, Тузла 2001.

168. Тузлански кантон у бројкама, ФЗС, Сарајево, 2001.

169. Тузлански кантон у бројкама, ФЗС, Сарајево, 2002.

170. Тузлански кантон у бројкама, ФЗС, Сарајево, 2003.

171. Тузлански кантон у бројкама, ФЗС, Сарајево, 2004.

172. Тузлански кантон у бројкама, ФЗС, Сарајево, 2005.

173. Тузлански кантон у бројкама, ФЗС, Сарајево, 2006.

174. Тузлански кантон у бројкама, ФЗС, Сарајево, 2007.

175. Тузлански кантон у бројкама, ФЗС, Сарајево, 2008.

176. Тузлански кантон у бројкама, ФЗС, Сарајево, 2009.

177. Тузлански кантон у бројкама, ФЗС, Сарајево, 2010.

178. Тузлански кантон у бројкама, ФЗС, Сарајево, 2011.

179. Тузлански кантон у бројкама, ФЗС, Сарајево, 2012,

180. Умиханић, Б. (2006): Динамизирање локалног економског развоја у функцији развоја подузетништва у опћинама Тузланског кантона, Економска ревија, Часопис за економију и бизнис, Година 4, Број 8, Економски факултет, Универзитет у Тузли, Тузла, стр. 46-56.

181. Унковић, С., Зечевић, Б. (2011): Економика туризма, Центар за издавачку делатност Економског факултета у Београду, Београд.

182. Урбанистички програм града Тузле и насеља градског карактера на подручју општине Тузла, Скупштина општине Тузла, Тузла, 1988.

183. Унапређење туристичких потенцијала у функцији развоја туризма на подручју опћине Тузла, Опћина Тузла, Тузла, 2010.
184. Вуконић, Б.(1990): Туризам и религија, Загреб.
185. Вебер, С. (2001): Основе туризма, Школска књига, Загреб.
186. Вујовић, С. (2006): Стварање материјалне основе нове туристичке дестинације. Ауторски принт, Библиотека Природно-математичког факултета, Нови Сад.
187. Закон о угоститељској делатности Федерације Босне и Херцеговине, Службене новине Федерације БиХ, бр. 32, Сарајево, 2009.
188. Живковић, Н. (2002): Услови чувања, одржавања и коришћења културних добара и добара која уживају претходну заштиту и мере њихове заштите, Зборник радова о заштити народног градитељства, Лозница, стр. 41-51.
189. www.bastina.ba
190. www.bhas.ba/index.php
191. www.bihtourism.ba/loc/
192. www.culture-routes.lu/picture/IMG/pdf/Best_Practice_32-2.pdf
193. www.efzg.unizg.hr/default.aspx
194. www.epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/product_details
195. www.fzs.ba/index.html
196. www.fbihvlada.gov.ba
197. www.germany.travel/en/index.html
198. www.hr.wikipedia.org/wiki/
199. www.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&l
200. www.nerda.ba/index.php
201. www.muzej.rlv.si/en/
202. www.myhrpc.com/gallery
203. www.panonika.ba
204. www.saznajlako.com
205. http://www.saarbruecken.de/en/tourism/group_offers/tours_excursions/world_cultural_heritage_site_voelklingen_steel_mill
206. www.tourism-tk.ba
207. www.vladatk.kim.ba
208. www.waste-environment.vin.bg.ac.rs
209. www.whc.unesco.org/en/list

210. [www.visitslovenia.net /en/](http://www.visitslovenia.net/en/)
211. www.world-tourism.org/content/

18. ПРИЛОЗИ

Прилог 1:	Списак карата	203
Прилог 2:	Списак табела	204
Прилог 3:	Списак графикона	209
Прилог 4:	Списак слика	211
Прилог 5:	Географски положај Тузланског кантона у оквиру Босне и Херцеговине	212
Прилог 6:	Саобраћајна карта Тузланског кантона	213
Прилог 7:	Хипсометријска карта Тузланског кантона	214
Прилог 8:	Хидрографска карта Тузланског кантона	215
Прилог 9:	Педолошка карта Тузланског кантона	216
Прилог 10:	Карта реалне вегетације Тузланског кантона	217
Прилог 11:	Туристичка карта Тузланског кантона	218
Прилог 12:	Пројекција просторног развоја подручја намјењена туризму	220
Прилог 13:	Анкета о мишљењу запослених у туристичких агенцијама о туризму на подручју Тузланског кантона	221
Прилог 14:	Анкета о мишљењу запослених у угоститељским објектима за смештај о туризму на подручју Тузланског кантона	228
Прилог 15:	Анкета о мотивима и преференцијама потенцијалних туриста на подручју Тузланског кантона о туризму на подручју Тузланског кантона	234
Прилог 16:	Анекси за табеле о ставовима резидената	240

Прилог 1

СПИСАК КАРТА

Карта 1. Географски положај Тузланског кантона	212
Карта 2. Саобраћајна карта Тузланског кантона	213
Карта 3. Хипсометријска карта Тузланског кантона	214
Карта 4. Хидрографска карта Тузланског кантона	215
Карта 5. Педолошка карта Тузланског кантона	216
Карта 6. Карта реалне вегетације Тузланског кантона	217
Карта 7. Туристичка карта Тузланског кантона	218
Карта 8. Пројекција просторног развоја подручја намењена туризму	220

Прилог 2

СПИСАК ТАБЕЛА

Табела 1.	Просечна температура ваздуха.....	22
Табела 2.	Просечна влажност ваздуха.....	22
Табела 3.	Просечна количина падавина.....	23
Табела 4.	Природно кретање становништва у Тузланском кантону у периоду 2000-2010. година.....	34
Табела 5.	Старосна структура становништва Тузланског кантона 2001. и 2011. године	36
Табела 6.	Број становника у Тузланском кантону по општинама	37
Табела 7.	Укупан број регистрованих привредних субјеката у 2011. Години у области угоститељства	51
Табела 8.	Укупан број регистрованих привредних субјеката у 2011. години у области угоститељства по општинама	52
Табела 9.	Регистровани и одјављени привредни субјекти у Тузланском кантону у 2011. Години	53
Табела 10.	Број запослених у туристичко-угоститељској делатности Тузланског кантона	53
Табела 11.	Категоризација угоститељских објеката за услуге смештаја у 2010. и 2011. години	55
Табела 12.	Преглед регистрованих угоститељских објеката који пружају услуге смештаја у 2011. години	55
Табела 13.	Категорије хотела на подручју Тузланског кантона	58
Табела 14.	Категорије мотела на подручју Тузланског кантона	59
Табела 15.	Преглед података о броју соба и лежаја по врстама угоститељских објеката на подручју Тузланског кантона	60
Табела 16.	Број туриста и ноћења у Тузланском кантону у периоду 2000-2011. године	64
Табела 17.	Број туриста и ноћења у Федерацији Босне и Херцеговине у периоду 2000-2011. године	66
Табела 18.	Број туриста и ноћења у Босни и Херцеговини у периоду 2005-2011. године у 000	68
Табела 19.	Број домаћих и страних туриста у општинама Тузланског	70

	кантона у 2011. години	
Табела 20.	Број ноћења домаћих и страних туриста у општинама Тузланског кантона у 2011. години	71
Табела 21.	Промет у угоститељству у Тузланском кантону у периоду 2000-2011. године	72
Табела 22.	Преглед посебно вредних природних добара на простору Тузланског кантона.....	77
Табела 23.	Преглед регистроване споменичке баштине ТК-а	85
Табела 24.	Преглед добара и локалитета културно-историјског наслеђа утврђених Просторним планом Тузланског кантона	86
Табела 25.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: пол	134
Табела 26.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: старост	135
Табела 27.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Ниво образовања	135
Табела 28.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Ваша стручна спрема је из области?.....	135
Табела 29.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу:Колико дуго радите у угоститељском објекту?.....	136
Табела 30.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Колико дуго радите у угоститељству?.....	136
Табела 31.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Тренутно на ком сте радном месту?.....	137
Табела 32.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: позиција	137
Табела 33.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу:Колико дуго (колико година) послује објекат?.....	137
Табела 34.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: врста објекта	138
Табела 35.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: категорија	138
Табела 36.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: локација	138
Табела 37.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: тип	139
Табела 38.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: број соба / лежаја	139
Табела 39.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: објекат пружа следеће услуге.....	140
Табела 40.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: емитивност	140
Табела 41.	Дистрибуција фреквенције за варијабле: број корисника и	140

	старост.....	
Табела 42.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: платежна моћ	141
Табела 43.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: понуда/услуге	141
Табела 44.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Комуникација са потенцијалним корисницима.....	141
Табела 45.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Web-site (страни туристи).....	142
Табела 46.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Web-site (домаћи туристи).....	142
Табела 47.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Локалитети и облици туризма.....	142
Табела 48.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Шта је по Вашем мишљењу код туристе пресудно у одабиру туристичког аранжмана у Тузланском кантону као дестинацији?	143
Табела 49.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Како бисте оценили мотиве путовања (доласка) туриста када је Тузлански кантон као дестинација у питању?	144
Табела 50.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Како бисте окарактерисали (оценили) факторе вредности туристичке понуде Тузланског кантона?.....	145
Табела 51.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: конкурентност (домаћи туристи).....	146
Табела 52.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: конкурентност (страни туристи).....	146
Табела 53.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: пол	147
Табела 54.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: старост	148
Табела 55.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: ниво образовања	148
Табела 56.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: стручна спрема из области	148
Табела 57.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: радни стаж у туризму	149
Табела 58.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Колико дуго радите у туристичкој агенцији?.....	149

Табела 59.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Ваш радни однос заснован је на?.....	150
Табела 60.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Колико дуго (колико година) послује Ваша агенција?.....	150
Табела 61.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: На чему се заснивају Ваши маркетиншки приступи?	150
Табела 62.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Који облици туризма су доминантни у Вашој понуди?.....	151
Табела 63.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Облици туризма и кључне природне и културне компоненте?.....	152
Табела 64.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Шта је по Вашем мишљењу код туристе пресудно у одабиру туристичког аранжмана у Тузланском кантону као дестинацији?	153
Табела 65.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Како бисте оценили мотиве путовања туриста када је Тузлански кантон као дестинација у питању?	154
Табела 66.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Како бисте окарактерисали (оценили) факторе вредности туристичке понуде Тузланског кантона?.....	155
Табела 67.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: На којим локалитетима Тузлански кантон треба да заснива своју конкурентску предност (домаћи туристи)?	156
Табела 68.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: сарадња	157
Табела 69.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: индустријско наслеђе	158
Табела 70.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: тренутно занимање?.....	164
Табела 71.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Путujem у	165
Табела 72.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Шта је код туристе пресудно у одабиру туристичког аранжмана?	167
Табела 73.	Шта је код домаћег туристе, према мишљењу резидената, пресудно у одабиру туристичког аранжмана: дескриптивна статистика	168

Табела 74.	Шта је код страног туристе, према мишљењу резидената, пресудно у одабиру туристичког аранжмана: дескриптивна статистика	169
Табела 75.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Фактори мотива путовања – перцепција туриста (просек) (у %)?	170
Табела 76.	Према мишљењу резидената, који су фактори мотива путовања (перцепција домаћих туриста) везано за Тузлански кантон: дескриптивна статистика	171
Табела 77.	Према мишљењу резидената, који су фактори мотива путовања (перцепција страних туриста) везано за Тузлански кантон: дескриптивна статистика	172
Табела 78.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Фактори вредности туристичке понуде?	173
Табела 79.	Према мишљењу резидената, како би домаћи туристи оценили факторе вредности туристичке понуде Тузланског кантона: дескриптивна статистика	174
Табела 80.	Према мишљењу резидената, како би страни туристи оценили факторе вредности туристичке понуде Тузланског кантона: дескриптивна статистика	174
Табела 81.	Да ли, према резидентима, туризам представља значајан привредни сектор Тузланског кантона – укрштање података са полным структуром испитаника	176
Табела 82.	Да ли, према резидентима, туризам представља значајан привредни сектор Тузланског кантона – укрштање података са старосном структуром испитаника	176
Табела 83.	Да ли, према резидентима, туризам представља значајан привредни сектор Тузланског кантона – укрштање података према пореклу испитаника (где су рођени)	177
Табле 84.	Да ли, према резидентима, туризам представља значајан привредни сектор Тузланског кантона – укрштање података према пореклу испитаника (где живе)	177

Прилог 3

СПИСАК ГРАФИКОНА

Графикон 1.	Природно кретање становништва у Тузланском кантону у периоду 2000-2010. година	35
Графикон 2.	Старосна структура становништва Тузланског кантона 2001. и 2011. године	36
Графикон 3.	Укупан број регистрованих привредних субјеката по општинама у 2011. години	52
Графикон 4.	Број запослених у туристичко-угоститељској делатности Тузланског кантона	54
Графикон 5.	Структура угоститељских објеката за смештај сходно врсти угоститељског објекта	56
Графикон 6.	Приказ броја угоститељских објеката за смештај по општинама Тузланског кантона	57
Графикон 7.	Учешће општина Тузланског кантона у погледу броја соба	61
Графикон 8.	Учешће општина Тузланског кантона које располажу са угоститељским објектима за смештај у укупном броју лежаја који су на располагању гостима	61
Графикон 9.	Број домаћих и страних туриста у Тузланском кантону у периоду 2000-2011. године	65
Графикон 10.	Број ноћења домаћих и страних туриста у Тузланском кантону у периоду 2000-2011. године	65
Графикон 11.	Број домаћих и страних туриста у Федерацији Босне и Херцеговине у периоду 2000-2011. године.....	67
Графикон 12.	Број ноћења домаћих и страних туриста у Федерацији Босне и Херцеговине у периоду 2000-2011. године	67
Графикон 13.	Број туриста у Босни и Херцеговини у периоду 2005-2011. године у 000	68
Графикон 14.	Број ноћења туриста у Босни и Херцеговини у периоду 2005-2011. године у 000	69
Графикон 15.	Учешће општина Тузланског кантона у укупном броју туриста	70

Графикон 16.	Учешће ноћења домаћих и страних туриста у општинама Тузланског кантона	71
Графикон 17.	Промет у угоститељству у Тузланском кантону у периоду 2000-2011. године	73
Графикон 18.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: На којим облицима туризма Тузлански кантон треба да заснива своју конкурентску предност (домаћи туристи)	155
Графикон 19.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: На којим облицима туризма Тузлански кантон треба да заснива своју конкурентску предност (страни туристи)?	156
Графикон 20.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: На којим локалитетима Тузлански кантон треба да заснива своју конкурентску предност (страни туристи)?	157
Графикон 21.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: пол.....	160
Графикон 22.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: старост.....	161
Графикон 23.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Где сте рођени?	161
Графикон 24.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Где живите?	162
Графикон 25.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Колико дуго живите на простору Тузланског кантона (број година)? ...	162
Графикон 26.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Ниво образовања	163
Графикон 27.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: стручна спрема из области	163
Графикон 28.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Тренутно радите у сектору?	165
Графикон 29.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Колико често путујете?	166
Графикон 30.	Дистрибуција фреквенције за варијаблу: Да ли, по Вама туризам представља значајан привредни сектор Тузланског кантона?	175

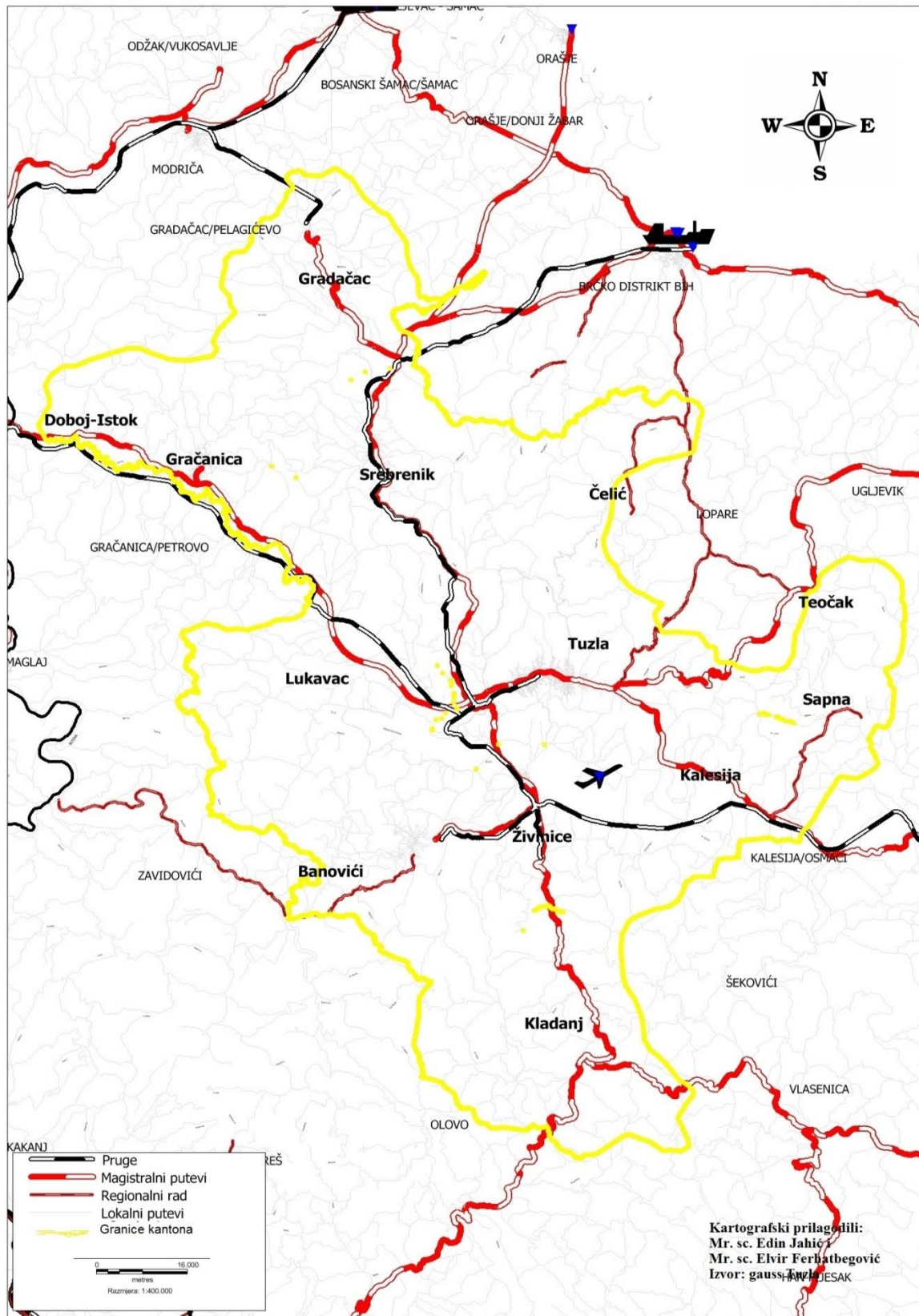
Прилог 4

СПИСАК СЛИКА

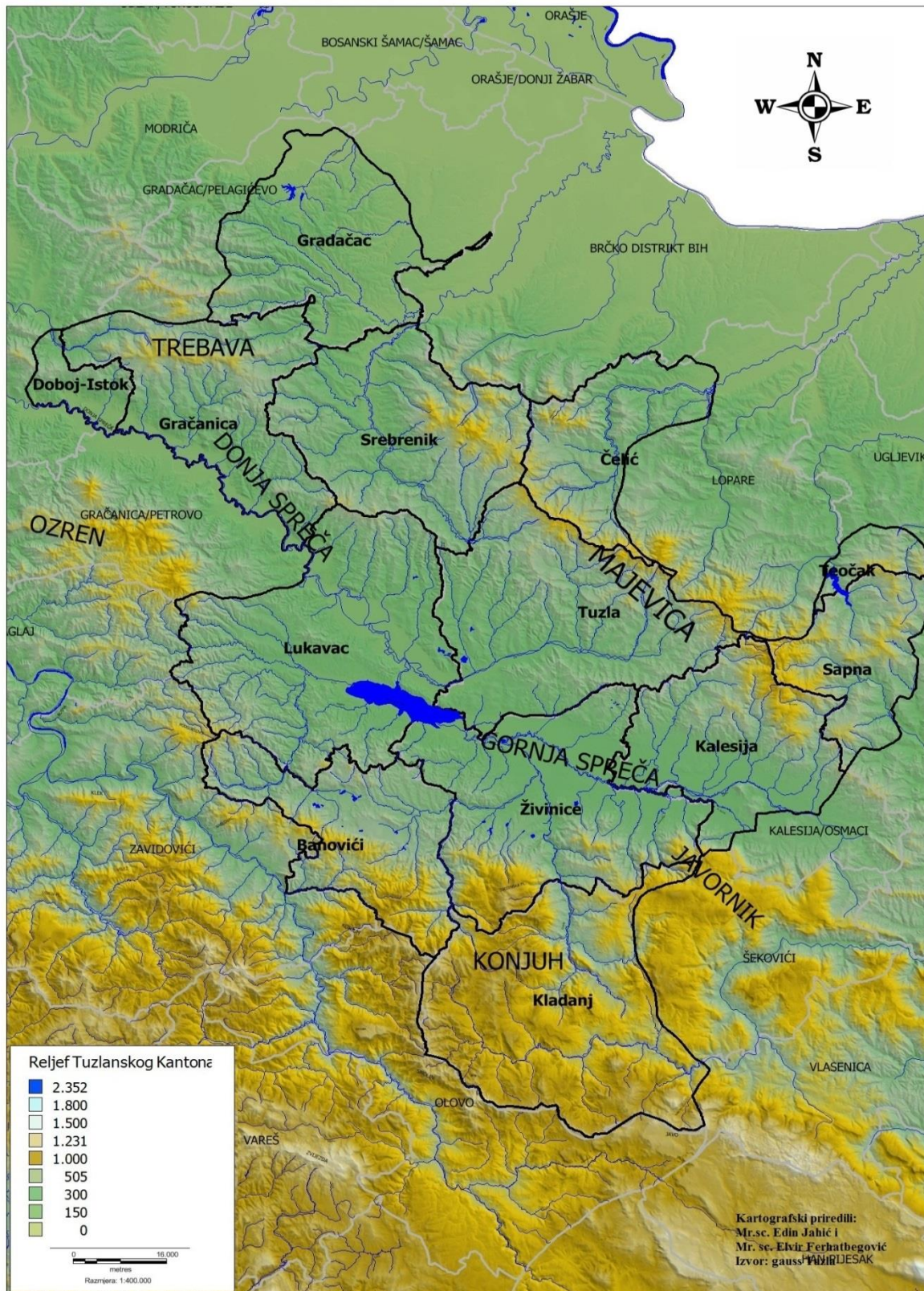
Слика 1.	Трг Слободе у Тузли	80
Слика 2.	Споменик краља Твртка Котроманића у Тузли	80
Слика 3.	Комплекс Панонских језера у Тузли	83
Слика 4.	Авио-снимак Панонских језера у Тузли.....	83
Слика 5.	Некропола стећака у Оловцима, општина Кладањ	90
Слика 6.	Средњовековни град Сребреник	90
Слика 7.	Кула Градашчевића у Градачцу	90
Слика 8.	Хаџи Хасанова или Чаршијска џамија у Тузли из 16. века	90
Слика 9.	Хусеин - Чауша или Џиндијска џамија у Тузли из 16. века	90
Слика 10.	Католичка црква “Узнесења Госпина“ у Брешкама саграђена је 1890. године.....	90
Слика 11.	Православна црква Саборни храм Успења пресвете Богородице у Тузли из 19.века.....	92
Слика 12.	Православна црква Храм Светог пророка Илије у Пурачићу (Лукавац) из 19.века.....	92
Слика 13.	Фрањевачки самостан Светог Петра и Павла у Тузли	93
Слика 14.	Језеро Модрац представља значајан туристички потенцијал	109
Слика 15.	Планина Коњух	109
Слика 16.	Врхови планине Коњух.....	109
Слика 17.	Улаз у Девојачку пећину у насељу Братељевићи	109
Слика 18.	Унутрашњост рудника Виеличка.....	118
Слика 19.	Црква св. Кинге	118
Слика 20.	Ресторан Пивница “Таверна“	121
Слика 21.	Бановићки “Ћиро“.....	121

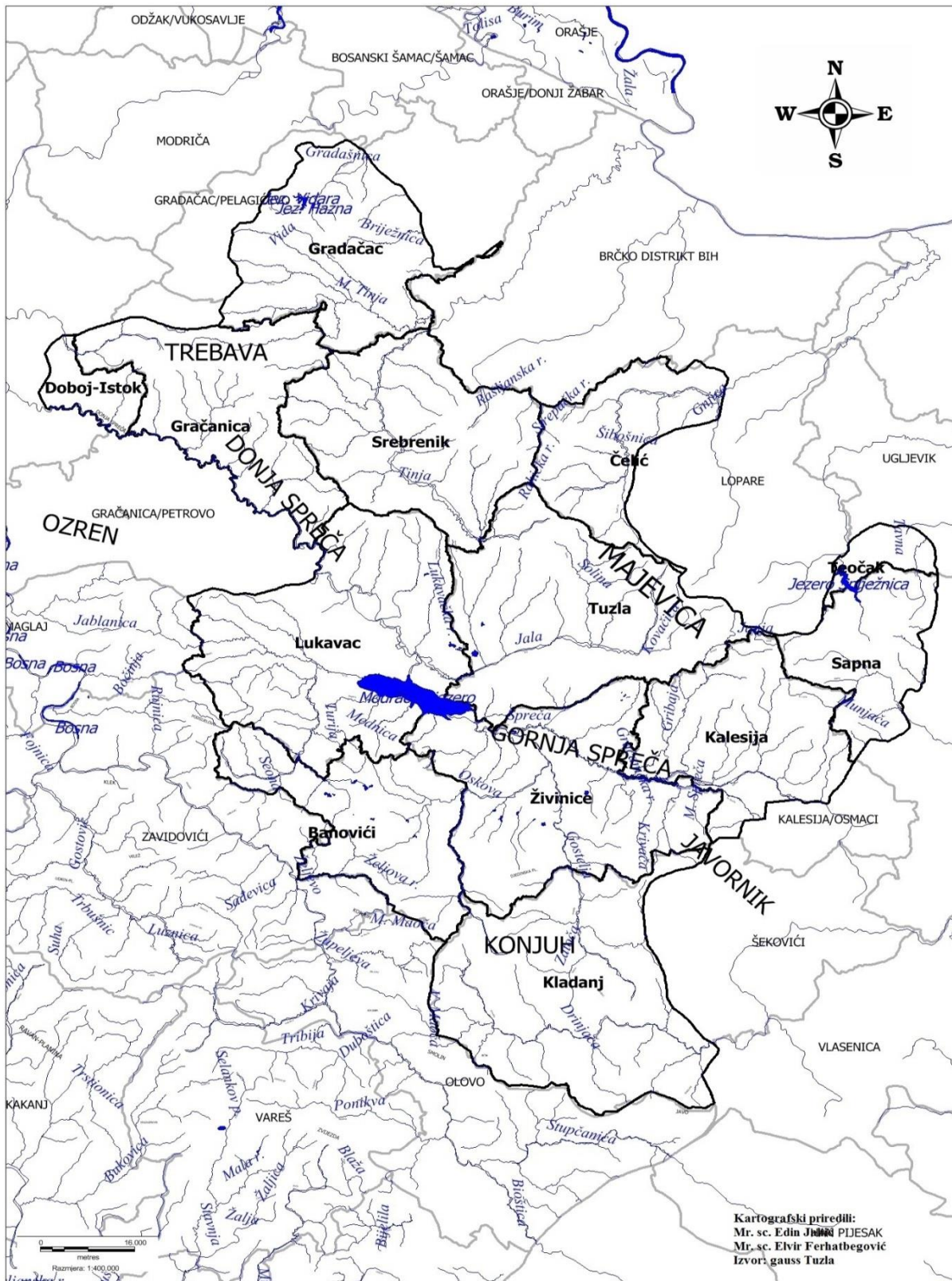
Карта 1: Географски положај Тузланског кантона у оквиру Босне и Херцеговине

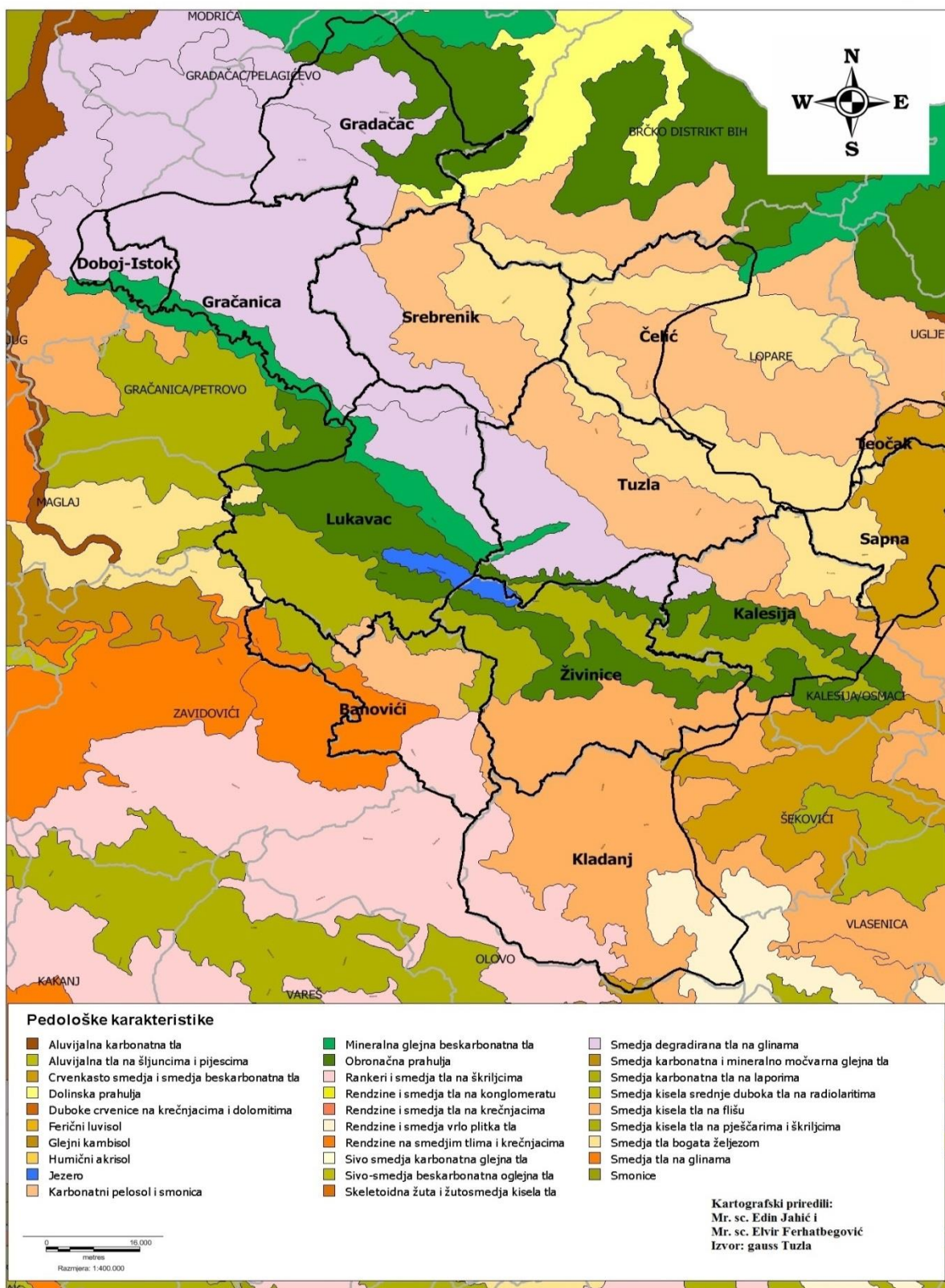
Карта 2: Саобраћајна карта Тузланског кантона

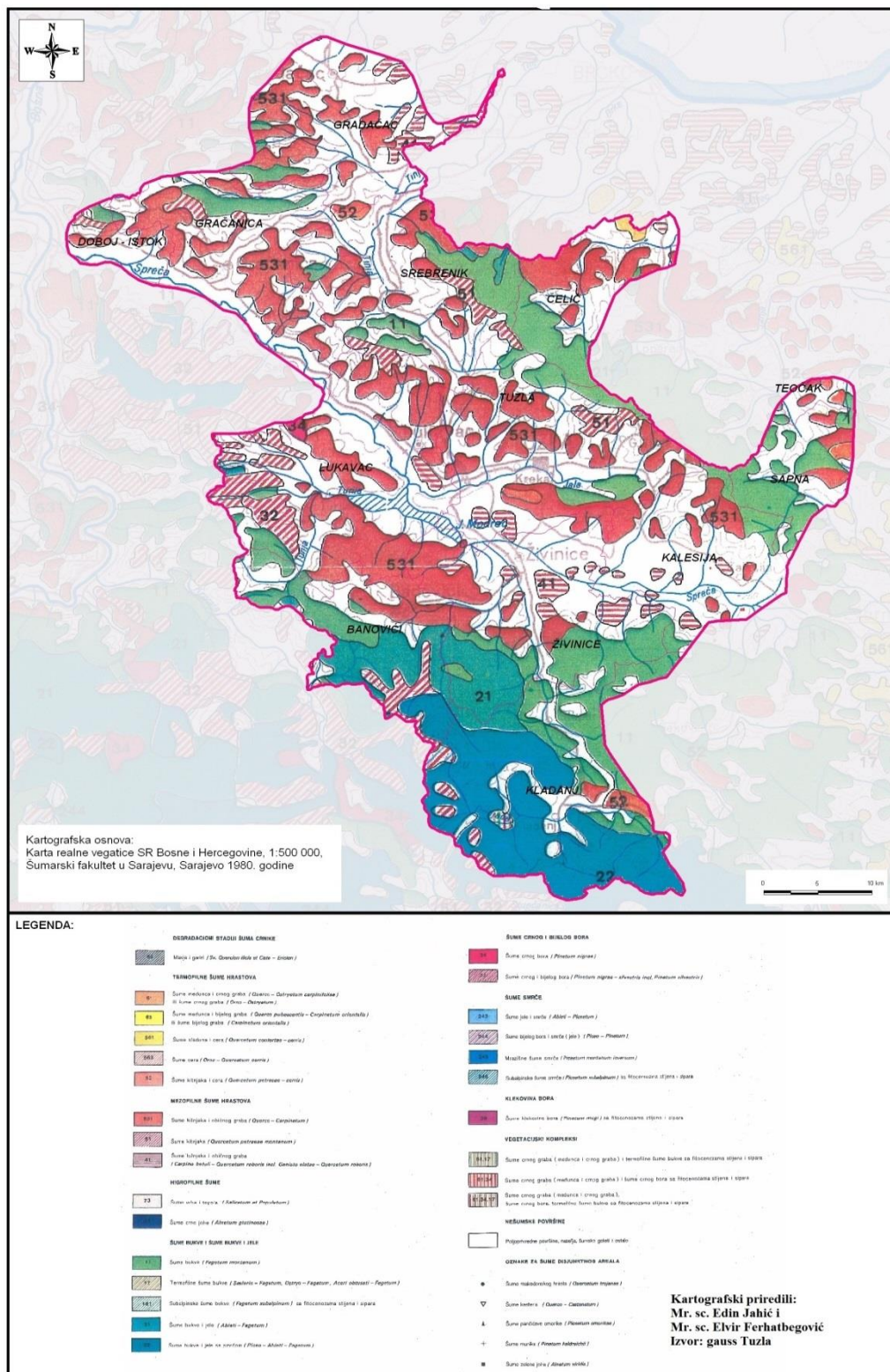
Карта 3: Хипсометријска карта Тузланског кантона

Карта 4: Хидрографска карта Тузланског кантона

Карта 5: Педолошка карта Тузланског кантона

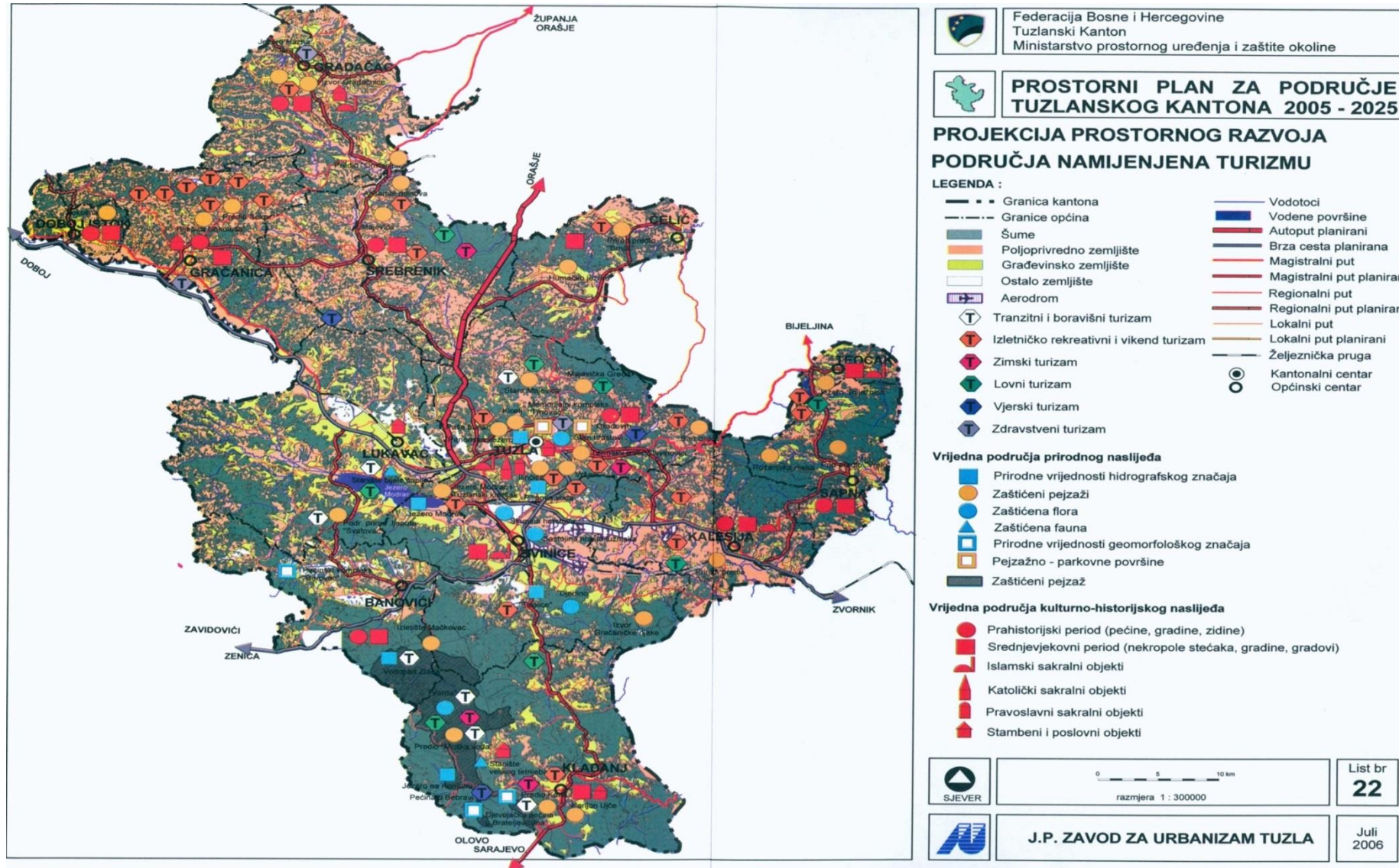

Карта 6: Карта реалне вегетације Тузланског кантона

Карта 7: Туристичка карта Тузланског кантона

Прилог 12

A N K E T A

Poštovani,

Cilj ove ankete je da se utvrdi stanje turizma u Tuzli, odnosno stavovi turističkih radnika. **Anketa je namenjena turističkim agencijama** koje posluju na regionalnom, nacionalnom i lokalnom nivou. Istraživanje sprovodi doktorant Mr Edin Jahić u okviru svoje doktorske disertacije pod nazivom „Tuzlanski kanton - model transformacije industrijske u turističkuregiju“. Disertacija je u programu poslediplomskih studija na Departmanu za geografiju, turizam i hotelijerstvo (Prirodno-matematički fakultet – Univerzitet u Novom Sadu). Rezultati će se koristiti isključivo u naučne svrhe, pa nam je svaki doprinos ovom istraživanju neprocenjiv. **Anketa je anonimna.**

UPUTSTVO: Pred sobom imate listu pitanja koju treba pažljivo da pročitate i odgovorite tako što ćete jedan od ponuđenih odgovora precrtati znakom **X** ili znak **X** upisati u polje sa po vama najpreciznijim odgovorima (skala od 1 do 5). Možete napisati i Vašu sugestiju i kritiku.

Unapred se zahvaljujemo na saradnji!

OSNOVNI PODACI O ISPITANIKU

1.Pol

- muško žensko

2.Starost

- 18-35 36-54 55+

3.Nivo obrazovanja

- srednje više (2 godine) visoko (4 godine)
 master/magistar nauka doktor nauka _____

4. Vaša stručna sprema je iz oblasti

turizma geografije ekonomskih nauka prava društvenih nauka

ugostiteljstva umetnosti lingvistike _____

5. Koliko dugo radite u turizmu / u turističkoj agenciji (koliko godina):

_____ / _____

6. Vaš radni odnos zasnovan je na:

određeno vreme neodređeno vreme

7. Turistička agencija u kojoj radite je:

organizator putovanja subagent _____

O TURISTIČKOJ AGENCIJI

3. Koliko dugo (koliko godina) posluje Vaša agencija: _____

4. Na čemu se zasnivaju Vaši marketinški pristupi - materijali i promocija?

5. Na koje tržište je pretežno bazirano Vaše poslovanje:

putovanja u BiH putovanja u inostranstvo

6. Ukoliko organizujete turistička putovanja unutar Tuzlanskog kanona, koji oblici turizma su dominantni u Vašoj ponudi (upisati numerički – gradacija):

a. zimovanja	e. banje i wellness	i. poslovni tur. (sajmovi,
b. gradski	f. avanturistička put.	skupovi)
c. šoping ture	g. proslave Nove godine	j. gradski _____
d. ekskurzije	h. seoski turizam	_____

7. Da li strani turisti u svojim matičnim zemljama mogu preko Vašeg sajta da dođu do turističkih informacija o turističkoj ponudi Tuzlanskog kantona?

DA NE

8. Ako strani turisti u svojim matičnim zemljama mogu preko Vašeg sajta da dođu do turističkih informacija o Tuzlanskom kantonu, šta je u pitanju (koji oblici turizma, koje ključne prirodne i kulturne komponente...)?

STAV O TRENUTNOJ TURISTIČKOJ PONUDI TUZLANSKOG KANTONA

1. Šta je po Vašem mišljenju kod turista presudno u odabiru turističkog aranžmana u Tuzlanskom kantonu kao destinaciji:

(1 - nije presudno uopšte, 2 - neznatno utiče na odabir, 3 - delimično utiče na odabir, 4 - prilično utiče na odabir, 5 - presudno je)

Ocena percepcija turista (prosek)											
Domaći turisti	1	2	3	4	5	Strani turisti	1	2	3	4	5
Cena aranžmana (povoljno)						Cena aranžmana (povoljno)					
Vrednost za novac*						Vrednost za novac*					
Postojeća ponuda agencije						Postojeća ponuda agencije					
Destinacija (lokalitet)						Destinacija (lokalitet)					
Osnovni proizvod (oblik turizma, usluge)						Osnovni proizvod (oblik turizma, usluge)					
Smeštaj						Smeštaj					
Komplementarni sadržaji (sportski, kulturni, muzički...)						Komplementarni sadržaji (sportski, kulturni, muzički)					
Preporuka agenta, prijatelja..						Preporuka agenta, prijatelja...					

* Dobijena vrednost aranžmana za cenu koju je platio

2. Kako biste ocenili motive putovanja turista kada je Tuzlanski kanton kao destinacija u pitanju:

Faktori – percepcija turista (prosek): 1 - nije prisutan motiv, 5 - izrazito prisutan motiv											
Domaći turisti	1	2	3	4	5	Strani turisti	1	2	3	4	5
Uživanje						Uživanje					
Novo iskustvo						Novo iskustvo					
Novo saznanja						Novo saznanja					
Promena svakodnevnice						Promena svakodnevnice					
Cena (povoljno)						Cena (povoljno)					
Vrednost za novac*						Vrednost za novac*					
Sigurnost (bezbednost)						Sigurnost (bezbednost)					
Pouzdanost						Pouzdanost					
Ljudi (domaćini)						Ljudi (domaćini)					
Lokaliteti						Lokaliteti					
Usluga						Usluga					
Komplementarni sadržaj						Komplementarni sadržaj					
Da ću dobiti to što želim (iskustvo, usluga, provod...)						Da ću dobiti to što želim (iskustvo, usluga, provod...)					

* Da li je ili nije precenjen aranžman

3. Kako biste okarakterisali (ocenili) faktore vrednosti turističke ponude Tuzlanskog kantona:

Ocena percepcija turista (prosek) – vaš doživljaj i iskustvo (1- izrazito loše, 5- izrazito dobro)										
Domaći turisti					Strani turisti					
1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	
Imidž destinacije					Imidž destinacije					
Postojeća infra i suprastruktura					Postojeća infra i suprastruktura					
Dostupnost i sistem informisanja (kvalitet i kvantitet tur. inform.)					Dostupnost i sistem informisanja (kvalitet i kvantitet tur. inform.)					
Smeštajna ponuda (oprema, sadržaj, kapacitet,...)					Smeštajna ponuda (oprema, sadržaj, kapacitet,...)					
Komplementarni sadržaji (kulturni, sportski događaji i sl.)					Komplementarni sadržaji (kulturni, sportski događaji i sl.)					
Kadar (adekvatan po stručnosti)					Kadar (adekvatan po stručnosti)					

STAV O BUDUĆOJ TURISTIČKOJ PONUDI TUZLANSKOG KANTONA

9. Na čemu Tuzlanski kanton, po Vašem mišljenju, treba da zasniva svoju konkurentsku prednost u pogledu turista (na kojim oblicima turizma, odnosno koje lokalitete)?

domaći turisti: _____

strani turisti: _____

10. Da li biste se i zbog čega povezali sa drugim tur. agencijama i tur. organizacijama u cilju bolje komercijalizacije turističke ponude Tuzlanskog kantona?

11. Na koji način bi se po Vama moglo uključiti industrijsko nasleđe Tuzlanskog kantona u turističku ponudu (za koje starosne grupe, koje države – emitivna područja,...)?

HVALA NA SARADNJI I POMOĆI !

A N K E T A

Poštovani,

Cilj ove ankete je da se utvrdi stanje turizma u Tuzli, odnosno stavovi turističkih radnika. **Anketa je namenjena zaposlenima u ugostiteljskim objektima za smeštaj** na prostoru Tuzlanskog kantona. Istraživanje sprovodi doktorant Mr Edin Jahić u okviru svoje doktorske disertacije pod nazivom „Tuzlanski kanton - model transformacije industrijske u turističkuregiju“. Disertacija je u programu posle diplomskih studija na Departmanu za geografiju, turizam i hotelijerstvo (Prirodno-matematički fakultet – Univerzitet u Novom Sadu). Rezultati će se koristiti isključivo u naučne svrhe, pa nam je svaki doprinos ovom istraživanju neprocenjiv. **Anketa je anonimna.**

UPUTSTVO: Pred sobom imate listu pitanja koju treba pažljivo da pročitate i odgovorite tako što ćete jedan od ponuđenih odgovora precrtati znakom **X** ili znak **X** upisati u polje sa po vama najpreciznijim odgovorima (skala od 1 do 5). Možete napisati i Vašu sugestiju i kritiku.

Unapred se zahvaljujemo na saradnji!

OSNOVNI PODACI O ISPITANIKU

1. Pol

muško žensko

2. Starost

18-35 36-54 55+

3. Nivo obrazovanja

osnovno srednje više (2 godine) visoko (4 godine)
master/magistar nauka doktor nauka

4. Vaša stručna sprema je iz oblasti

- turizma geografije ekonomskih nauka prava društvenih nauka
 ugostiteljstva umetnosti lingvistike _____

5. Koliko dugo radite u tom ugostiteljskom objektu / uopšte u ugostiteljstvu (koliko godina):

_____ / _____

6. Trenutno na kom ste radnom mestu:

_____.

7. U hijerarhijskom smislu ste trenutno na kojoj poziciji:

- početna srednja najviša pozicija u odeljenju/sektoru

O UGOSTITELJSKOM OBJEKTU U KOJEM STE TRENUTNO ZAPOSLENI

12. Koliko dugo (koliko godina) posluje objekat: _____

13. Ugostiteljski objekat je prema:

- a) Vrsti: hotel motel prenoćište
 b) Kategoriji: _____ (broj zvezdica)
 c) Lokaciji: u naselju van naselja
 d) Tipu: odmarališni poslovni sportsko-rekreativni _____
 e) Sezoni: celogodišnjeg poslovanja _____
 f) Smeštajnom kapacitetu (broj soba / ležaja): _____ / _____

14. Objekat pruža sledeće usluge: smeštaj ishrana poslovne aktivnosti
 sport / rekreacija wellness/spa _____

15. Na koje tržište je pretežno bazirano poslovanje prema:

- a) Emitivnosti: domaće strano oba
- b) Broju korisnika: grupe individualni korisnici i grupe i individualci
- c) Starosti: mlađi srednje stariji svi
- d) Ceni (platežna moć): niža srednja visoka svi
- f) Ponudi/uslugama: tradicionalno novo _____

16. Kako komunicirate sa potencijalnim korisnicima (kako se oglašavate)?

- flajer poster/bilbord mediji (tv/radio...) Internet
- signalizacija na putu _____

17. Ako imate sajt, da li turisti u svojim matičnim zemljama mogu preko Vašeg sajta da dođu do turističkih informacija o turističkoj ponudi Tuzlanskog kantona?

- a) strani turisti DA NE
- b) domaći turisti DA NE

18. Ako turisti u svojim matičnim zemljama mogu preko Vašeg sajta da dođu do turističkih informacija o Tuzlanskom kantonu, šta je u pitanju (koji oblici turizma, koje ključne prirodne i kulturne komponente...)?

STAV O TRENUTNOJ TURISTIČKOJ PONUDI TUZLANSKOG KANTONA

1. Šta je po Vašem mišljenju kod turiste (domaćeg i stranog) presudno za odabir turističkog aranžmana u Tuzlanskom kantonu kao destinaciji:

(1 - nije presudno uopšte, 2 – delimično utiče na odabir, 3 – i utiče i ne utiče na odabir, 4 - prilično utiče na odabir, 5 - presudno je)

Ocena percepcija turista (prosek)											
Domaći turisti	1	2	3	4	5	Strani turisti	1	2	3	4	5
Cena aranžmana (povoljnost)						Cena aranžmana (povoljnost)					
Postojeća ponuda agencije						Postojeća ponuda agencije					
Destinacija (lokalitet)						Destinacija (lokalitet)					
Osnovni proizvod (oblik turizma, usluge)						Osnovni proizvod (oblik turizma, usluge)					
Smeštaj						Smeštaj					
Komplementarni sadržaji (sportski, kulturni, muzički...)						Komplementarni sadržaji (sportski, kulturni, muzički)					
Preporuka agenta, prijatelja...						Preporuka agenta, prijatelja...					
Nešto drugo?						Nešto drugo?					

2. Kako biste ocenili motive putovanja turista kada je Tuzlanski kanton kao destinacija u pitanju:

Faktori – percepcija turista (prosek): 1 – uopšte nije prisutan motiv, 5 - izrazito prisutan motiv											
Domaći turisti	1	2	3	4	5	Strani turisti	1	2	3	4	5
Uživanje						Uživanje					
Novo iskustvo						Novo iskustvo					
Novo saznanja						Novo saznanja					
Promena svakodnevnice						Promena svakodnevnice					
Cena (povoljno)						Cena (povoljno)					
Sigurnost (bezbednost)						Sigurnost (bezbednost)					
Pouzdanost						Pouzdanost					
Ljudi (domaćini)						Ljudi (domaćini)					
Lokaliteti						Lokaliteti					
Usluga						Usluga					
Komplementarni sadržaj						Komplementarni sadržaj					
Da ću dobiti to što želim (iskustvo, usluga, provod...)						Da ću dobiti to što želim (iskustvo, usluga, provod...)					

3. Kako biste okarakterisali (ocenili) faktore vrednosti turističke ponude Tuzlanskog kantona:

Oцена перцепција туриста (prosek) – ваš доживљај и искуство (1- изразито лоше, 5- изразито добро)											
Домаћи туристи	1	2	3	4	5	Страни туристи	1	2	3	4	5
Имидж дестинације						Имидж дестинације					
Постојећа инфра и супраструктура						Постојећа инфра и супраструктура					
Доступност и систем информисања (квалитет и квантитет тур. информ.)						Доступност и систем информисања (квалитет и квантитет тур. информ.)					
Смештајна понуда (опрема, садржај, капацитет,...)						Смештајна понуда (опрема, садржај, капацитет,...)					
Комплементарни садржаји (културни, спортски догађаји и сл.)						Комплементарни садржаји (културни, спортски догађаји и сл.)					
Кадар (адекватан по стручности)						Кадар (адекватан по стручности)					

STAV O BUDUĆOJ UGOSTITELJSKOJ PONUDI TUZLANSKOG KANTONA

1. Šta bi po Vama trebalo izmeniti (korigovati) u pogledu ugostiteljskih objekata:

2. Na čemu Tuzlanski kanton, po Vašem mišljenju, treba da zasniva svoju konkurentsku prednost u pogledu turista (vrsta ugostiteljskog objekta, usluge, cena, kvalitet, poreklo turista...)?

domaći turisti: _____

strani turisti: _____

HVALA NA SARADNJI I POMOĆI !

A N K E T A

Poštovani,

Cilj ove ankete je da se utvrde **stavovi rezidenata** Tuzlanskog kantona u pogledu turističke ponude pomenutog prostora. Istraživanje sprovodi doktorant Mr Edin Jahić u okviru svoje doktorske disertacije pod nazivom „Tuzlanski kanton - model transformacije industrijske u turističkuregiju“. Disertacija je u programu poslediplomskih studija na Departmanu za geografiju, turizam i hotelijerstvo (Prirodno-matematički fakultet – Univerzitet u Novom Sadu). Rezultati će se koristiti isključivo u naučne svrhe, pa nam je svaki doprinos ovom istraživanju neprocenjiv. Anketa je anonimna.

UPUTSTVO: Pred sobom imate listu pitanja koju treba pažljivo da pročitate i odgovorite tako što ćete jedan od ponuđenih odgovora precrtati znakom X ili znak X upisati u polje sa po vama najpreciznijim odgovorima (skala od 1 do 5). Možete napisati i Vašu sugestiju i kritiku.

Unapred se zahvaljujemo na saradnji!

OSNOVNI PODACI O ISPITANIKU

1. Pol muško žensko

2. Starost 18-35 36-54 55+

3. Gde ste rođeni? _____

Gde živite? _____

Koliko dugo živite na prostoru Tuzlanskog kantona? _____ (br. godina)

4. Nivo obrazovanja osnovno srednje više (2 godine)

visoko (4 godine) master/magistar nauka doktor nauka

4. Vaša stručna sprema je iz oblasti turizma geografije ekonomskih nauka

prava društvenih nauka ugostiteljstva umetnosti _____

6. Trenutno radite kao (zaposleni ste na radnom mestu): _____

O TURISTIČKOM PUTOVANJU

1. Putujem u: a) u gradove b) u ruralne prostore c) na primorje
d) planinu e) reke, jezera... g) _____

2. Koliko često odlazite na turističko putovanje:

a) nikad b) manje od jednom godišnjec) jednom godišnjed) više puta godišnje

STAV O TURISTIČKOJ PONUDI TUZLANSKO KANTONA (općine Banovići, Doboj-Istok, Gradačac, Gračanica, Kladanj, Kalesija, Čelić, Lukavac, Srebrenik, Teočak, Sapna, Živinice i Tuzla)

1. Šta je po Vašem mišljenju kod turista (domaćeg i stranog) presudno za odabir turističkog aranžmana u Tuzlanskom kantonu kao destinaciji:

(1 - nije presudno uopšte, 2 - delimično utiče na odabir, 3 - i utiče i ne utiče na odabir,

4 - prilično utiče na odabir, 5 - presudno je)

Oцена percepcija turista (prosek)											
Domaći turisti	1	2	3	4	5	Strani turisti	1	2	3	4	5
Cena aranžmana (povoljnost)						Cena aranžmana (povoljnost)					
Postojeća ponuda agencije						Postojeća ponuda agencije					
Destinacija (lokalitet)						Destinacija (lokalitet)					
Osnovni proizvod (oblik turizma, usluge)						Osnovni proizvod (oblik turizma, usluge)					
Smeštaj						Smeštaj					
Komplementarni sadržaji (sportski, kulturni, muzički...)						Komplementarni sadržaji (sportski, kulturni, muzički)					
Preporuka agenta, prijatelja...						Preporuka agenta, prijatelja...					
Nešto drugo?						Nešto drugo?					

3. **Kako bi ste ocenili motive putovanja turista kada je Tuzlanski kanton kao destinacija u pitanju:**

Faktori – percepcija turista (prosek): 1 – uopšte nije prisutan motiv, 5 - izrazito prisutan motiv											
Domaći turisti	1	2	3	4	5	Strani turisti	1	2	3	4	5
Uživanje						Uživanje					
Novo iskustvo						Novo iskustvo					
Novo saznanja						Novo saznanja					
Promena svakodnevnice						Promena svakodnevnice					
Cena (povoljno)						Cena (povoljno)					
Sigurnost (bezbednost)						Sigurnost (bezbednost)					
Pouzdanost						Pouzdanost					
Ljudi (domaćini)						Ljudi (domaćini)					
Lokaliteti						Lokaliteti					
Usluga						Usluga					
Komplementarni sadržaj						Komplementarni sadržaj					
Da ću dobiti to što želim (iskustvo, usluga, provod...)						Da ću dobiti to što želim (iskustvo, usluga, provod...)					

4. Kako bi ste okarakterisali (ocenili) факторе вредности туристичке понуде Тuzлaнског кантона:

Oцена перцепција туриста (prosek) – ваš доживљај и искуство (1- изразито лоше, 5- изразито добро)											
Domaći turisti	1	2	3	4	5	Strani turisti	1	2	3	4	5
Иmidž дестинације						Иmidž дестинације					
Postojeća инфра и супраструктура						Postojeća инфра и супраструктура					
Dostupnost и систем информисања (квалитет и квантитет тур. информ.)						Dostupnost и систем информисања (квалитет и квантитет тур. информ.)					
Smeštajna понуда (опрема, садржај, капацитет,...)						Smeštajna понуда (опрема, садржај, капацитет,...)					
Komplementarni садржаји (културни, спортски догађаји и сл.)						Komplementarni садржаји (културни, спортски догађаји и сл.)					
Kadar (адекватан по стручности)						Kadar (адекватан по стручности)					

5. Који су по Vама главни носиоци туризма Тuzлaнског кантона:

- a) Znamentosti – објекти: _____
- b) Znamenitosti догађаји: _____
- c) Облици туризма: _____
- d) Nаселја: _____
- e) остало: _____

6. **Na čemu Tuzlanski kanton, po Vašem mišljenju, treba da zasniva svoju konkurentsku prednost u pogledu turista (usluge, cena, kvalitet, smeštaj, poreklo turista...)?**

domaći turisti: _____

strani turisti: _____

7. **Da li, po Vama, turizam predstavlja značajan privredni sektor Tuzlanskog kantona?**

DA NE

8. **Ako bi turizam u budućnosti mogao da predstavlja značajan privredni sektor Tuzlanskog kantona, šta bi se po tom pitanju trebalo uraditi?**

HVALA NA SARADNJI I POMOĆI !

Прилог 16

Анекси за табеле о ставовима резидената

72.1. Шта је по мишљењу резидената код **домаћег туристе** пресудно у одабиру туристичког аранжмана у Тузланском кантону као дестинацији?
(1 - није пресудно уопште, 2 - делимично утиче на одабир, 3 - и утиче и не утиче на одабир, 4 - прилично утиче на одабир, 5 - пресудно је)

ЦЕНА АРАНЖМАНА	Фреквенција	Процент
3	4	1,5
4	8	3,1
5	245	94,2
Тотал	257	98,8

72.2. Шта је по мишљењу резидената код **домаћег туристе** пресудно у одабиру туристичког аранжмана у Тузланском кантону као дестинацији?

ПОСТОЈЕЋА ПОНУДА АГЕНЦИЈЕ	Фреквенција	Процент
1	38	14,6
2	27	10,4
3	59	22,7
4	55	21,2
5	81	31,2
Тотал	260	100,0

72.3. Шта је по мишљењу резидената код **домаћег туристе** пресудно у одабиру туристичког аранжмана у Тузланском кантону као дестинацији?

ДЕСТИНАЦИЈА (ЛОКАЛИТЕТ)	Фреквенција	Процент
2	1	,4
3	6	2,3
4	45	17,3
5	208	80,0
Тотал	260	100,0

72.4. Шта је по мишљењу резидената код **домаћег туристе** пресудно у одабиру туристичког аранжмана у Тузланском кантону као дестинацији?

ОСНОВНИ ПРИЗВОД (облик туризма, услуге)	Фреквенција	Процент
1	7	2,7
2	10	3,8
3	33	12,7
4	45	17,3
5	165	63,5
Тотал	260	100,0

72.5. Шта је по мишљењу резидената код домаћег туристе пресудно у одабиру туристичког аранжмана у Тузланском кантону као дестинацији?		
СМЕШТАЈ	Фреквенција	Процент
3	21	8,1
4	73	28,1
5	166	63,8
Тотал	260	100,0

72.6. Шта је по мишљењу резидената код домаћег туристе пресудно у одабиру туристичког аранжмана у Тузланском кантону као дестинацији?		
КОМПЛЕМЕНТАРНИ САДРЖАЈИ	Фреквенција	Процент
1	83	31,9
2	34	13,1
3	64	24,6
4	39	15,0
5	40	15,4
Тотал	260	100,0

72.7. Шта је по мишљењу резидената код домаћег туристе пресудно у одабиру туристичког аранжмана у Тузланском кантону као дестинацији?		
ПРЕПОРУКА агента, пријатеља...	Фреквенција	Процент
1	18	6,9
2	22	8,5
3	55	21,2
4	139	53,5
5	26	10,0
Тотал	260	100,0

73.1. Шта је по мишљењу резидената код страног туристе пресудно у одабиру туристичког аранжмана у Тузланском кантону као дестинацији? (1 - није пресудно уопште, 2 - делимично утиче на одабир, 3 - и утиче и не утиче на одабир, 4 - прилично утиче на одабир, 5 - пресудно је)		
ЦЕНА АРАНЖМАНА (повољност)	Фреквенција	Процент
1	21	8,1
2	65	25,0
3	138	53,1
4	26	10,0
5	10	3,8
Тотал	260	100,0

73.2. Шта је по мишљењу резиденатакод страног туристе пресудно у одабиру туристичког аранжмана у Тузланском кантону као дестинацији?		
ПОСТОЈЕЋА ПОНУДА АГЕНЦИЈЕ (повољност)	Фреквенција	Процент
1	2	,8
2	10	3,8
3	23	8,8
4	47	18,1
5	178	68,5
Тотал	260	100,0

73.3. Шта је по мишљењу резиденатакод страног туристе пресудно у одабиру туристичког аранжмана у Тузланском кантону као дестинацији?		
ДЕСТИНАЦИЈА (ЛОКАЛИТЕТ)	Фреквенција	Процент
3	1	,4
4	5	1,9
5	254	97,7
Тотал	260	100,0

73.4. Шта је по мишљењу резиденатакод страног туристе пресудно у одабиру туристичког аранжмана у Тузланском кантону као дестинацији?		
ОСНОВНИ ПРИЗВОД (облик туризма, услуге)	Фреквенција	Процент
2	2	,8
3	2	,8
4	23	8,8
5	233	89,6
Тотал	260	100,0

73.5. Шта је по мишљењу резиденатакод страног туристе пресудно у одабиру туристичког аранжмана у Тузланском кантону као дестинацији?		
СМЕШТАЈ	Фреквенција	Процент
3	2	,8
4	2	,8
5	256	98,5
Тотал	260	100,0

73.6. Шта је по мишљењу резидената код страног туристе пресудно у одабиру туристичког аранжмана у Тузланском кантону као дестинацији?		
КОМПЛЕМЕНТАРНИ САДРЖАЈИ	Фреквенција	Процент
2	1	,4
3	10	3,8
4	40	15,4
5	209	80,4
Тотал	260	100,0

73.7. Шта је по мишљењу резидената код страног туристе пресудно у одабиру туристичког аранжмана у Тузланском кантону као дестинацији?		
ПРЕПОРУКА агента, пријатеља...	Фреквенција	Процент
1	1	,4
2	15	5,8
3	41	15,8
4	105	40,4
5	98	37,7
Тотал	260	100,0

75.1. Како резиденцијално становништво оцењује мотиве путовања за домаће туристе за Тузлански кантон (1 - није пресудно уопште, 2 - делимично утиче на одабир, 3 - и утиче и не утиче на одабир, 4 - прилично утиче на одабир, 5 - пресудно је)		
УЖИВАЊЕ	Фреквенција	Процент
1	1	,4
2	1	,4
3	2	,8
4	12	4,6
5	244	93,8
Тотал	260	100,0

75.2. Како резиденцијално становништво оцењује мотиве путовања за домаће туристе за Тузлански кантон		
НОВО ИСКУСТВО	Фреквенција	Процент
2	4	1,5
3	31	11,9
4	8	3,1
5	217	83,5
Тотал	260	100,0

75.3. Како резиденцијално становништво оцењује мотиве путовања за домаће туристе за Тузлански кантон		
НОВО ИСКУСТВО	Фреквенција	Процент
1	1	,4
2	2	,8
3	29	11,2
4	12	4,6
5	216	83,1
Тотал	260	100,0

75.4. Како резиденцијално становништво оцењује мотиве путовања за домаће туристе за Тузлански кантон		
ПРОМЕНА СВАКОДНЕВНИЦЕ	Фреквенција	Процент
1	1	,4
3	3	1,2
4	4	1,5
5	252	96,9
Тотал	260	100,0

75.5. Како резиденцијално становништво оцењује мотиве путовања за домаће туристе за Тузлански кантон		
ЦЕНА (повољно)	Фреквенција	Процент
2	1	,4
3	2	,8
4	6	2,3
5	251	96,5
Тотал	260	100,0

75.6. Како резиденцијално становништво оцењује мотиве путовања за домаће туристе за Тузлански кантон		
СИГУРНОСТ (безбедност)	Фреквенција	Процент
2	1	,4
3	8	3,1
4	17	6,5
5	234	90,0
Тотал	260	100,0

75.7. Како резиденцијално становништво оцењује мотиве путовања за домаће туристе за Тузлански кантон		
ПОУЗДАНОСТ	Фреквенција	Процент
2	2	,8
3	9	3,5
4	34	13,1
5	215	82,7
Тотал	260	100,0

75.8. Како резиденцијално становништво оцењује мотиве путовања за домаће туристе за Тузлански кантон		
ЉУДИ (домаћини)	Фреквенција	Процент
2	2	,8
3	14	5,4
4	34	13,1
5	210	80,8
Тотал	260	100,0

75.9. Како резиденцијално становништво оцењује мотиве путовања за домаће туристе за Тузлански кантон		
ЛОКАЛИТЕТ	Фреквенција	Процент
1	1	,4
2	1	,4
3	9	3,5
4	18	6,9
5	231	88,8
Тотал	260	100,0

75.10. Како резиденцијално становништво оцењује мотиве путовања за домаће туристе за Тузлански кантон		
УСЛУГА	Фреквенција	Процент
1	3	1,2
2	2	,8
3	12	4,6
4	33	12,7
5	210	80,8
Тотал	260	100,0

75.11. Како резиденцијално становништво оцењује мотиве путовања за домаће туристе за Тузлански кантон		
КОМПЛЕМЕНТАРНИ САДРЖАЈ	Фреквенција	Процент
1	54	20,8
2	28	10,8
3	46	17,7
4	43	16,5
5	89	34,2
Тотал	260	100,0

75.12. Како резиденцијално становништво оцењује мотиве путовања за домаће туристе за Тузлански кантон		
ДОБИЋЕ ОНО ШТО ЖЕЛИ (искуство, услуга, провод...)	Фреквенција	Процент
2	2	,8
3	6	2,3
4	12	4,6
5	240	92,3
Тотал	260	100,0

76.1. Како резиденцијално становништво оцењује мотиве путовања за стране туристе за Тузлански кантон (1 - није пресудно уопште, 2 - делимично утиче на одабир, 3 - и утиче и не утиче на одабир, 4 - прилично утиче на одабир, 5 - пресудно је)		
УЖИВАЊЕ	Фреквенција	Процент
2	3	1,2
3	1	,4
4	1	,4
5	255	98,1
Тотал	260	100,0

76.2. Како резиденцијално становништво оцењује мотиве путовања за стране туристе за Тузлански кантон		
НОВО ИСКУСТВО	Фреквенција	Процент
2	1	0,4
3	5	1,9
4	1	0,4
5	253	97,3
Тотал	260	100,0

76.3. Како резиденцијално становништво оцењује мотиве путовања за стране туристе за Тузлански кантон		
НОВО ИСКУСТВО	Фреквенција	Процент
2	1	0,4
3	2	0,8
4	1	0,4
5	256	98,5
Тотал	260	100,0

76.4. Како резиденцијално становништво оцењује мотиве путовања за стране туристе за Тузлански кантон		
ПРОМЕНА СВАКОДНЕВНИЦЕ	Фреквенција	Процент
1	1	0,4
2	4	1,5
3	13	5,0
4	5	1,9
5	237	91,2
Тотал	260	100,0

76.5. Како резиденцијално становништво оцењује мотиве путовања за стране туристе за Тузлански кантон		
ЦЕНА (повољно)	Фреквенција	Процент
1	9	3,5
2	54	20,8
3	139	53,5
4	26	10,0
5	32	12,3
Тотал	260	100,0

76.6. Како резиденцијално становништво оцењује мотиве путовања за стране туристе за Тузлански кантон		
СИГУРНОСТ (безбедност)	Фреквенција	Процент
2	3	1,2
3	5	1,9
4	4	1,5
5	248	95,4
Тотал	260	100,0

76.7. Како резиденцијално становништво оцењује мотиве путовања за стране туристе за Тузлански кантон		
ПОУЗДАНОСТ	Фреквенција	Процент
2	2	,8
3	2	,8
4	5	1,9
5	251	96,5
Тотал	260	100,0

76.8. Како резиденцијално становништво оцењује мотиве путовања за стране туристе за Тузлански кантон		
ЉУДИ (домаћини)	Фреквенција	Процент
2	1	,4
3	1	,4
4	7	2,7
5	251	96,5
Тотал	260	100,0

76.9. Како резиденцијално становништво оцењује мотиве путовања за стране туристе за Тузлански кантон		
ЛОКАЛИТЕТ	Фреквенција	Процент
2	1	,4
3	2	,8
4	2	,8
5	255	98,1
Тотал	260	100,0

76.10. Како резиденцијално становништво оцењује мотиве путовања за стране туристе за Тузлански кантон		
УСЛУГА	Фреквенција	Процент
2	1	,4
3	1	,4
4	4	1,5
5	254	97,7
Тотал	260	100,0

76.11. Како резиденцијално становништво оцењује мотиве путовања за стране туристе за Тузлански кантон		
КОМПЛЕМЕНТАРНИ САДРЖАЈ	Фреквенција	Процент
1	2	,8
2	3	1,2
3	7	2,7
4	5	1,9
5	243	93,5
Тотал	260	100,0

76.12. Како резиденцијално становништво оцењује мотиве путовања за стране туристе за Тузлански кантон		
ДОБИЋЕ ОНО ШТО ЖЕЛИ (искуство, услуга, провод...)	Фреквенција	Процент
1	2	,8
2	6	2,3
3	14	5,4
4	2	,8
5	235	90,4
Тотал	259	99,6

78.1. Како резиденцијално становништво оцењује факторе вредности туристичке понуде Тузланског кантона за домаће туристе (1 - није пресудно уопште, 2 - делимично утиче на одабир, 3 - и утиче и не утиче на одабир, 4 - прилично утиче на одабир, 5 - пресудно је)		
ИМИЦ ДЕСТИНАЦИЈЕ	Фреквенција	Процент
1	34	13,1
2	106	40,8
3	103	39,6
4	13	5,0
5	4	1,5
Тотал	260	100,0

78.2. Како резиденцијално становништво оцењује **факторе вредности туристичке понуде** Тузланског кантона за **домаће туристе**

ИНФРА И СУПРАСТРУКТУРА	Фреквенција	Процент
1	34	13,1
2	110	42,3
3	112	43,1
4	3	1,2
5	1	,4
Тотал	260	100,0

78.3. Како резиденцијално становништво оцењује **факторе вредности туристичке понуде** Тузланског кантона за **домаће туристе**

СИСТЕМ ИНФОРМИСАЊА	Фреквенција	Процент
1	29	11,2
2	49	18,8
3	166	63,8
4	15	5,8
5	1	,4
Тотал	260	100,0

78.4. Како резиденцијално становништво оцењује **факторе вредности туристичке понуде** Тузланског кантона за **домаће туристе**

СМЕШТАЈНА ПОНУДА	Фреквенција	Процент
1	36	13,8
2	109	41,9
3	107	41,2
4	7	2,7
5	1	,4
Тотал	260	100,0

78.5. Како резиденцијално становништво оцењује **факторе вредности туристичке понуде** Тузланског кантона за **домаће туристе**

КОМПЛЕМЕНТАРНИ САДРЖАЈИ	Фреквенција	Процент
1	96	36,9
2	64	24,6
3	94	36,2
4	5	1,9
5	1	,4
Тотал	260	100,0

78.6. Како резиденцијално становништво оцењује **факторе вредности туристичке понуде** Тузланског кантона за **домаће туристе**

КАДАР (стручност)	Фреквенција	Процент
1	41	15,8
2	146	56,2
3	66	25,4
4	6	2,3
5	1	,4
Тотал	260	100,0

79.1. Како резиденцијално становништво оцењује **факторе вредности туристичке понуде** Тузланског кантона за **стране туристе**
(1 - није пресудно уопште, 2 - делимично утиче на одабир, 3 - и утиче и не утиче на одабир, 4 - прилично утиче на одабир, 5 - пресудно је)

ИМИЦ ДЕСТИНАЦИЈЕ	Фреквенција	Процент
1	101	38,8
2	134	51,5
3	22	8,5
4	1	,4
5	2	,8
Тотал	260	100,0

79.2. Како резиденцијално становништво оцењује **факторе вредности туристичке понуде** Тузланског кантона за **стране туристе**

ИНФРА И СУПРАСТРУКТУРА	Фреквенција	Процент
1	50	19,2
2	183	70,4
3	24	9,2
4	2	,8
5	1	,4
Тотал	260	100,0

79.3. Како резиденцијално становништво оцењује **факторе вредности туристичке понуде** Тузланског кантона за **стране туристе**

СИСТЕМ ИНФОРМИСАЊА	Фреквенција	Процент
1	40	15,4
2	113	43,5
3	98	37,7
4	9	3,5
Тотал	260	100,0

79.4. Како резиденцијално становништво оцењује факторе вредности туристичке понуде Тузланског кантона за стране туристе		
СМЕШТАЈНА ПОНУДА	Фреквенција	Процент
1	50	19,2
2	183	70,4
3	23	8,8
4	4	1,5
Тотал	260	100,0

79.5. Како резиденцијално становништво оцењује факторе вредности туристичке понуде Тузланског кантона за стране туристе		
КОМПЛЕМЕНТАРНИ САДРЖАЈИ	Фреквенција	Процент
1	110	42,3
2	126	48,5
3	20	7,7
4	4	1,5
Тотал	260	100,0

79.6. Како резиденцијално становништво оцењује факторе вредности туристичке понуде Тузланског кантона за стране туристе		
КАДАР (стручност)	Фреквенција	Процент
1	70	26,9
2	170	65,4
3	15	5,8
4	5	1,9
Тотал	260	100,0

19. BIOGRAFIЈА

Лични подаци:

Име и презиме: Един Јахић

Адреса: Мирослава Крлеже бр. 11, Тузла

Телефони: 035/252-644; ГСМ: 061/289-288

Фах: 035/252-644

Е-маил: edinjahic75@gmail.com

Држављанство: БиХ

Датум рођења: 09.09.1975. године у Тузли

Образовање:

- Основне студије – Одсек Историја и Географија, Филозофски факултет Универзитета у Тузли - 2001. године
- Постдипломске студије - Одсек Географија, Природно-математички факултет Универзитета у Тузли - 2007. године

Радно искуство:

- 2012 - Директор Јавне установе Народна и универзитетска библиотека “Дервиш Сушић“ Тузла
- 23.03.2012.-27.08.2012. Предсједник Актива директора основних школа опћине Тузла
- 2008-2012. Директор Јавне установе основна школа "Славиновићи" Тузла
- 2007-2011. Виши асистент - спољни сарадник - Одсек Географија, ПМФ, Универзитета у Тузли
- 2002-2007. Асистент - спољни сарадник - Одсек Географија, ПМФ, Универзитета у Тузли
- 2005-2006. Истраживач - Фонд Отворено друштво Сарајево
- 2000-2002. Научни сарадник – Универзитет Cornell USA, Институт за европске студије САД-а, Институт за савремену историју у Паризу
- 1999- 2008. Професор историје и географије у Ј.У.О.Ш. "Славиновићи" Тузла

Потпис:

Един Јахић

Нови Сад, 2014. године

**УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ПРИРОДНО МАТЕМАТИЧКИ ФАКУЛТЕТ
ДЕПАРТМЕН ЗА ГЕОГРАФИЈУ, ТУРИЗАМ И ХОТЕЛИЈЕРСТВО**

КЉУЧНА ДОКУМЕНТАЦИЈСКА ИНФОРМАЦИЈА

Редни број:

РБ

Идентификациони број:

ИБР

Тип документације: Монографска документација

ТД

Тип записа: Текстуални штампани материјал

ТЗ

Врста рада: Докторска дисертација

ВР

Аутор: Един Јахић

АУ

Ментор: др Александра Драгин, ванредни професор, ПМФ (УНС)

МН

Наслов рада: Тузлански кантон - модел трансформације индустријске у

НР туристичку регију

Језик публикације: Српски/ћирилица

ЈП

Језик извода: Српски

ЈИ

Земља публикавања: Република Србија

ЗП

Уже географско Војводина

подручје:

УГП

Година: 2013.

ГО

Издавач: Ауторски репринт

ИЗ

Место и адреса: ПМФ, Трг Доситеја Обрадовића 3, Нови Сад

МА

Физички опис рада: 20 поглавља; 259 стране; 84 табеле, 30 графикана, 8 карата,
ФО 21 слика.

Научна област: Туризам

НО

Научна дисциплина: Туризам

НД

Кључне речи Тузлански кантон, туризам, привредна трансформација, туристички ресурси, туристички капацитети, туристички промет.

ПО**УДК:**

Чува се: Библиотека Департмана за географију, туризам и
ЧУ хотелијерство, Нови Сад.

Извод:

ИЗ

У времену до 1992. године економску слику Тузланског кантона су доминатно формирали капацитети индустрије, енергетике и рударства. Неповољно економско-финансијско стање, последице девастирања у рату и застарелости технологије, недостатак капитала, ниско коришћење капацитета и знатан губитак тржишта за индустрију, учиниле су базно-сировинску производњу Тузланског кантона „индустријама у заласку“ и економске трендове усмерили у другим правцима. Тузлански кантон у последњих петнаест година постепено се трансформише од индустријске регије, у којој је преовладала индустрија, у туристичку регију, која нуди различите облике туризма. Када се изврши квалитетна анализа тренутног стања, али и реалних потребних инвестиција долазимо до закључка да Тузлански кантон има изузетно добру основу, али и добре компаративне предности за развој туризма. Тузлански кантон има одличан потенцијал за развој туризма, привредне гране која може снажно допринети развоју свеукупног економског напретка. На простору Тузланског кантона налази се велики број природних и културно-историјских знаменитости које представљају добру основу и велики потенцијал за развој туристичке привреде, а преко ње и укупног привредног развоја читавог кантона.

Због тога се интензивно ради на ревитализацији, валоризацији, заштити, чувању и презентацији културног и природног наслеђа у циљу промоције и развоја туризма.

Датум прихватања теме: 26.04.2012.

ДП

Датум одбране:

ДО

Чланови комисије:

КО

Председник

Др Јован Ромелић, редовни професор,

Природно-математички факултет, УНС

Члан

Др Јасмина Ђорђевић, редовни професор,

Природно-математички факултет, УНС

Члан

Др Кадрија Хоџић, редовни професор,

Економски факултет, Универзитет у Тузли

UNIVERSITY OF NOVI SAD
FACULTY OF SCIENCE
Department of geography, tourism, and hotel managment

KEY WORDS DOCUMENTATION

Accession number:

ANO

Identification number:

INO

Document type: Monograph type

DT

Type of record: Printed text

TR

Contents code: Ph degree

CC

Author: Edin Jahić

AU

Mentor: PhD Aleksandra Dragin, Associate Professor, Faculty of Science, Novi Sad

MN

Title: Tuzla Canton - A Model of Transformation of an Industrial Region into the Tourist One

XI

Language of text: Serbian/Cyrilic

LT

Language of abstract: Serbian

LA

Country of publication: Republic of Serbia

CP

Locality of publication: Vojvodina

LP

Publication year: 2013.

PY

- Publisher:** Autor's reprint
- PU**
- Publ. place:** Trg Dositeja Obradovića 3, 21000 Novi Sad.
- PP**
- Physical description:** chapters 20, pages 259, graphs 30, photos 21, maps 8, tables 84.
- PD**
- Scientific field:** Tourism
- SF**
- Scientific discipline:** Tourism
- SD**
- Key words:** Tuzla Canton, tourism, economic transformation, tourism resources, tourist capacity, tourist movement.
- SH**
- Holding data:** Library of Department of Geography, Tourism and Hotel management, Novi Sad.
- HD Note:**
- Abstract:** At the time until 1992., the economic picture of Tuzla canton was predominantly formed by capacities of industry, energy and mining. Adverse economic and financial situation, consequences of devastation of the war and obsolete technology, lack of capital, low capacity utilization and a significant loss of market for the industry, have made the base-feedstock production in Tuzla canton into "sunset industries" and economic trends focused in other directions. In the last fifteen years, Tuzla canton gradually transformed from an industrial region in which industry dominated, to tourist region that offers different types of tourism. After the quality analysis of current situation, but also real-needed investments, we come to the conclusion that Tuzla canton has a very good basis, but also good comparative advantages to develop tourism. Tuzla canton has great potential for development of tourism, economic branch that can greatly contribute to the overall economic growth. In the area of Tuzla canton there are many natural and cultural-historical sights that are a good basis for

the development of tourism economy, and through it the overall economic development of the entire canton. Therefore, there is an intensive work on the revitalization, valorization, protection, preservation and presentation of cultural and natural heritage in order to promote and develop tourism.

Accepted by Scientific Board on: 26.04.2012.

Defended:

Thesis defend board:

President: PhD Jovan Romelić, Full Time Professor,
Faculty of Science, Novi Sad

Member: PhD Jasmina Đorđević, Full Time Professor,
Faculty of Science, Novi Sad

Member: PhD Kadrija Hodžić, Full Time Professor,
Faculty of Economics, Tuzla